

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Celîlê Celîl

Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak

Çeviren: Hasan Kaya

Araştırma - İnceleme

Celîlê Celîl

KÜRT HALK TARİHİNDEN
13 İLGİNÇ YAPRAK

Kürtçe aslından çeviren: Hasan Kaya

Araştırma - İnceleme

Doğ'a Basın Yayın
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Eskişehir Mah. Dolapdere Cad.
Karabatak Sok. No: 31
Şişli / İstanbul
Tel: 0212 247 65 17 (pbx)
Faks: 0212 247 24 61
web: www.evrenselbasim.com
e.posta: bilgi@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın - 347

Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak
Celilê Celil

Çeviren
Hasan Kaya

Genel Kapak Tasarım
Savaş Çekiç

Kapak Uygulama
Bahar Eroğlu

Kapak Fotoğrafı
Sait Ç. Keleş

Birinci Basım: Kasım 2007

ISBN 978-975-6106-78-5

Baskı
Ezgi Matbaası
Sanayi Caddesi Altay Sokak No: 10 Çobançeşme -Yenibosna / İSTANBUL
Tel: 0212 452 23 02 - 654 94 18 e-posta: ezgimatbaa@mynet.com

KÜRT HALK TARİHİNDEN
13 İLGİNÇ YAPRAK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
1- KÜRT-ERMENİ KÜLTÜREL-TARİHSEL İLİŞKİLERİNDEN BİR KESİT.....	11
2- RUSYA'DAKİ KÜRT ESİRLER.....	26
Kürtler, Smolenska'da.....	27
3- 1880 KÜRT BAŞKALDIRISI ÜZERİNE YENİ BELGELER1.....	38
4- QEZWİN KÜRT AŞİRETLERİ.....	57
5- KOZAN KÜRTLERİNİN TARİHİ.....	72
6- XOY ŞEHRİNDE KÜRT OKULU-1913.....	81
7- BARZANİ HAREKETİNİN BAŞLANGIÇ TARİHİ.....	92
8- KÜRT AYDINLANMA TARİHİNDEN ABDURRİZAQ BEDİRİKAN BEY'E AİT İKİ BELGE.....	99
9- GENERAL ŞERİF PAŞA'NIN RUSYA DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI'NA MEKTUBU.....	105
10- BİTLİS KÜRTLERİNİN 1914 BAŞKALDIRISI.....	114
11- EMEK-ŞÜKRAN BORCU.....	140
12- İRAK KÜRT DEVRİMİ ÖNDERLERİNİN STALİN'E YAZDIKLARI MEKTUP.....	150
13- EBULQASIM LAHÛTÎ Ordixan Celîl, Celîlê Celîl.....	155
LAHÛTÎ.....	172
Kürtler ve Kürdistan.....	172
Bazı Kürt Liderleri.....	180

ÖNSÖZ

Kırk yılı aşkın bir süre Moskova, Leningrad (Petersburg), Tiflis ve Erivan'da Kürt halkının tarihi ve kültürü üzerine arşiv inceleme-araştırma ve tarama çalışmaları yaptım. Kürtler ve Kürdistan ile ilgili binlerce sayfalık doküman topladım. Bu dokümanların çoğu Kürtlerin başkaldırıları ile ilgilidir. Bir kısmı, Kürt aşiretlerinin sosyal ve ekonomik durumlarını, askeri güç yapısını anlatır. Bazı dokümanlar ise Kürtlerin din ve ibadet anlayışları, kültür ve ruhsal şekillenme biçimleri ile ilgilidir. Kürt başkaldırı önderleri tarafından yazılıp geçmişti aydınlatmaya yarayan bu tarihsel dokümanların önemi ve değeri ölçülemez.

Bu dokümanlar, XIX. yüzyılın başlangıcından XX. yüzyılın başlangıcına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bazı kişisel arşivlere ulaşmam, benim XX. yüzyıl sonrası, I. ve II. Dünya Savaşı sonrası belgeleri bulmamı sağladı.

Bu çalışmada yer alan 13 makalem, ilk kez günışığına çıkan belgelere dayandırılarak yazılmıştır. Günışığına çıkarılan bu kaynaklar sayesinde Kürt halk kültürü ve tarihinin bilinmeyen birkaç sayfası aydınlatılmıştır.

Bu makaleler, değişik tarihlerde eski Sovyet ülkeleri ve Avrupa'da çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır. Sovyetler'de yayımlanan makaleler Rusça ve Ermenice yazıldıkları için, zamanında Kürt oku-

run eline geçmedi. Bu nedenle bu makalelerden birkaçını Kürtçeye çevirip böyle bir çalışma yayımlama gereğini duydum.

Çeviri yaparken okurun rahat anlayabilmesi için mümkün mer-tebe dilin sade olmasına özen gösterdim. Her bölümün sonunda o bölüm ile ilgili kaynakçayı gösterdim. Baskı sorunlarından ötürü Rus-ça ve Ermenice kaynakların adını yazarken Kiril alfabesi yerine Latin alfabesini kullandım.

Bu kaynak çalışma, Kürt halkının kültür ve tarihinin birkaç sayfası-nın bilinmesine hizmet edip okurlara faydalı olacaksa mutlu olacağı-mı şimdiden belirtmek isterim.

Celilê Celil

KÜRT-ERMENİ KÜLTÜREL-TARİHSEL İLİŞKİLERİNDEN BİR KESİT¹

Eski Sovyetler Gürcistan Cumhuriyeti devlet tarih arşivinde bulunan 66. bölüm 11 numaralı ince antlaşma broşürü, toplam beş belgeden oluşmaktadır. Broşürün kapağında şunlar yazılıdır: “Rindwan Okulu Eğitimci Petrus Xazarov’un göz merhemi yollanması için yazdığı dilekçe ve Yezidi Beyi Mîrza Ağa’nın bu konudaki mektubu.” Arşivin bu bölümüne 2 Ocak 1831-30 Ocak 1831 notu düşülmüştür.²

Arşivin bu bölümünde dört belge korunmaktadır. Bunlar:

1- Rindwan şehri eğitimci Petrus Xazarov’un Kafkasya’nın bağımsız idaresi Kolordu Komutanı General Paskeviçra adına 22 Aralık 1830 tarihinde yazdığı Rusça mektup.

2- Paskeviçra Bey’in 22 Mayıs 1830 tarihli Ermenice yazdığı mektup.

3- Paskeviçra Bey’in 22 Mayıs 1830 tarihli Ermenice yazdığı mektubun Rusça çevirisi.

4- Petrus Xazarov’un Kafkasya’dan ülkesine rahatça geçebilmesi için kimlik bilgilerinin Rusça dökümü; 30 Ocak 1831.

Mîrza Ağa’nın mektubu ve dilekçesinin Rusçası, XIX. yüzyılın ortalarında “Akti” adlı çok nüshalı arşivin hazırlayıcıları tarafından, 7 numaralı cilde kaydedilmiştir.³ Daha sonra bu belgeler diğer belgelerle birlikte 1900 yılında bir kez daha P.İ. Averyanov’un XIX. Yüzyılda Rusların İran ve Türkiye’ye Karşı Savaşlarında Kürtler adlı kitabının son ekler bölümüne alınıp basılmıştır.⁴

Mîrza Ağa kimdi, yukarıda adı geçen belgeleri önemli kılan ney-

1 Makale “Welat û Gelên Rojhilata Nêzik û Navîn” (Yakın ve Ortadoğu’daki Halklar ve Ülkeler) adlı dergide Ermenice yayımlanmıştır. Cilt 13, Erivan, 1985, sf. 93-108. Kürtçe olarak da Hêvî dergisinin 120 ve 121’inci sayılarında yayımlanmıştır (1999).

2 SGIA GSSR, f, 11, d. 66.

3 Akti, Sobranniya Kavkasskoy Arxeografiçeskoy Komisiyev, cilt VII, sf. 957.

4 Averyanov P. I., Kurdi vi voynax Rossi si Persiyei i Tursiyei vi Teçeniye XIX stoletiya. Tiflis, 1900, sf. 10-12.

di? Bu soruların cevabı bugüne kadar Kürdologların araştırmalarına konu olmadı. Belgeler incelendiğinde, Türkiye'ye karşı sürdürülen bağımsızlık mücadelesi, Rusya'ya duyulan siyasi yakınlık, komşu halklara karşı beslenen dostça duygular, vb gibi konuların kendi başlarına büyük önem taşıdığı görülmektedir.

Bu tarihsel olay ve elimizdeki belgelerin yanı sıra, zengin bir folklorla sahip Yezidi Kürtlerden olan Mîrza Ağa, Kürt sözlü kültüründe de önemli yer tutmaktadır: Mîrza Axayê Rindwanê yani Rindwanlı Mîrza Ağa (Zaza Mîrzik) ve yandaşı Keşiş Polo'nun (Keşiş Poğos) çağdaşları olan Şêx Mirzo ve Şêx Miço üzerine söylenmiş şarkı ile güçlü bir dayanak kazanmıştır.⁵

Demek ki bu olayı irdelemek, hem tarihsel araştırma hem de filolojik açıdan önem arz etmektedir.

Rusya'nın XVIII. yüzyılın sonunda ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'ya karşı yürüttüğü savaşlar; başta Balkanlar olmak üzere farklı halkların tarihlerinde yeni sayfalar açtı.

Doğu Ermenistan'ın Rusların egemenliğine geçmesi, özellikle İran'ın boyunduruğundaki Ermeniler arasında büyük bir sevinç dalgası yarattı. Batı Ermenistan'da yaşayan Ermeniler de özgürlük umutlarını Rusya'ya bağlayarak 1828-1829 yıllarında tüm güçleri ile Osmanlı'ya karşı Rusya'nın yanında yer aldılar.

Savaş alanından uzak olan Ermeniler, komşuları Yezidi Kürtler ile birlikte savaşan Rus komutanlarla ilişkiye geçmek için girişimde bulundular.

Yezidi Kürtlerin lideri Mîrza Ağa'nın Siirt'te başlattığı başkaldırı, onun ve Kürt beylerinin Rusya ile geliştirmek istedikleri ilişki yüzünden Yezidi Kürtlere uygulanan şiddet ile ilgili birkaç el yazma belge, XIX. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya Rusya Konsolosluğu'nda yer alıyordu.

O dönem Bitlis vilayetine bağlı olan Siirt sancağı yedi kazadan oluşuyordu: Sêrt, Rindwan, Şîrvan, Erûh, Xatê, Berwarî ve Hezo. Osmanlıların Siirt sancağı üzerindeki egemenliği göstermeliydi. Bu

5 Şeyh Mîrza adanmış şarkılar üzerine özgün bir makale yayımlanmış (bkz. Yezidi Kürtlerin atalarının 1830'lu yıllarda Rusya'ya göçleri ve kahramanlıkları ile ilgili şarkılar, Celilê Celil. Iranskaya Filologiya adlı derleme).

bölgede halkın üzerindeki otorite bağımsız ve yarı bağımsız olan beylere aitti. Bölgede çoğunlukla Yezidi Kürtler, Ermeniler ve Asuriler yaşırdı. Yezidi Beyi Rindwanlı Mîrza Ağa'nın otoritesinin çok güçlü olduğu Rindwan (Rodovan ve Rıdvan da denirdi) 111 köyden oluşuyordu.⁶

Yüksek Cingan ve Durdilan Dağları tarafından çepeçevre sarılmış olan Rindwan kazası, Dicle nehrinin sol kıyısında kuruluydu ve Siirt'e 32 km uzaklıktaydı. Burada yaşayan halk, "Rendwan" kelimesinin Kürtçe olduğunu ve "iyi yer" anlamına geldiğini söylüyordu. Avrupalı gezginler de Rindwan'ın etrafındaki doğal güzelliği öve öve bitiremiyorlardı. Yerleşim birimindeki harabe ve kalıntıların yanı sıra, yaşlıların, XIX. yüzyılın başlarına kadar Rindwan'da yüzeyleri karo taşları ile kaplı antik döneme ait kalıntıların durduğunu anlatmaları, şehrin tarihi hakkında ipuçları veriyor. Mîrza Ağa'nın konağı, Rindwan'ın kenarında, bir tepenin yamacında bulunan tarihi kalıntıların üzerine kuruluydu.⁷

Ünlü İngiliz Arkeolog Leyard, XIX. yüzyılın ortalarında yazdığı anılarında şöyle anlatır Rindwan'ı:

"Rindwan, ilçenin merkeziydi ve pazarı vardı. 800 civarında derme çatma evin bulunduğu Rindwan, büyük ırmağın kıyısına kuruluydu. Irmak 5-6 kilometre ötede Diyarbakır'dan gelen Dicle nehri ile birleşiyordu. Rindwan'da yüz Ermeni hane, 40-50 Yakubi ve Kıldani hane ikamet etmekteydi. Geriye kalan hanelerin tümü Yezidi Kürtlere aitti."⁸

Mîrza Ağa yörede yaşayan tüm Ermeni ve Kürtler üzerinde sınırsız bir otoriteye sahipti. Halkı "Rûspîler" (Aksakallılar) meclisiyle birlikte yönetiyordu. Yönetim meclisinde Ermeni, Yezidi Kürt ve Asurilerin temsilcileri eşit oya sahipti. Leyard'ın anlatımlarına göre Mîrza Ağa çok kavimli tebaası tarafından seviliyordu. Leyard, anılarında, Mîrza Ağa'nın farklı inançlara olan saygısının, Rindwan'da Mîrza Ağa

6 Cuinet Vital, La Turquie d'Asie, Paris, 1891, t.2, p.606.

7 Age., sf. 607.

8 Layard A.H., Ermenistan ve Kürdistan yolculuklarında, Ninova ve Babil harabelerindeki keşifler: British Museum tarafından üstlenilen ikinci seyahatin sonucu olarak. Londra, 1853, cild 1, sf. 45.

emriyle inşa edilmiş kiliseyle görüldüğünü anlatır. Leyard bu olayı anlatırken hayret ve beğeni duygularını saklamadan şöyle sürdürür:

“Mîrza Ağa’nın hoşgörü ve tolerans konusunda gösterdiği bu ilginç ve yerinde davranış, uygar insanlar tarafından örnek alınmalıdır.”⁹

Mîrza Ağa’nın ünü sadece Siirt’le sınırlı değildir. Ününün komşu yerleşim yerlerinde de duyulduğunu Ermeni kaynaklarında görmek mümkündür:

“O dönem Siirt’te, Rindwan’da Medlerin Yezidi Mirzık adında, soyca şeyh olan bağımsız bir beyi otururdu. O bey iyi yürekliği ile tüm Ermeni, Asuri ve Yezidiler üzerinde hüküm sürerdi. Tüm kavimleri eşit görürdü. Yiğit ve temiz yürekli bir beydi; bu nedenle zulümden ve zalimlerden kaçanlar Mirzık’a sığınırdu. Onun hükümlerinde rahatça barınır ve ibadetlerini özgürce yaparlardı. Bu nedenle ilçe nüfusu çok kalabalıktı, birlik vardı ve halkın gücü civardaki zalimler için caydırıcıydı.”¹⁰

Mîrza Ağa ilim ve irfanın önemini çok iyi biliyordu. Şehirde ilim ve irfanın gelişmesine önayak olabilmek için çocuklarını Ermeni eğitimcilerle teslim ediyordu. Tanınmış Ermeni aydın Haçatur Abovyan “Yezidi” adlı makalesinde bir Ermeni keşişin anlatımlarına yer verir. Adı geçen keşiş, Musul’a uzak olmayan Rindwan’da aylarca kaldığını, Yezidilerin meşhur beyi olan Mîrza Ağa’nın çocuklarına Ermenice okuma yazma öğrettiğini anlatır...¹¹

1820-1830 yıllarında Osmanlı’da baş gösteren ekonomik, askeri ve siyasi çöküntü Kürdistan’da birçok siyasi gelişmeye zemin hazırladı. Boyunduruk altında bulunan Kürt ve Ermeni halkları özgürlük mücadelesini yükselttiler. III. Selim ve Sultan Mahmut’un reform ve modernleşme çabaları imparatorluğun dağılmasını önleyemedi.

Merkezi idarenin otoritesini tanımayan otonom ve yarı otonom Kürt beylikleri kendi aralarında savaşmakla meşgullerdi. Bu savaşlarda bazı beylikler, Osmanlı İmparatorluğu otoritesine yönelerek

9 Age.

10 Srvantzyanz G.V., Hinots yev norots, Konstantinopolis, 1874, sf. 171-172.

11 Abovyan X., Yêrkêri Liakatar joxovasu, Erivan, 1958, vol.8, sf. 267.

imparatorluğun bölgedeki gücünü kırmayı isteyecek kadar güçlendiler. İmparatorluğa karşı savaşıyan beyliklerden biri merkezi Rewan-dûz olan Muhammed Bey önderliğindeki Soran Beyliği, diğeri ise merkezi Cizre'de bulunan Bedirxan Bey önderliğindeki Botan Beyliği idi.

Beylerin önderliğindeki Kürt ulusal siyasi mücadelesi birçok kez İslami bakış açısı ile donanmıştır. Bu önderlikler bazen silahlarının namlularını Müslüman olmayan komşu halklara doğrultmuş, bu yanlış yöntemlerle mücadelenin doğrultusundan sapıp kurtuluş felsefesine zarar vermişlerdir. Kürt hareketleri, önemli amaçları olan özgürlük mücadelesi için kendilerine müttefik bulacak yerde, birlikte yaşadıkları yarı bağımsız Ermeni, Asuri ve Yezidi Kürt aşiretlerini düşman saflarında görerek onlara zarar verip kendi işlerini zorlaştırdılar.

Siirt'te, Ermeni, Asuri ve Yezidi Kürtlerden oluşan ve Mîrza Ağa önderliğinde devam eden güçlü bir oymaktı Rindwan idaresi. Osmanlı merkezi idaresinin geliştirdiği reformlar ve saldırılar Kürtlerin yarı bağımsız beyliklerinin gücü karşısında çaresiz kalıyordu. Bölgede yaşayan Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında çelişki ve çatışma çıkarmak Osmanlı yönetimi için bulunmaz bir fırsattı.

Bölgedeki dinsel ve siyasal durumu gözetip iç çelişkilerden yararlanarak 1828 yılında güçlü bir orduyla Ermenilere ve Yezidi Kürtlere saldıran Osmanlılar, bu saldırı esnasında Müslüman Kürtlerden yararlanmak istediler.

Osmanlılar ve Müslüman Kürtler, Rindwan yakınlarında, sayıca kendilerinden çok az olan Yezidi Kürtler ve Ermeniler karşısında yenildiler. Xaçatur bu savaşa katılan bir şahsın anlatımına yer verir. Bizzat tanık olan bir şahsın anlatımına göre, Mîrza Ağa ve Keşiş Poğos kahramanlık destanlarını yazmışlardır. 1828 yılında, Musul'a yakın Rindwan Kalesi önünde, herkes kendi oymağı ile, 30 bin askerden oluşan Osmanlı ve Müslüman Kürtlerin güçlerine karşı cepheye gitti. Kürtler bu savaşı anlatan bir klam (koçaklama) söylediler.¹²

Xaçatur Abovyan, makalesinin sonuç bölümünde bu koçaklamanın bir kısmını çevirip yayımlamıştır. Bu koçaklama için şu nitelendirmeyi yapar:

"Bu koçaklama Yezidi Kürtlerin Osmanlılar ve Şeyh Kasım'a karşı

yürüttükleri savaşın bir yiğitlik şarkısıdır.”

Şeyh Kasım hakkında birçok bilgiyi A. Leyard'ın gezi notlarından öğrenmekteyiz. Şeyh'in Bitlis-Cizre yolu üzerinde yer alan Goya köyünde yaşadığını, Mîrza Ağa egemenliğindeki Yezidi Kürtlere karşı düşmanlık fikri ile büyüdüğünü Leyard'dan öğreniyoruz. Onun mağlubiyeti hakkında Leyard şunları yazar:

“Yolumuzun üzerinde büyük bir Kürt köyü olan Goya, Kürdistan'ın başına bela olan fanatik dincilerden biri olan Şeyh Kasım'ın köyüydü.

Şeyh Kasım, Yezidi Kürtlere düşmanlığı ile tanınırdı. O, Yezidi Kürtlerin köylerini viraneye çevirip eline geçen tüm Yezidileri öldürmeyi iş edinmişti. Son saldırısı amacına ulaşamadı. Geri çekildi ve birçok müridini yitirdi.”¹³

Osmanlı ve Müslüman Kürt beyliklerine ait askerlerden oluşan 30 bin kişilik ordunun karşısında Yezidi, Ermeni ve Asuri askerlerden oluşan 10 bin kişilik ordu bulunuyordu.

Bu savaşta Mîrza Ağa Yezidilerin başkomutanıydı, Ermenilere ise Ter Poğos kumanda ediyordu. Ölüm kalım savaşında Rindwanlılar sadece bulundukları mevzilerde direnmediler, savaştan galip çıktılar.

Ermeni kaynaklarından Ter Poğos'un (Keşiş Polo -C.C.) bu savaş-taki cengâverliği üstüne yazılmış malumatları savaşta yer alan birinin kaleminden öğrenmekteyiz:

“Ve herkes korku dolu gözlerle hayretler içinde kalarak ikirciğe düşüp ne yapacağını bilemediği an, umutla Ermeni Keşiş Ter Poğos'a yöneldi. O; bilgeliği, sohbeti ve duruşu ile ilçede ünlüydü. Mirzık'a danışman, dayanak, ahbaptı. Kürtçe konuşan Ermeniler ve Yezidi Kürtler ona 'Keşiş Polo' derlerdi.

Tümünün irkildiği o an, Keşiş Poğos en öne geçti ve bir nutuk çekti. Bu savaşın sıradan bir savaş olmadığını, diğer savaşlara hiç benzemediğini, isim kazanmak ya da iktidarı güçlendirmek için yürütülen bir savaş olmadığını inceden inceye yorumlayıp açıkladı. 'Dirensen de kaçsak da öleceğiz; ama direnerek öldürüp ölsek onurla

12 Age., sf. 260.

13 Layard A.H., Ermenistan ve Kürdistan yolculukları... sf.38.

anılacağız, savaş alanına korkusuzca inerek eğer, çoluk çocuğumuz, karılarımız ruhlarımızı hayırla anacak; yaşam, başarı ya da savaş ve ölüm konusunda cesaretli örnekler sergilemiş olacağız” dedi.”¹⁴

Ter Poğos’un savaşçıları Ermeni idi. Hepsı tüfek, balta ve kılıçla donanıp kuşanmış piyadelerdi. Mîrza Ağa’nınkiler ise mızraklı süvarilerden oluşuyordu.

Bu savaşla ilgili aynı kaynak şunları yazar:

“Mirzik eşsiz bir komutandı, Ter Poğos ismi de övgüye layıktı. Şanı, ölünceye kadar Medlerin yüreğine korku salıyordu.”¹⁵

Zafer coşkusu henüz geçmemişti ki 1828 yılında Osmanlı-Rus Savaşı başladı. Bu savaş Mîrza Ağa egemenliğinde yaşayan halkta yeni bir endişeye yol açtı.

Rusya kuvvetleri, Osmanlı ordusunu 1828’in sonbaharında Doğu Beyazıt civarında, Patnos önlerinde yenilgiye uğrattırken, kurtuluş umudu daha da güçlendi. Bu zafer haberinden feyz alan Mîrza Ağa, iki temsilcisini General Paskeviç’e yollayıp Ruslara destek mesajını bildirdi ama iki temsilci Osmanlılar tarafından yakalanıp öldürüldü.

Mîrza Ağa olanları duyunca, bu kez Kirakos Arakelov adında birini Rus başkomutana kurye olarak yolladı. Arakelov mektubu alıp yola çıktı, 1829’un Ocak ayında Erzurum’a vardı. Paskeviç o an yerinde bulunamadığı için, görüşme yerine komutanlardan General Pankratyev geldi.

Leningrad tarih arşivinde Mîrza Ağa’nın yolladığı mektupla birlikte 12 Ocak 1829 tarihli General Pankratyev’in General Paskeviç’e sunduğu raporu da buldum. Bu raporda Pankratyev şunları yazmaktadır:

“Bugünlerde Rodovan kalesi sakinlerinden Ermeni Grekos yanıma geldi. Rodovan Siirt’in güneyine düşmektedir. Hezo’ya (Kozluk) yarım gün yürüme mesafesindedir. Dicle kıyısındadır. Bana Rodovan Beyi Yezidi Mîrza Ağa ve Keşiş Hovhannes’in yazdıkları mektubu getirmişti. Grekos’un anlatımına göre Bitlis’te Türkler mektubu elinden almış. Grekos bana ayrıca şunları anlattı: Ermeniler, Yezidi Kürt-

14 Srvantzyanz G.V., Hinots yev norots, sf. 174-175.

15 Age., sf. 184.

ler ve Mîrza Ağa Beyazıt Paşalığının Rusya'nın eline geçmesinden dolayı çok sevinçlidirler. Rusya kuvvetlerinin ilerlemesi durumunda tüm güçleriyle onlara destek olacaklarını taahhüt ediyorlar. Mîrza Ağa'nın egemenliğinde 2000'den fazla Yezidi ve bir o kadar da Ermeni hanesi bulunmaktadır. Savaş alanına 3000'i piyade 700'ü süvari 4000'e yakın asker intikal edebilmektedir. Siirt şehrini denetiminde bulunduran Taxi Ağa da Rodovanlı Mîrza Ağa'nın etkisindedir. İki yıl önce, Osmanlı idaresi Diyarbakır paşalarını değiştirdiği için, o günden beri Diyarbakır bölgesi artık hiçbir otoriteyi tanımadı."¹⁶

General Pankratyev, Mîrza Ağa'ya Rusça yazılmış bir mektubu Kirakos aracılığıyla yollar. Mektup kazasız belasız sahibine ulaşır. Mîrza Ağa'nın çevresinde Rusça bilen kimse bulunmadığı için, mektup okunmadan durur; ama Kirakos Arakelov, generalin sıcak yaklaşımını ve Rusya komutanlığının Mîrza Ağa'nın önerilerini sempatiyle karşıladığını kendisine anlatır.

Mîrza, başkaldırıcı Rusların ilerlemesine denk getirmek istiyordu. Kirakos Arakelov'un getirdiği bu haberle yetinmeyerek Paskeviç'e yeniden temsilciler göndermeye çalışıyordu.

Mîrza Ağa üçüncü mektubunu güvendiği iki Ermeni aracılığıyla yollar. Kirakos Arakelov'un yanındaki ikinci kişi, Rindwan şehrinin müderrisi Ermeni Petros Xazarov idi.

Mektup 1830'un Mayıs ayında yazılmış. O sıralarda Osmanlı-Rus Savaşı durmuştu. 1829 yılının Eylül ayında, Adrianapolis'te antlaşma imzalanmıştı.

Temsilciler, Erzurum'a sağ salim ulaşırlar. Ulaştıklarında savaşın sona erdiğini duyarlar; bu nedenle mektubu sahibine, General Paskeviç'e vermek için Tiflis'e gitmek zorunda kalırlar.

O sıralar Paskeviç Petersburg'da kalıyordu. Paskeviç dönünceye dek Kirakos Arakelov ve Petros Xazarov Tiflis'te bekler. Bu bekleme sürecinde de Ermeni din adamları ve aydınlarıyla ilişkilerini geliştirirler.

Bir süre sonra Kirakos Arakelov koleradan öldü, ama Petros Xazarov aralık ayına kadar

1. General İ. F Paskeviç

16 SGIAL, f.1018, op.3, d.104, sf. 1,-lob.

Tiflis'te Paskeviç'in dönüşünü bekledi.

Paskeviç dönünce Petros Xazarov 17 Aralık 1830'da Rusya'nın Kafkasya başkomutanına verilmek üzere, buraya gelişi amacını anlatan bir dilekçe yazıp, bu dilekçeyi Mîrza Ağa'nın Ermenice yazdığı mektuba ekleyerek Paskeviç'e sundu. Petros Xazarov'un dilekçesi Rusça yazılmıştır. Öyle tahmin ediliyor ki o dilekçe başkomutanlıkta bulunan görevliler veya Tiflisli Ermeniler tarafından yazılmıştır. Xazarov yazdığı dilekçede Mîrza Ağa'nın mektubunda talep ettiği konulara cevap verilmesini istemiş.

Daha önce de belirtildiği gibi Mîrza Ağa'nın mektubu Ermenice yazılmıştır. Mektubun başında ve sonunda Mîrza Ağa'nın mührü basılıdır.

Mektubun tümünü aşağıya alıyorum:

"Tanrının esiri Rindwanlı Mîrza Ağa; kusursuz, yiğit ve İsevi asker değerli Paskeviç'e dostluk selamlarını ve saygılarını sunar. Mektubum elinize geçerse şayet, mutlu ve bahtiyar olurum.

Sevgi ve saygılarımdan sonra şunları belirtiyim: Uzaktan tanınan ve sevilen Paskeviç! Bilesin ki sen başı diksın ve benim dayanağımsın. Ben Yezidiyim ve halkım güçsüzdür. Emrimde 1500 süvari ve 5000 piyade asker mevcuttur. Doğru, nüfusumuz azdır. Ama gerçeği de bil; senin Patnos'a geldiğini duyduğumda bir mektup yazdım ve temsilcilerim aracılığıyla sana yolladım. Ama şu ana kadar ne bir haber ne de bir mektup alabildim. Patnos'a geldiğin yıl ben, ülkem, tüm Yezidi ve Mesihi halk çok sevindi. Bu, temsilcilerim aracılığıyla sana yolladığım üçüncü mektubumdur. İlk temsilciler sana ulaşamadılar, öyle görünüyor ki Osmanlılar tarafından yolda öldürüldüler. Başlarına ne geldiğini tam olarak bilemiyorum. Onlardan sonra Kirakos adlı bu adamı sana yolladım. Kirakos, Beyazıt'a generalin yanına gitti. Oradan askerlerinle birlikte Kars'a geldi. Oradan da yine sizin kuvvetlerinizin sayesinde Erzurum'a geldi ve Allah'ın inayeti ile bir araya geldiniz. Temsilcim dil bilmiyordu ve onun orada tanıdıkları da yoktu ki seninle tam iletişim kurabilsin. Kuvvetlerinin içinde bir general vardı ki içlerinde en iyisi oydu. Temsilcim o generale çıkıp mesajımı iletmış. General temsilcimi dinleyince eline bir mektup tutuşturup yollamış. Temsilcim döndüğünde mektubu açtım, senin mührün vardı mektupta. Çok sevindim. Okumaları için keşifleri

çağırdım; ama okuyamadılar. Mektup hiçbir işe yaramadı. Üçüncü ve son kez Kirakos ve Petros adında iki Ermeni temsilciyi yanınıza yolluyorum. Sen bizim onur kaynağımızsın; bilmeni isterim ki halk olarak nüfusumuz az ama Osmanlıların gözünde büyük görünüyoruz ve Allah'ın izniyle benim 100 süvarim Osmanlıların 300 süvarisini rahatlıkla alt edebiliyor. Bundan dolayı Osmanlı beni düşman olarak görür. Benim niyetimi ve yüreğimdekileri bilmeni isterim. Sen benim padişahım, ben senin hizmetçinim. Eğer sesin Bitlis'in Baxêş'inden kulağımıza gelirse, ya da temsilcilerimiz dönüp senin Bitlis'e kadar her yeri ele geçirdiğinin haberini ulaştırırlarsa, binlerce kez şükrederez Allah'a o an. O zaman gör bendenizi! Sen ulu Rus'sun, ben de bir generalin olurum. Bir kellem var onu sana tüm halkım ile beraber feda ederim.

Çok yaşayın. Allah'ın rahmeti üzerinizde olsun. Amin.

Bir kez daha senden rica ediyorum. Temsilcilerimle birlikte oğluma göz merhemi yollar mısın?"¹⁷

Mektup 1830 yılının Mayıs ayında yazılmış.

Mîrza Ağa mektubunu yazdırırken Kürtçe söylemiş, Petros Xazarov da Ermenice kaleme almış. Böyle düşünmemizin sebebi, mektuptaki yazı ile Petros Xazarov'un sunduğu dilekçenin yazısının aynı oluşudur.

Paskeviç, Mîrza Ağa'nın mektubunu dostça kabul etmiş ve zaman geçirmeden, bir ay içinde göz merhemini temsilcisi aracılığıyla yollamış.¹⁸

Petros'un sorun yaşamadan Kafkasya sınırlarını aşabilmesi için ona Tiflis'te bir kimlik hazırlanır. Belgede şunlar yazılıdır:

"Erivan Konsolosluğu adına sayın General Feldmareşal Paskeviç beyan eder ki, işbu belgenin sahibi Rindwanlı Petros Xazarov'un yanında bulunan ilaç ve hediye benim (Paskeviç) tarafımdan Yezidi Mîrza Ağa'ya gönderilmek üzere verilmiştir. 30 Ocak 1831"¹⁹

Paskeviç'in yanıtı yazılı verip vermediğine dair elimizde hiçbir belge olmamasının o dönemin koşullarıyla bağlantılı olduğunu sanıyorum. O zaman Osmanlı-Rus Barış Antlaşması daha yeni imzalanmıştı. İki tarafın siyasi ilişkileri yeni bir sürece girmişti. Bu nedenle

17 SGIA GSSR, f.11, d.66, sf. 2.

Paskeviç, Osmanlıların eline geçer diye Mîrza Ağa'ya yazılı bir delil, el yazmalı bir belge yollamak istememiş olabilir.

Bu başvuru ile Mîrza Ağa ve Siirt'te oturan Yezidi Kürtler, Ermeniler ve Asuriler'in kurtuluş umudu gerçekleşemedi. Osmanlı-Rus Savaşı'nın ağır tahribatından sonra, Osmanlılar, zayıflamış otoritelerini güçlendirmek için önce Reşit Paşa komutasında (1833-1834), sonra da Hafız Paşa komutasında Kürdistan'a çok büyük bir askeri kuvvetle sefer düzenlediler. Bağımsız ve yarı bağımsız Kürt ve Ermeni aşiretlerini denetim altına alma maksadıyla büyük bir kıyımdan geçirdiler.²⁰

Zamanın tarihi belgelerinde Reşit Paşa'nın kuvvetlerinin 40 bin askerden oluştuğu yazılıdır: Kürdistan'a düzenlenen bu sefer ve işgal 1833'ten 1836'ya kadar devam eder. Leyard şöyle yazar:

"... Meşhur Reşit Paşa Kürdistan'ın kuzeyini ele geçirip güneye doğru ilerlediğinde, Mîrza Ağa çekindi ve Türk kaymakamı, konağında ağırlamaya razı oldu."²¹

Kafkasya'ya uzaktan uzağa ulaşan haberlere göre X. Abovyan şöyle yazar:

"... Ancak 1836 yılında Mîrza Ağa Osmanlılarla bir anlaşmaya vardı. Ondan sonra birçok Kürt aşireti de Türk egemenliğini kabul etti."²²

Mîrza Ağa'nın Ruslara duyduğu yakınlıktan haberdar olan Osmanlıların Mîrza Ağa'nın Ruslarla geliştirdiği ilişkileri bilme ihtimali çok yüksektir. Üstelik Osmanlılar bir süre önce Rindwan önlerinde aldıkları yenilgiyi de unutmamışlardı elbette. Bu nedenle Yezidi beylerinden intikam almak istiyorlardı.

Rindwan'ın Türk kaymakamı Emin Paşa, Mîrza Ağa'nın evine misafir olarak geldiğinde, doğuya has tüm misafirlik kurallarını çiğ-

18. Petros Xazarov'un dilekçesi başka biri tarafından şöyle yazılmış: "Kumaş, parçalar ve 25 Çêrvonêts para ve göz merhemi Petros Xazarov'un hediyesidir." 28 Ocak 1831. SGIA GSSR, f.11, d.66, sf. 5.

19. SGIA GSSR, f.11, d.66, sf. 5.

20. Bu konuda Celilê Celil'in, Kurdi Osmanskoy İmperi vi përyov polovîne XIX. v. adlı kitabına bakınız. Moskova, 1973.

ner ve Mîrza Ağa'nın güzel karısını kaçıır. Emin Paşa intikam geleneğini bildiği için Diyarbakır'a kaçıp Reşit Paşa'ya sığınır.

Mîrza Ağa onları kandırır ve kaçırılanın karısı değil cariyesi olduğuna inandırır Reşit Paşa'yı. O yüzden Emin Paşa'nın rahatlıkla görev yerine dönebileceğini söyler.

Emin Paşa, Mîrza Ağa'nın bu teminatı üzerine aldanıp hizmetçileri ile birlikte Rindwan'a geri döner ve tuzağa düşer. Mîrza Ağa Emin Paşa'yı öldürür böylece.

Reşit Paşa, Emin Paşa'nın ölüm haberini duyunca ağır kuvvetlerle Rindwan'a saldırır. Ama Reşit Paşa asıl olarak Rewanduz Beyi Muhammed'e saldırı planı hazırladığı için Rindwan'a saldırmaktan vazgeçer.

1836'nın sonbaharında, Soran Beyi Mihemed'i yenip geri dönen Reşit Paşa, dönüş yolu üzerinde Mîrza Ağa'dan intikam almayı tasarlar. Mîrza Ağa Osmanlı'nın egemenliğini kayıtsız şartsız tanıdığı için korkunç katliam engellenmiş olur. Mîrza Ağa'nın civar aşiretler üzerindeki etkinliği sayesinde Osmanlı, bölgedeki hakimiyetini iyice artırdı. Bir süre sonra Reşit Paşa Diyarbakır'da 1837 yılının Ocak ayında koleradan öldü.

Paşanın cenaze törenine katılacak ağır misafirlerin arasında Mîrza Ağa'nın adı da yer alır. Bir plan hazırlanmıştır. Planı hazırlayan vali vekilidir. Amaç Mîrza Ağa'yı cenaze törenine getirtip öldürmektir. Plan yapıldığı gibi uygulanır, Mîrza Ağa cenaze törenine katılmak üzere vali yardımcısının konağında iken öldürülür. Olayı duyan Mîrza Ağa'nın eşi de intihar eder. Mîrza Ağa'ya eşlik eden süvariler kahramanca direnerek Mîrza Ağa'nın cesedini alıp Rindwan'a ulaşırlar. Cenazeyi Rindwan'ın nehir kıyısına düşen yüksek bir tepede saygıyla defnederler.

Mîrza Ağa'nın ölümünden sonra, çocukları küçük olduğu için aşiretin başına akrabası Nazir geçer. Nazir, Osmanlılara karşı direnemediğinden, şeyhin kalesini bırakıp inzivaya çekilir.²³

Mîrza Ağa'nın sarp kalesini sahipsiz, başıboş bulduklarında saldırıya geçen Osmanlılar, şehri yakıp yıktılar, böylece Siirt beyliğinin yarı

21. Layard A. H., Ermenistan ve Kürdistan yolculukları... sf. 45.

22. Abrovyan X., Yêrkêrî Liakatar joxovasu, vol.8, sf. 260.

bağımsız statüsü ortadan kalktı.

Osmanlı kuvvetleri yerel çetelerle birlikte yörede talana ve tacize başladılar. Bu zulme dayanamayarak göç etmek zorunda kalan birçok Yezidi, kuzeyi takip ederek Ermenistan'a ulaşip orayı yurt edindi.

Tiflis'te Rusça yayımlanan "Kafkasya" gazetesinde, 1848 yılında, Yezidilere adanan bir makalede şunlar yazılıdır:

"Osmanlılar Kürt aşiretlerini, özellikle Yezidi Kürt aşiretlerinin otoritesini ortadan kaldırmak istedi. Bir kısmı buna direndi ve yenildikten sonra göç etti, bir kısmı da Osmanlı'nın otoritesine boyun eğdi. Boyun eğenler dinlerini değiştirmek zorunda kaldılar. (...) Birçok savaşçı ölümü kabul etti ama teslim olmayı ve atalarının dinini değiştirmeyi kabul etmedi. İslamiyeti seçenler ise ölümden kurtuldu. Bir kısmı İran'a, bir kısmı da Ermenistan'a kaçtı. Ermenistan'a kaçanlar Allah'ın gücü sayesinde Rusya kanunlarına göre özgürce yaşayıp dinlerini korumaktadırlar."²⁴

Mîrza Ağa, yandaşları, Yezidi Kürtler, Ermeniler ve Asuriler yiğitlikleriyle Siirt yöresinde halkın belleğinde ciddi izler bırakmıştır. Mîrza Ağa adına halk türküleri söylenmiş, ağıtlar yakılmış, kahramanlıkları dilden dile günümüze kadar gelmiş ve Kürt, Ermeni, Asuri folklorunda yer almıştır. Geçmişte yaşanan savaşları, direnişleri, kahramanlıkları anlatan birçok şarkı ve anıya rastlamaktayız günümüzde.

Bu olaylardan birkaç yıl sonra, X. Abovyan, Siirt'ten Kafkasya'ya gelen bir halk ozanı ile konuşmuş. Bu halk ozanı Mîrza Ağa ile birlikte kahramanca savaşan Keşiş Poğos adına halk arasında şarkılar söylenildiğini rivayet etmiş. Büyük Ermeni düşünür bu şarkıyı derlemiş ve çevirisi ile birlikte "Yezidi" adlı makalesinin sonuna eklemiştir.²⁵ Birkaç yıl sonra 1852 yılında, Folklor Bilimci Poğos Tovmasyan, Muş'ta, Surp Arakelos Kilisesi'nin keşişi ve aslen Sason'un Kacarans köyünden olan yaşlı Simon'un ağzından Mîrza Ağa ve Keşiş Polo'nun (Keşiş Poğos) Osmanlılara karşı direnişini anlatan savaşı kaleme almış. Daha sonra tanınmış Ermeni folklor derlemecisi G. Srvanstyants, Simon'un yazdıklarını "Hinots Yev Norots" adlı derlemesine almış.²⁶ 1869 yılında, Şam'da, Alman Doğubilimci Eugen Prim ve Albert Sosin, Mîrza

23. Layard A. H., Ermenistan ve Kürdistan yolculukları... sf. 45.

Ağa hakkında söylenmiş birçok sözlü, Asuri edebiyat örneklerini

Ozan Cano'dan derleyip "Ozê ve Emşê" adıyla yayımladılar.²⁷

Ermenistan'a göç eden Yezidiler arasında, Mîrza Ağa, Şeyh Mirzo,

Miçoÿê Şeyh İsa ve diğer Yezidi ileri gelenleri hakkında sık sık şarkılar

söylenir ve anılar anlatılırdı.²⁸ Bu anlatı ve şarkılar sözlü tarihin birer

belgesidir.

Sözlü edebiyat kaynaklarını araştırma ve derleme çalışmaları,

Kürt-Ermeni uluslarının tarihsel ve kültürel ilişkilerini açığa çıkarma-

da son derece aydınlatıcı olacaktır.

24. "Kavkas", 1848, Nr. 8, 21 fêvral, sf. 31. X. Abovyan hakkında araştırmacı olan Dr. P. Hakobyan makalenin içeriği, dili ve üslubunu göz önünde bulundurarak makalenin X. Abovyan tarafından yazıldığını ispatlıyor. Bundan dolayı bu makale Rusça yazıldığı orijinal hali ve Ermenice çevirisi ile birlikte X. Abovyan'ın toplu eserlerinin 8. cildinde yer almıştır. Alıntıyı 8. ciltte yer alan Ermenice çeviriden aldık. (bkz Abovyan X., Yêrkêrî Liakatar joxovasu, h.8, sf. 405-406.)

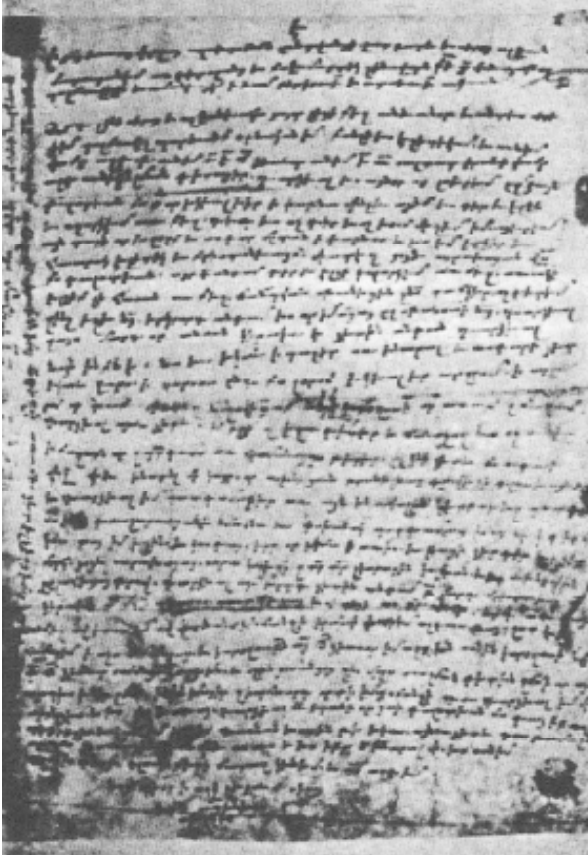
25. Abovyan X., Yêrkêrî Liakatar joxovasu, vol. 8, sf. 281-282.

26. Srvantzyanz G.V, Hinots yev norots, sf. 166-184.

27. Eugen Prim, Albert Socin, Kurdische Sammlungen. Erste Abteilung. Arzahlungen und Lieder im Dialekte des Tur Abdin, SPb, 1887, sf. 57-61; Ot Axikara do Cano, M.-L., 1960, sf. 361-366.

RUSYA'DAKİ KÜRT ESİRLER¹

1853-1856 yılları arasında yapılan Rusya Krallığı-Osmanlı İmparatorluğu Savaşı, tarihte Kırım Savaşı olarak bilinir. İki devletin savaşma nedeni Kırım ve Kafkasya üzerindeki hakimiyet kurma isteğiydi. Kaf-

kasya bölgesinde Kürtler hem Türklerin hem de Rusların cephesinde savaşa katılmışlardı. Türkler Rusya sınırına yakın bölgede yaşayan Zilan, Sipkan, Heyderan, Cemaldinan, Milan, Bêzikan ve diğer aşiretlerden 4-5 bin kişiyi toplayıp savaşa sürmüştü.

Kafkasya'da iki taraf arasındaki savaş ilkin 1853 yılının

Mirza Ağa'nın
İ. F. Paskeviç'e
gönderdiği mektup

28- Bu şarkı ve anılar daha önce Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerinde yaşayan Yezi-di Kürtlerin anlatımlarından derlenmiştir. Derlemede yer alan ilk varyantlar şunlardır: Ordixanê Celil, Kürt Toplumunun Tarihsel Şarkıları, Erivan, 1975, sf. 41-51; Kürt Sözlü Edebiyatı, Moskova, 1978, cilt 2, sf. 256-259.

kışında, Başgedikler mevkinde başladı. Yaklaşık 40 bin Türk askeri bu savaşa öldü, sağ kalanlar geri döndü.

Savaşa başkomutanlık yapan General Bebutov zaferden sonra genelkurmay başkanına bir rapor yazdı. Bu raporda Türkiye tarafında kalan Kürtlerin savaşa gönülsüz katıldıklarını ve Türkler yenilip savaş meydanından kaçtıklarında Kürtlerin onları kovalayıp silahlarına ve diğer askeri teçhizatlarına el koyarak köylerine ve kışlarına döndüklerini belirtir.

Bu savaşa birçok Kürt ve Türk Ruslara esir düştü. Ruslar yaklaşık 100 Kürt esiri Moskova yakınlarında Roslava şehrinin Smolenska ilçesine yerleştirdi.

O zamana kadar Rusya'da Kürtler ile ilgili doğru dürüst bir bilgi yoktu. İlk kez Kürtleri tanıyan Rus araştırmacılar, onların davranışlarına, töre, gelenek ve göreneklerine şaşıp kaldılar. K. Mikeşin esir Kürtler hakkında makale yazan araştırmacılardan biridir. 1855 yılında Severnaya Pçela dergisinde küçük bir makale yayımladı. Rusya Kraliyet Bilimler Akademisi'nden araştırmacılar, bu makaleyi okuduktan sonra Kürtlerin kültürü, gelenekleri ve dilleri ile ilgili araştırma yapmak üzere esir kampına araştırmacı yolladılar. Bu konu ile ilgili tanınmış beş bilim adamı, akademinin başkanına yolladıkları mektupta, Kürdolojinin geliştirilmesinin önemine değindiler.

Bu el yazma belge hâlâ Petersburg'da bulunan Bilimler Akademisi'nin arşivindedir. Yüz elli yıl önce yazılan bu belge, Rusya'da Kürdoloji çalışmaları açısından önemli bir yere sahiptir.

K. Mikeşin'in makalesini ve beş ünlü Rus akademisyenin, Kürtçeye de çevirdiğim mektubunu aşağıda sunuyorum.

Kürtler, Smolenska'da

Başgedikler Savaşı'ndan sonra birçok Türk esir Rusya'nın birçok değişik şehrine, 100 civarında Kürt esir de Roslavl şehrine yerleştirildi.

Bir tanıdığım Roslavl şehrinden bana şunları yazdı: Görmelisin, bu

1 Makale, Armanç gazetesinde Kürtçe yayımlandı, 1992, sayı 126, 127.

zavallı insanlar ne perişan halde getirildiler şehrimize. Çoğu Kürt'tü. Dicle nehrinin doğusunda yaşayan kadim Asur ülkesinin sakinleridirler. Başlarındaki sarıkları ve elbiseleri lime limeydi, tenleri karaya çalıyordu. Kürtler kendi hallerinde insanlara benziyorlardı, Babialı'nın askerlerine benzemiyorlardı. Onlara ayrı bir ev tahsis edilmişti. Orada doğu halklarına özgü bir yöntemle, kurumuş ot yığınlarını yere serip üzerinde oturuyorlardı. Geldiklerinden üç gün sonra yanlarına gittim ve birçoğu ile tanıştım.

Kürtlerin çoğu boylu boslu, geniş omuzlu ve ince bellidirler. Sima ve tenleri kusursuzdur. Hatta çoğu güler yüzlü ve cana yakındır.

İnanır mısın, her Kürt'ün sol omzunda bir muska vardı. Bunu savaşta ölmesinler diye takıyorlar. Bir Kürt bana dedi ki: "Bir Türk bu muska karşılığında bana 800 piyastır verdi; ama vermedim ve ona yaşam paradan daha değerlidir dedim." Birçoğunun yanında Kur'an bulunuyordu. Meşin bir cilt içine koyup boyunlarına asmışlardı. Krilov'un kitabının baskısını² andıran Kur'an, mini bir kitap halindeydi, kapağı rengarenkti ve üzerine altınimsı harflerle Muhammed'in kanunları nakşedilmişti. Her Kürt, Kur'an'ı kılıfından çıkarıp sarı sayfalarını çevirmeden önce birkaç kez öpüp başına koyuyordu. Özellikle altınimsı harflerle nakşedilen "Muhammed" in dudak ve gözlerini öpüyorlardı. Ayrıca her birinin yanında tespih bulunuyordu. Sohbete katılmayan her Kürt ara vermeden tespihini çekip yavaşça dua ediyordu.

Baharda kar eridikten sonra esir Kürtler tek tek dışarı çıkıp müzik eşliğinde balalaykaya³ benzer bir dansa eşlik ediyorlardı. Kol kola girip halaya katılıp müziğin ritmine göre ileri geri adım atıyorlardı. İki adım ilerleyip sonra ansızın zıplıyorlardı.

Ne diyebilirim, nasıl izah edeyim bilmiyorum ki? Dans izah edilip yazılamaz; insan gözleriyle görmeli. Yazı o ritmik hareketleri, estetik, titrek ve kıvrak figürleri ifade edemez. Ayrıca Ortadoğu halklarının dansları içinde "pa"⁴ var ki Avrupa dans terimleri ile izah edilemez.

Onlar "Çixarda"⁵ oynadıklarında ben hayranlıkla izliyordum. Kürtlerden biri elini göğsüne koyup meydanda öylece duruyordu. Geriye

2 Krilov İvan Andreyeviç (1769-1844) XIX. yüzyıl tanınmış klasik Rus edebiyatı yazarı.

Çocuklar için yazdığı fıkraları meşhurdur. Bu fıkralar birçok kitapta yer almıştır.

kalan elliye yakın kişi hızla gelerek üzerinden atlıyordu. O yüksek boyuyla orda dururken diğerklerinden bir tekinin bile atlarken şaşırdığına tanık olmadım. Bu oyun sayesinde insan her Kürt'ün marifetlerini, çevikliğini ve kıvraklığını sezebilirdi.

Yazın hepsi temiz havada güneşleniyordu. Evlerinin önünde veya ayaklarını pencereden sarkıtıp öylece oturuyorlardı. Bazen güneş iyice yakmaya başladığında, iki-üç adam gözlerini yumup saatlerce hareketsiz bir vaziyette yerde oturuyordu. Gülen yüzleri ve yanık tenleri ile güneşe yönelerek hareketsiz durduklarında, bu kendinden geçmiş halleri ile her şeyi unutuyorlarmış gibi bir his uyandırırlandı insanda. Esir Kürtler arasında birkaç tane Türk de vardı. Esirken de hayattan zevk almak hoş bir şey olsa gerek.

Esirler serbestçe ovaya inip akşama kadar otlakların içinde dolaşıyor ya da ırmağın kenarına gidip ayaklarını suya sokup kederle uzağında oldukları vatanlarından uzun uzadıya söz ediyorlardı. Kimi zaman da yakında bulunan gölde yüzüp çiçeklerle dönüyorlardı geziden. Çok ilginçtir; Kürtler karışık çiçeklerden buket yapmazlar, tek çeşit çiçeği buket yaparlar. Çiçek buketini bir sopanın ucuna bağlarlar. Kürtlerin çiçeklere gösterdiği bu aşırı ilgi kuzey halklarında ender görülür. Gül, onlar için kutsal bir çiçektir âdetâ. İnânışlarına göre Muhammed'den önce güller kokusuzdu. Bir gün Muhammed bahçesinde bir gül ağacının dibinde dertli ve kederli düşünürken, yaşamın bunca gam ve kederine dayanamayıp ağlamış. Gözlerinden akan yaşlar bu gül ağacını sulamış. İşte o zamandan sonra güller kokmaya başlamış.

Kürtler Tanrı'ya inanır ve çalışmayı sever. Güneş doğmadan önce uyanıp abdest alırlar. Namaz vaktinde sadece dua etmekle meşguldürler. Hiçbir iş onları Tanrı'ya ibadet etmekten alıkoyamaz. Az uyurlar. Uykuyu günah sayarlar, hayırlı işler yapmak, çalışmak ve ibadet etmek yerine uykuyu tercih edenler makbul sayılmaz onların nazarında. Uykuyu, kayıp bir zaman olarak değerlendirirler.

3 Balalayka, bir Rus halk enstrümanıdır. Öyle anlaşılıyor ki yazar Kürtlerin "tembûr"undan söz etmektedir.

4 Pa, Farsça'nın pas (adım) sözcüğünden gelmektedir. Dansta adım atma ya da sıçramaya "pa" derler.

5 Ruslar bu oyuna "çexarda" derler.

Kürt az yer. Günlük olarak aldıkları 9 Kopik'in üçte birini tütüne, geri kalanları da süt ve beyaz ekmeğe verip böylece karınlarını doyuruyorlar. Mevcut durumlarına rağmen eli açıktırlar; hiçbir zaman kimseyi geri çevirmezler. Acıkan birini gördüklerinde, eğer ellerinde ekmek, kalaç⁶ ya da bulki varsa tamamını ona veriyorlar. Bayram günlerinde Kürtler kötü durumda olanları sofralarına davet ederek onları baş köşeye oturtuyorlar.

Kürtlerin, çarşıdan satın aldıkları ve daha tadına bile bakmadıkları elmaları yolda karşılaştıkları fakirlere dağıttığına birçok kez tanık oldum. Bir kez bir Kürt'ün evinde oturuyordum; bir dilenci bana yanaşıp dilenmeye başladı. Ona mutfağın yolunu gösterip, "Oraya git, seni doyururlar" dedim. Kürt bana tuhaf tuhaf bakıp sordu: "Yanında para var mı?" Yanımda bozuk para olmadığını söyleyince, hemen alelacele elini kesesine koyup bir bozukluk çıkarıp dilenciye çaktırmadan bana uzattı ve "Al, ver şunu..." dedi. Dilenci gittikten sonra bana az önceki hareketini şöyle yorumladı: "Eğer bir insan senden bir şey dilenirse, ona kendi ellerinle yardım etmelisin, onu başkasına yollamak bizim geleneklerimizde yoktur."

Kaç kez tanık olmuşumdur... Yolda kadının biri elinde su kovası gidiyor, Kürt hemen koşup elinden su kovasını alıp evine bırakıyor ve karşılığında hiçbir şey istemiyor.

Yazın gelişi ile birlikte, tarla işleri çıkınca, Kürtler ekin biçmeye başladılar. Kürtlerin yerli tırpancıardan çok daha (her Kürt, üç yerli kadar ekin biçiyordu) iyi çalıştığını gören bizimkiler günlük ücretlerini iki katına çıkardılar.

Kısa bir süre sonra Kürtler parlak kırmızı, simle işlenmiş ve altınimsı iğneleri olan yeni işliklerini giymeye, "kolos" adındaki Kürtlere özgü mavi ipeğimsi fesler takmaya başladılar. Yazın sonlarında artık giysileri temiz ve muntazamdı. Kazandıklarıyla kumaş ve giysi satın alıyorlardı. Tüm davranışlarının ustaca ve şuurluca olduğunu belirtmem gerek. Yıl boyunca çok dikkatli izledim onları; Kürtler barışık ve uyumlu yaşıyorlardı. En çok süren küskünleri bile bir günü geçmiyordu. Onlar, "Küskünlük bir günü geçmemeli... günahtır... yoksa gözler akar" der. Bir başka deyişle, Kürtlerde "feodal gurur yaygındır". Bu

6 Kalaç, buğday ekmeğidir. Bu ekmeğin ortasına bir delik açılır.

sözün en iyi kanıtı, bu yıl üçte biri yanan Roslava şehri sakinlerinin kanaatidir: Büyük bir yangın oldu, üç saat içinde şehrin üçte biri alev topu gibi oldu. Tesadüfe bakın ki görülmedik bir fırtına ile cayıp cayıp her yanı saran alevlerle baş etmek insan kârı değildi. Alevlerin sardığı her yer birkaç dakika içinde küle dönüşüyordu. Şehrin sakinleri korku ve endişe içinde donakaldıklarında, Kürtler eşine ender rastlanan cesaretleriyle metanetlerini yitirmeden yiğitliklerini sergilediler. Palas pandıras damlara çıkıyor, battaniye, keçe, ne buldularsa ıslatıp seriyorlardı. Bu şekilde birçok evi yanmaktan kurtardılar. Alevler kilisenin kapısına dayandığında, Kürtler ayakkabılarını ve başlıklarını çıkararak korkusuzca içeri daldılar ve büyük bir saygıyla kilisenin içindeki eşyaları dışarı çıkarıp emin bir yere bıraktılar.

Bu davranışları tüm şehir halkında derin etkiler bıraktı. Çıkarısız yaklaşımları, temiz yürekli ve mert oluşları herkes tarafından büyük bir değer ve saygı görmelerini sağladı. Şükranla anıldılar. Kürtlerin bu klasik gururlarını, cömertliklerini tüm dünyaya göstermemiz gerekir; modern, okumuş İngilizler geri kalmış Patriyar Kürtleri gözleriyle görsünler! İngilizler bu olanları gözleriyle görebilseler, acaba övündükleri hasletlerinden ve böbürlendikleri o derin fikirli oluşlarından geriye ne kalır acaba? Yaşam tecrübesi gösterdi ki, Britanya medeniyeti bencillikten öte bir şey değildir. Çıkarıcılık; kibir, kuruntu, sarhoşluk ve zalimliği doğurmuş. Ve bu burjuva yaşamlarını zorbalıkla Rusya'ya da benimsetmeye çalışıyorlar. Gelin, elimizi vicdanımıza koyalım; acaba "İngilizler, Kürtlerden daha masum, temiz ve merttirler" diyebilir miyiz? Elbette ki hayır. Bugün batı, zavallı medeniyetini kötülüğe doğru çeviriyor.

Bu çirkinlik Rusya'dan uzak dursun!

K. MIKEŞİN

S. Petersburg, 8 Ekim

Svernaya Pçela, 1855, sayı 283, sayfa 27-31

Beş Rus akademisyen-bilim adamının Kürdolojinin geliştirilmesi ve Kürdolog P. Lerx'in Roslava'da bulunan Kürt esirlerle görüşmeye gitmesi hakkındaki yazılmış

ikinci dilekçe:

Bilimler Akademisi'nin son on yılda önüne koyduğu başlıca hedeflerden biri de Rusya toprakları üzerinde yaşayan halklar ile ilgili araştırma yapmaktır. Bu araştırmalara konu olacak halkların sadece Avrupa toprakları üzerinde yaşamaları şart değil; Sibirya ve Kafkasya'da yaşayanlar da buna dahildir. Uzaktaki halklarla ilgili bazı araştırmalar üye olmayanların desteği ile yapılmıştır. Kürtler de Kafkasya'da yaşayan halklardan biridir. Kürt aşiretleri Kafkasya'dan Şam'a, oradan ta Basra Körfezi'ne kadar yayılmışlardır. Kürtlerin nüfusu, kadın erkek 800 bin ile 1 milyon arasındadır. Onlar dilbilimci, etnograf ve tarih araştırmacıları için ilginç bir halktır. Rusya'nın egemenliği altında 10 bini aşkın Kürt yaşamaktadır. Onları da dinlemeliyiz. Buna Kürtlerin de hakkı vardır.

Şu ana kadar Kürtlerle ilgili çok az araştırma yapıldı. Eğer bugüne dek ilkin Bilimler Akademisi, Rusya, Kürt aşiretleri üzerine geniş araştırmalar yapsaydı, bilime büyük bir katkı sunmuş olurdu. Eğer Rusya bunu becerebilseydi Türkiye ve İran'da yaşayan Kürtler üzerinde manevi bir etkide de bulunabilirdi. Aydınlanmacılığı destekleyenler de bize sıcak bakarlardı ki İngiltere'de gün geçtikçe bu tür araştırmalar çoğalıyor. Bizim bir üyemizin Afganistan halkının dili, edebiyatı ve tarihi hakkında yaptığı araştırma geniş yankı yaratmıştı.

Şiloser, Gezenyuz, Evald ve diğer bilginlerimizin kanaatine göre Kürtler, Kürdistan dağlarından Babilan'a inip orada güçlü ve ileri bir devlet kuran becerikli, akıllı Xaldan adlı halktır.

Etnografik alanda sadece putperest/Yezidi Kürtlerin değil; gezginlerin kanaatine göre son derece kadim bir yaşama sahip Müslüman, Sünni ve Şii Kürtlerin de derin araştırmalara tabi tutulması gerekir.

Kürt dili bugüne değin sadece yüzeysel olarak araştırıldı. Ama hiç şüphe yok ki Kürt dili, bugüne dek karanlıkta kalan İran-Fars dillerinin tarihinin gün ışığına çıkarılmasında anahtar rol oynayacaktır.

Bugüne kadar Kürtlerin ülkesini gezen hiçbir gezgin, bu tür araştırmaları tek başına yürütemedi. Bu kapasiteye sahip bir gezgin olmadı. Kürt coğrafyası, etnografyası, dili ve tarihi hakkında ilk kafa yoran Avrupalı araştırmacıları olan Sayın Lerx; başarılı çalışmalar

vaat ediyor, kendisinden çok umutluyuz. Birçok gezgin tarafından, Kürt dilinin tüm lehçeleri hakkında yapılmış İngilizce, Fransızca Almanca ve Rusça basılı dokümanı bir araya getirmiş, onları kavramış, özellikle Kürt beylerin Farsça yazdığı salname ve bu konuyla ilgili diğer kaynaklar hakkında bilgi sahibi olmuştur.

Burada, Petersburg'da, yukarıda adı geçen salnamenin en iyi el yazma olan orijinal nüshası korunmaktadır. Sadece bu gerçeklik bile, hiç olmazsa bu çok değerli kaynağın Rusya'da basılması için Lerx'e yardımcı olmamızı zorunlu kılıyor. Sayın Lerx bu çalışma için ne kadar kafa yorduğunu, onun akademinin bütçesiyle yaptığı çalışmasının ilk bölümünün iki aşamasından söz edebiliriz. İlk aşamada 500 yeni ve eski Kürt aşiretinin adını sıralıyor. İkinci aşamada inceden inceye Yezidilerden, putperest Kürtlerden söz ediyor ki ondan önce bu konuya el atan kimse yok. Elli belgeden oluşan bu çalışmayı Akademi himaye ediyor. Lerx bu çalışmasını ayrıntılarıyla sonuçlandırmadan önce, esir Kürtlerle görüşme yapıp elindeki belge ve verileri onlara doğrulatması gerekiyor. Esirlerin burada oluşları büyük bir şans. Sayın Lerx'in onlarla belli bir süre kalması son derece yararlı olacaktır. Bu sayede, hazırlamaya çalıştığı Kürtçe gramer ve leksikografi çalışmasını çok zenginleştirebilir. Eğer Lerx, değişik sözcük, deyim, şarkı ve destanları derleyebilir ve Kürt salnamesinin değişik versiyonlarına ulaşabilirse bu son derece yararlı olacaktır.

Anlatıldığına göre o esirlerin arasında tahsilli kişiler de varmış. Gazetelerin yazdıklarına bakılırsa, Roslava'ya bağlı Smolenska'da 100'den fazla Kürt esir varmış.

Zaten Sayın Lerx'in çalışmasını sonuçlandırması için çok sayıda Kürt'e gerek yok. Belki olgun ve zeki birine denk gelir de kendisi için gerekli dille ilgili bilgileri edinir.

P. Kepen, O. Betling, M Brosse, A. Kunik, B. Dorn

8 Şubat 1856

1880 KÜRT BAŞKALDIRISI ÜZERİNE YENİ BELGELER¹

Şemdinanlı Şeyh Ubeydullah önderliğinde 1880 yılında gerçekleşen Kürt başkaldırısı, XIX. yüzyılın Kürt özgürlük mücadele tarihinde önemli bir örnektir. Bu başkaldırı sadece İranlıları değil, aynı zamanda Ortadoğu'da sömürgeci emelleri için siyaset yürüten Avrupa devletlerini de ürküttü.

Bu başkaldırı, hem gerçekleştiği dönem hem de sonraki dönemlerde birçok açıdan değerlendirildi. Değişik görüşler ortaya atıldı. Bütün gazeteci ve diplomatlar başkaldırını kendi ülkelerinin ulusal çıkarlarına göre ele aldılar. Bu durum, araştırmacıları yanlış yönlendirdi ve Şeyh Ubeydullah başkaldırısı yanlış değerlendirildi.

Bu direniş ve başkaldırının aydınlatılması için İngiliz diplomatların "Yeşil Kitap"ının beşinci cildi,² uzun bir dönem temel başvuru kitabı oldu. Bu derleme kitabın materyalleri bir bir ayıklanıp gözden geçirildikten sonra basıma hazır hale getirildi.

Son yıllarda, Rusya Dış Siyaset Arşivi (AVPR), yeni ve zengin belgelere ulaşmak için bir şans haline geldi. Kürtlerin 1880 yılında gerçekleştirdiği başkaldırını bilimsel ve ayrıntılı bir şekilde aydınlatmak için, bu arşiv, büyük önem kazandı.

1880 Kürt Başkaldırısı adlı çalışmam, bu arşivdeki materyaller üzerine inşa edildi.³ Bu kitabımın sonunda başkaldırı ile ilgili değişik bazı dokümanlar yer aldı.

Başkaldırının başlangıcında Şeyh Ubeydullah tüm Kürt aşiretlerinin ileri gelenleri ile konuşuyor, onları Türklerin ve Farsların boyunluruklarından kurtulmak için başkaldırıya destek olmaya, parçalanmış Kürdistan'ın özgür birliği için bütünleşmeye davet ediyordu.

Ubeydullah, yazdığı mektuplarla Avrupalı ve İranlı yetkilileri Kürt başkaldırısının temel amaçları konusunda bilgilendiriyordu. Urmiye Valisi İkbâl'ud Dowle'ye yazdığı mektupta Kürtlerin hakkını gasp eden, Kürtlerin hoşnut olmadığı Türk ve Fars yetkililerden söz ediyordu. Ubeydullah, İkbâl'i Kürtlerin haklı savaşının yanında yer almasına ve Kürt direnişçilerine karşı çıkmamaya davet ediyordu.

«Въ настоящее время восточная Азия и Кавказ
становятся центромъ интереса не только европейцевъ, но и
американцевъ, японцевъ и китайцевъ, какъ раньше въ
кавказскихъ войнахъ были европейцы, такъ и нынѣ
въ кавказскихъ войнахъ были японцы и китайцы. Въ настоящее
время восточная Азия и Кавказъ являются центромъ
интереса не только европейцевъ, но и американцевъ, японцевъ
и китайцевъ. Въ настоящее время восточная Азия и Кавказъ
являются центромъ интереса не только европейцевъ, но и
американцевъ, японцевъ и китайцевъ.»

Въ настоящее время восточная Азия и Кавказъ являются
центромъ интереса не только европейцевъ, но и американцевъ,
японцевъ и китайцевъ. Въ настоящее время восточная Азия и
Кавказъ являются центромъ интереса не только европейцевъ,
но и американцевъ, японцевъ и китайцевъ. Въ настоящее
время восточная Азия и Кавказъ являются центромъ
интереса не только европейцевъ, но и американцевъ, японцевъ
и китайцевъ. Въ настоящее время восточная Азия и Кавказъ
являются центромъ интереса не только европейцевъ, но и
американцевъ, японцевъ и китайцевъ.

Въ настоящее время восточная Азия и Кавказъ являются
центромъ интереса не только европейцевъ, но и американцевъ,
японцевъ и китайцевъ. Въ настоящее время восточная Азия и
Кавказъ являются центромъ интереса не только европейцевъ,
но и американцевъ, японцевъ и китайцевъ. Въ настоящее
время восточная Азия и Кавказъ являются центромъ
интереса не только европейцевъ, но и американцевъ, японцевъ
и китайцевъ. Въ настоящее время восточная Азия и Кавказъ
являются центромъ интереса не только европейцевъ, но и
американцевъ, японцевъ и китайцевъ.

³ [V. Rieu's Exile II, 411]

[illegible]

Въ Коммунальномъ управлении Кута — напечатанъ
Швейцаръ, Турецкая Печать и ввѣнчанъ Золотомъ поясомъ
орденами и въ награду за службу въ Турецкомъ
народу, который, подъ напечатанъ (Печать, сержантъ)
и Турецкимъ арміею въ Багдадѣ и ввѣнчанъ Золотомъ
поясомъ, образованъ сержантъ.

Из Консультационных учреждений государственного
технического университета по адресу: кафедра агрономии
(Ершова), по и. о. зав. кафедрой агрономии (Капустин)
Специально в Кафедре Управления, Консульт., по вопросам аг-
ротехники, агрономии агрономии агрономии
кафедры.

Церковно-Купеческое общество в Ленинском районе
открылось 20-го января 1906 года. Первое заседание
было посвящено вопросу о том, чтобы в Купеческом обществе
заслуживающих внимания и деловых, разносторонних,
и не только в области истории (Купеческое)
деловых.

Kürt başkaldırısının amaç ve hedeflerini duyurması için, Ubeydullah, Urmiye'nin Avrupa ve Amerika sefirlerine de mektuplar yazdı. Mektuplarda "İleri Avrupa"nın yüce menfaatlerinin güvencesinden sık sık söz ediyordu. Bu durumu yabancı misyonerlere inceden incele ve açık bir şekilde izah edebilmeleri için Kürtlerin hukukunu ve haklı mücadelesini savunabilecek kapasitede olan temsilcileri Rıza Bey, Hacı Molla İsmail gibi pek çok tahsilli kişiyi yollamıştır.

Ubeydullah'ın mektupları, tarihsel öneme sahip önemli bilgileri içermektedir. Şu ana kadar sadece üç mektubu bulunabilmiştir: 23 Eylül-5 Ekim tarihlerinde Koxan'a yolladığı iki mektup ve Urmiye valisine yolladığı kısa bir mektup. Bu üç belge "Yeşil Kitap"ta basılmıştır.

O arşive ulaşmak çok zor olduğu için, mektupların Rusçasını 1880 Kürt Başkaldırısı adlı çalışmama aldım.

Daha sonraki yıllarda Rusya Dış Siyaset Arşivi'ni tararken Şeyh Ubeydullah'ın Fransızcaya çevrilmiş bazı mektupları elime geçti.

Birinci mektubu Şeyh Ubeydullah, İkbâl'ud Dowle'ye yazmıştı. O mektupta Şeyh, Kürtlerin başkaldırısının motiflerini anlatmıştı.

İkinci belge, Şeyh Ubeydullah'ın Urmiye valisine 23 Eylül (yeni takvime göre 5 Ekim) günü, birinci mektuptan bir gün sonra yolladığı mektuptur. Bu mektupta, ilk mektupta kısaca anlattığı konuları ayrıntılarıyla yazmış.

Üçüncü belge eski hesapla 23 Eylül günü Amerika misyonerine yolladığı mektuptur. Bu mektubun teksti İngilizce basılanından farklıdır. Bu mektubun Fransızca çevirisini AVPR arşivinin bir bölümünde bulduk. Kanımca bu belge İngilizce baskısına göre orijinaline daha yakındır. Bu nedenle bu baskıyı kitaba almayı daha doğru bulduk.

Son belge, tarihsel bir değerlendirme özelliğini taşır. 1881 yılında Kürt başkaldırısından sonra Kürdistan ileri gelenlerinin Rusya'nın Van konsolosuna sundukları talepleridir. Belge, "Mağlup, Muhacir ve Perişan Kürt İleri Gelenlerinin Rusya'nın Sayın Adaletli Van Konso-

1 Makale "Banber Hayastani Arxivneri" dergisinde Rusça yayımlanmıştır. Erivan, 1971, sayı 4, sf. 85-94; Kürtçe olarak Ronahî'de, 1995, sayı 26, 27, 28; Havîbûn'da, Berlin, 1998, sayı 2-3, sf. 57-66.

2 İran'daki Kürt başkaldırısı hakkında mektuplar, cilt 5 (1881).

3 Celîlê Celîl, Vosstaniye Kurdov 1880 goda (1880 Kürt Başkaldırısı), Moskova, 1996 (Rusça).

loslarından Ricası" adını taşır. Dilekçe Farsça yazılmıştır. İran devleti askerlerinin zulmünden kaçıp Türkiye'ye yerleşen muhacirlerin adı da yer alan dilekçenin altında 25 İran Kürt önderinin mührü ve imzası bulunmaktadır.

Mührün altındaki isimlere bakılırsa, muhacirler İran Kürdistanı'nın Seblax (Mahabad), Senendec, Urmiye ve diğer bölgelerindendir.

Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla başkaldırının temel nedenleri sosyal, ekonomik ve ulusal durumlardan kaynaklanmıştır.

Belge No: 1

Şeyh Ubeydullah'ın

Urmiye Valisi İkbâl'ud Dowle'ye yazdığı mektup:

Size gizlice yazmak zorunda hissediyorum kendimi. Size yazdıklarımın tümü doğrulardan ibarettir.

Kürtler artık İran ve Türkiye arasında parçalı bir biçimde yaşamak istemiyorlar. Artık bu onursuz yaşamı kabullenmek istemiyorlar. Zaten şu ana kadar direnişleri hiç eksik olmadı.

Kürtler artık birlik olmak istiyor. Eğer şartlar elverirse bir ulus halinde, bir devlet kurup onun çatısı altında yaşamak istiyorlar. Eğer birlik olabilirlerse kanımca bu İran'ın yararına olur, Türkiye'nin değil. Ama bir şartla; eğer İran şahı onları merhametle gözetirse.

Eğer Kürtlerin şansı yaver giderse, dirlik ve düzenlerini kurup huzur içinde yaşayabilirlerse, o zaman şah rejimi daha da güvende olur.

Aşağıdaki hususları tarafınıza iletmeyi üzerime bir vazife olarak görüyorum.

Eğer bugün İran'da yaşayan ve Türkiye'deki Herki⁴ aşiretinin bir kolu olan Şikak⁵ aşiretinin yaptıklarını tüm Kürtlere mal edersek haksızlık olur. Bu bakışı değiştirmemiz gerekir artık. Bu tür olumsuz gelişmelerin önü alınmalı ve dolandırıcıların başkaldırmasına fırsat verilmemelidir.

Kürtler artık onursuz baskıları kabul edemez.

Size bunları açmamın sebebi, İran'a olan sevgimden kaynaklanmaktadır.

AVPR, F. "Glavniy arşiv, 1-9", 1880-1882, Bölüm No: 29, sf. 56-56

Belge No: 2

Şeyh Ubeydullah'ın
Urmiye Valisi İkbâl'ud Dowle'ye mektubu:

İlk önce dostluk ve içtenlik selamlarımı kabul buyurmanızı dile-
rim.

Doğru, Rıza Bey son gelişmeleri size aktardı; ama Hacı Molla İsmail'i de size yollama gereğini duydum ki o da size bazı detayları açıkla-
sın. İran'a karşı saf ve temiz duygular taşıdığımı inanmanızı isterim.
Önerilerimi kabul edip etmemek artık İran devletine kalmıştır.

Sanırım sizler de biliyorsunuz ki yeryüzünde Kürtlerden daha faz-
la onuru çiğnenmiş, adı lekelenmiş başka bir millet yoktur. Kürtler
İran ve Türkiye arasında paylaşılmış 500 bin haneden oluşmaktadır.

Kabul edelim ki Kürtlerde iyi adamın yanında kötüsü de mevcut-
tur. Ama kötülerin eğitime kafayı yoran yok. Kürtlerin daha temiz,
daha insancıl bir toplum olması için kötülerin ıslah edilmesi gerekir
ki bu da eğitim ile mümkündür.

Şikâyetleri o kadar çok ve maruz kaldıkları uygulamalar o denli
çeşitlidir ki, Kürtler Türkiye ve İran'ı hatırlamak bile istemiyor. Tabii
böyle olunca bu devletler de tüm Kürtleri bir tutmakta, iyileri ve
kötüleri, zenginleri ve dilencileri aynı kefeyle koymaktadır.

Kürtleri egemenliği altında bulunduran devletler, onların talep-
lerine kulaklarını tıkamışlardır. İyileri kötülerden ayırma gereğini
duymamaktadırlar. Kürtler sonunda şu kanaate vardı: Onlar da tüm
halklar gibi tek ulus olma hakkına sahiptir. Bundan ötürü de birleşip
Kürdistan'ı kurarak tek devlet çatısı altında yaşayıp üzerlerindeki
kötü imajı silmeleri gerekir.

Eğer imkânlar elverirse maruz kaldıkları kanunsuzlukları ortadan
kaldırıp gelişmelerinin önünü tıkayan kötü talihi yeneceklerdir. Bu
adaletsizlik elbette top ve tüfekte ya da zorbalıkla düzelmez. Şiddete
başvurursak ölümler çok olacak. Böyle olursa sanırım İran devleti de

kötü bir tecrübeyle karşılaşacaktır. Ateşin söndürülmesi barış yoluyla olursa daha mantıklı olacaktır. Eğer barış yolu denenmezse işin rengi değişecektir.

Bunları dile getirmemin sebebi gönül bağlarımın olmasıdır. İran devleti kendi kararını verecektir elbette. Kabul edip etmemek ona kalmıştır.

29 Şevval 1297 (23 Eylül 1880)

AVPR, F. "Glavniy arşiv, 1-9", 1880-1882, Bölüm No: 29, sf. 57-58
Belge No: 3

Şeyh Ubeydullah'ın
Amerika'nın Urmiye Konsolosuna Mektubu:

Lütfen içten selamlarımı ve iyi dileklerimi kabul buyurunuz.

Molla İsmail'i gizlice size yollayıp amaçlarımız konusunda sizi bilgilendirmek üzerime bir vazifedir, bunu böyle bilmenizi isterim.

Sizden rica ediyorum. Kürdistan'da gelişen olaylar, olayların temel motifleri ve küçük oğlumun (Qadir Ağa)⁶ Seblax'a⁷ neden gitmek zorunda kaldığı konusunda lütfen İngiltere hükümetini bilgilendiriniz.

Sanırım sizler de biliyorsunuz ki, Kürtler 500 bin haneden oluşan ayrı bir halktır. Gelenekleri, görenekleri, din ve diğer özellikleriyle başka milletlerden ayırdır. Kürtlerin günahkâr ve haydut oldukları iddia edilmektedir. Birinin yaptığı kötü bir şeyi tümüne mal etmek-

4 Herkiler: Türkiye ve İran arasında, Têrgever ve Mêrgever mıntıkasında yaşayan bir Kürt aşireti. XX. yüzyılın başında Rusya'nın Urmiye başkonsolosluğunun vize memuru V. P. Nikitin'e göre, Herkiler İran hükümdarlığı altında Mêrgever vilayetine bağlı yaşarlardı (E. B. Son, Kürtler ve Ülkeleri Üzerine, Urmiye, 1917, Rusça).

5 Şikak: Bir Kürt aşireti. Kotur yöresinde, Van ve Urmiye gölleri arasında İran hükümdarlığı altında yaşamıştır. Şikaklar zaman zaman sınırın Türkiye tarafına geçip çiftçilere zarar veriyorlardı. İran Azerbaycanı'nda (Kürdistan -C.C.) XIX. yüzyılın başında Dyupre, 25 bin erkeğin yaşadığını söylemiş. (Dupre A. Voyage en Perse fait dans les anees 1807, 1808 et 1809... Paris. V. II, sf. 464-465). Hammer Türkiye üzerine yazdığı ünlü eserinde, Şikakların Nusaybin (Nisibis) civarında yaşadığını söyler (Hammer, Geschichte dOsman. R.t.V, s.16).

tedirler. Bilmenizi isterim ki bu kötü manzara, Kürtleri aralarında paylaşan İran ve Türkiye'nin eseridir. Kürtlerin meşru müdafaa pozisyonu karşısında iyi Kürt ile kötü Kürt'ü asla ayırmazlar. Bu devletler bu durumun değişmesini istemiyor. Zaten bu durum Kürtlere maddi ve manevi açıdan çok zarar vermektedir.

Sanırım olumsuzluğu ile tanınan Şikaka aşireti lideri Ali Ağa'yı duymuşsunuzdur. Yaptığı kötü işler sayesinde hem Farmlar hem de diğer milletler çok zarar gördü. Hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler bunların elinden çok çekti.

Bu aşiretin yaptıkları herkesçe malumdur. Ama İran hükümeti, bu aşiretin şerrine karşı önlem almıyor. Belki İran devletinin gücünü aşan şeyler vardır ama bu olayların önlenmemesinin bir sebebi de İran devletinin umursamaz tavırlarıdır. Bu şartlarda Şikaka aşiretinin kendiliğinden bu uygulamalardan vazgeçmesi beklenemez.

Türkiye tarafında kalan Herki aşiretinin yaptıkları Şikaka aşiretininkileri aratmıyor. Ama Türkiye de tıpkı İran gibi olanlara göz yummaktadır.

İran ve Türkiye'de yaşayan Kürt ileri gelenleri ve din büyükleri, birlik olma ve devletlerin dikkatini Kürdistan'ın bu gerçekliğine çekmeyi uygun görmüşlerdir.

Biz ayrı bir ulusuz, kendimizi idare etmek istiyoruz. Diğer tüm uluslar gibi aramızdaki kötü kişileri terbiye etmek ve iyi bir imaja sahip olmak istiyoruz. Bu adımları atmaya ve diğer ulusların hakkına hukukuna riayet etmeye hazırız.

Avrupa halklarının dikkatini Kürdistan'ın mevcut durumu üzerine çekmek ve yukarıda bahsettiğim çelişkileri ortadan kaldırmak için oğlum Seblax'a gitti. Kürtler artık bu onursuz koşullarda yaşayamaz, bu devletlerin yaptıklarını sindiremezler.

29 Şevval 1297 (23 Eylül 1880)

AVPR, F. "Glavniy arşiv, 1-9", 1880-1882, Bölüm No: 29, sf. 59-60

Belge No: 4

Ezilen ve muhacir Kürt halkının

Rusya'nın Van Konsolosu'na sunduğu dilekçe:

İranlı Kürt muhacirler, Rusya hükümetleri adına bilgilendiriyorlar. İran Kürdistanı'nın 300 bin Kürt hanesi, İran hükümetinin kötü uygulamalarına artık dayanamaz oldu. Zulüm ve zorbalığa karşı, geçen sene başkaldırdılar. Öte yandan Osmanlı devleti tehdit edip bize saldırmaya başladı.

Ama bizim ezeli ve gaddar düşmanımız İran devleti idi. Her ne kadar İran devletinin zulmüne direnme gücümüz olsa da, Osmanlı'nın korkusundan 100 bin hane yerini yurdunu terk etmek zorunda kaldı. İran hükümeti Kürdistan'a sefer düzenleyip çoluk çocuk kadın ayırımı yapmadan katliam yaptı. Bununla yetinmeyip halkın malını talan etti, birçok kişiyi esir aldı; başkaldırıya katılmadıkları için İran'da kalanlar da aynı uygulamalara maruz kaldı. Başkaldırıda evlerinde oturan günahsız ve zavallı çiftçiler çoluk çocukları ile kıymıdan geçirildi. Dindar, Müslüman, Hristiyan tümü katliama uğradı.

Bu dilekçe ile yüce Rusya hükümetinden talebimiz, gücü yettiğinde merhametle bize ilgi gösterip uygulanan zulmün ortadan kalkması için yardımcı olmasıdır. Biz bütün Kürdistan halkı ve burada muhacir olanlar; büyük devletlerin bu konuyu görüşüp bir karara varmasını ve Kürdistan'ın mevcut durumunun incelenip, uygulanan zulmün yerinde görülmesi ve halkımızın artık ülkesinde korkusuzca ve özgürce yaşayabilmesinin koşullarının yaratılabilmesi için her ülkenin bir muhakkik temsilci göndermesini umut ve talep ediyoruz.

Eğer Kürdistan'ın durumu yerinde gözlenirse, büyük devletler kimin barbar olduğunu tespit edeceklerdir. Acaba Kürt halkı mıdır barbar olan yoksa Kürdistan'ı ezmek isteyenler mi? Gelen temsilciler, büyük devletler arasında, Kürtler hakkında anlatılanların tümünün yalan ve uydurma olduğuna yakından şahit olacaklardır. Şüphe yok ki Rusya hükümeti hakkın yanındadır ve sürekli ezilen halklardan yana olmuştur.

Bir kez daha nedenlerin tarafınızca görülmesini ve mazlum halkın

6- Qadir Axa: Şeyh Abulkadir, Şeyh Ubeydullah'ın küçük oğlu idi. 1880 Kürt başkaldırısında öncü kuvvetler komutanıydı. Seblax'ın üzerine o gitti.

7- Seblax: Şimdiki adıyla Mahabat. İran Kürdistanı'nda bir şehir. Van gölünün güneydoğusuna düşer.

üzerindeki zorbalığın ortadan kalkmasını temenni ediyoruz.

QEZWÎN KÜRT AŞİRETLERİ¹

XVI. yüzyıldan sonra Kürdistan, İran Safevi ve Osmanlı İmparatorluğu arasında paylaşıldıktan sonra, iki tarafın elinde kalan topraklarda hiçbir zaman savaş eksilmedi. XIX. yüzyıldan sonra Avrupa devletleri ekonomik ve siyasi nedenlerle Yakınoğu'ya yerleşince, bu iki ülkenin sınır problemleri uluslararası bir nitelik kazandı. Bu soruna ilgi duyan İngiltere ve Rusya, sınır sorunlarının askeri ve siyasi bir krize dönüşmemesi için çözüm önerilerini her iki tarafa da sundu. Türkiye ve İran buna rıza gösterdi. Elbette ki Rusya ve İngiltere'nin de bu çözümde gizli emelleri ve çıkarları vardı.

Sınır sorununun kökten çözülmesi için, bu dört devlet tarafından özel –bilimsel– bir komisyon oluşturuldu. Dört devletin oy birliğiyle kurulan ve çoğunluğu coğrafya bilimcilerden oluşan bu komisyon, önce tartışmalı sınırları yerinde görüp soruna vakıf olmalıydı. Bu nedenle komisyon üyelerinin güneyden, Fars Körfezi'nden kuzeye, Ararat'ın önlerine kadar olan yüzlerce kilometrelik araziye yürüyüp ölçmeleri, bilgileri tek tek kaydetmeleri gerekirdi. Bu uzun ve yorucu araştırmadan sonra dört devletin siyasi mercileri karar alabilirdi.

Sonuç itibarıyla Kürdistan toprağı olup üzerinde Kürt aşiretlerin yaşadığı bu yerler sosyal, etnografik, ekonomik ve coğrafik açıdan incelenip araştırıldı, kayıtlara geçirildi. Bu araştırma İran ve Türkiye için bulunmaz bir fırsattı. Zira Kürtler yüzyıllardır bu olanağı iki devlete tanımlıyordu.

XIX. yüzyılın ortalarında Kürdistan'da yapılan bu araştırmalara ilişkin içerik açısından zengin iki kitap yayımlandı. Biri komisyonda Rusya'yı temsil eden Y. İ. Çirikov'un 1849-1852 Yılları Arasında İran-Türkiye Sınırlarını Belirleme ve Uzlaşma Komisyonu Rus Komiserliği'nin Gezi Defteri,² diğeri ise komisyonda Türkleri temsil eden Hurşit Efendi'nin Sınır Seyahatnamesi-İran-Türkiye sınırı Seyahatnamesi idi.³ Daha sonra Rus delegasyonunun katibi M. A. Gamazov da bu konuyla ilgili birkaç makale yayımladı.⁴

XIX. yüzyılın sonlarında Rusya'nın Yakınoğu ve Ortadoğu bölgelerinde etkisi arttı. Rusya, İran'ın siyasi yaşamı üzerinde en etkin

En. 24. 1290.

Ad. N. 34. - 1881

Fâheran

Copie.

Traduction d'une lettre adressée par
le Scheikh Obeïdullah à Tâbaloud Kasabî,
gouverneur d'Auroumîé, en date du 28 Ché-
val 1297 (22 Septembre 1881)

Je crois devoir Vous informer confiden-
tiellement que tout ce que je Vous ai fait sa-
voir est entièrement exact.

des races ne veulent et ne peuvent
supporter plus longtemps de se voir partagés
entre deux Puissances, la Perse et la Turquie. Et
exposés aux humiliations qu'ils ont eu à en-
durer jusqu'à ce jour. Ils sont fermement
résolus à ne former dorénavant qu'une seule
nation. Et à ne servir qu'une seule et même
Puissance, s'il y a lieu. Il est certain qu'une
fois réunis, ils seront plus disposés à offrir
leurs services à la Perse qu'à la Turquie, à
condition, qu'à son tour, le Gouvernement
se montre bien disposé pour eux.

Si ce Gouvern^t refuse de prêter l'oreille
à des insinuations malveillantes et s'il fait
en sorte que tous les Kurdes, tant persans
qu'étrangers, viendront lui offrir leurs services,

il y a tout lieu d'espérer que ces derniers se-
ront en mesure d'être utiles à la Perse,
qu'ils réussiront à établir partout l'ordre
et la paix et que dorénavant le gendre
du Schah pourra jouir de la plus com-
plète sécurité.

Je crois de mon devoir de signaler
cette considération à Votre attention.

Aujourd'hui, dès que la tribu de
Chekour, qui relève de la Perse, ou celle
de Hérazi qui relève de la Turquie, se
rendent coupables d'un désordre, c'est la
nation Kerdé toute entière qui en est re-
due responsable.

Il est bien temps de mettre un terme
à cette situation humiliante et d'empê-
cher les perturbateurs de se livrer à des
troubles. Les Kerdés se voient hors d'état
de supporter plus longtemps le mépris et
les injustices auxquels ils se voient exposés.

Tout ce que je viens de Vous annoncer
m'est inspiré par les sentiments de dévoue-
ment dont je suis animé pour la Perse.

N 244 / 1890.

Ad. N 244 - 1890
Tehran

Copie.

Traduction d'une lettre adressée par
le Schiikh Obéidoulla à Ikbâl-ud Dowle,
Gouverneur d'Ouroumîé, en date du 29
Chirval 1297 (23 Septembre 1890).

En vous adressant ma présente lettre
je vous prie tout d'abord d'agréer mes salu-
tations sincères et dévouées.

Auquel Raja Ben Vous eût déjà
communiqué un exposé succinct de la situation,
je n'en crois pas moins utile d'envoyer auprès
de Vous Kadji Molla İsmail pour Vous
mettre au courant de certains détails.

Soyez certain que ma présente com-
munication m'est inspirée par un sentiment
de devoir, auquel je suis toujours resté fidèle,
ainsi que par le dévouement dont je suis
animé pour le Gouvt Persan. Ce dernier est
libre d'agréer ou bien de rejeter mes propo-
sitions.

Vous ne ignorez point que parmi les
nations qui peuplent la terre il n'y en a pas
une seule qui soit l'objet de tant de dédain
et de tant de mépris et qui jouisse d'une plus
mauvaise réputation que la nation turque,
qui se compose pourtant de plus de 500/m.

400 mille, partagées entre la Perse et la Turquie.

Cette circonstance n'est due qu'à l'indifférence dont cette nation se voit l'objet de la part de tout le monde.

En admettant que parmi les Kurdes il y ait des dizaines d'individus bons, l'on ne saurait méconnaître qu'à côté de ceux-ci il y ait des milliers de gens de bien, qui se vouent à la poursuite de buts honorables. Personne ne songe cependant, ni à faire l'éducation des gens bons, pour empêcher que leur mauvaise réputation ne repaillisse sur la nation kurde toute entière, ni à accorder des témoignages d'attention aux gens de bien pour les encourager à combattre le mal. des plaintes dont cet état de choses est l'objet de la part des pauvres Kurdes suffisent pour démontrer que les deux Puissances dont relèvent ceux-ci, la Perse et la Turquie, sont hors d'état d'opérer leur régénération ou bien qu'elles envisagent cette tâche avec une complète indifférence. C'est aussi grâce à cet état de choses que tous les Kurdes, qu'ils soient bons ou méchants, riches ou pauvres, jouissent indistinctement de la mauvaise réputation.

des gens dont ils relèvent les éléments

si peu qu'il ne jugent même pas nécessaire d'en étudier les différences, quelconques entre les bons et les méchants, à la suite de quoi les gens de bien se voient exposés au mépris et ne jouissent point de la sécurité à laquelle ils seraient en droit de prétendre.

Des considérations si desquelles reproches m'ont pas échappé à l'attention des Kiendes, tant persans que turcs. Ceux-ci ont fini par comprendre qu'ils étaient appelés à ne former qu'une seule nation, à l'exemple de tant d'autres, qu'ils étaient tenus à rester unis dans le cas même où ils se verraient obligés à offrir leurs services à une Puissance quelconque et que ce n'est qu'à cette condition qu'il leur serait possible de régénérer le Kiendistan et de couper court à la mauvaise réputation dont jouit actuellement ce pays.

Pour tout dire, une fois atteint, les Kiendes s'engageront solennellement à mettre un terme aux désordres dont on les accuse et auxquelles l'on ne saurait remédier par l'emploi des soldats, des canons, des fusils et en général des moyens de coercition. Un recours à la force ne saurait avoir pour conséquence que d'augmenter les pertes et

ne tendrait probablement pas à exposer le
Gaut^r Persan à de dures épreuves. C'est à la
conciliation et à une entente qu'il serait
plus prudent de recourir pour éteindre l'in-
cendie. Si non, l'affaire prendra une autre
tournure.

C'est mon dévouement qui me fait
tenir ce langage. Le Gaut^r Persan est libre
de m'écouter ou non.

N. 217-1880.

No 94-1810.

Téhéran.

Copier.

Traduction d'une lettre adressée par le Schéikh
Obeïdollah à un missionnaire américain à Ouroumié
en date du 39 Chermal 1297. (23 septembre 1880). -

En Vous priant d'agréer mes salutations et mes
souhaits les plus sincères, je me fais un devoir de
Vous informer que Molla Hémait, que je viens de
charger d'une mission confidentielle, aura à Vous
entretenir de certains détails que j'ai tenus à Vous
faire parvenir.

Je Vous supplie de faire en sorte que le gouver-
nement anglais soit mis au courant des causes
réelles de tout ce qui se passe actuellement dans
le Kurdistan et des véritables motifs qui ont poussé
mon fils (Kadysr Agha) à se rendre à Saoudj-Boudak.

Vous devez savoir que les Kurdes, qui sont au
nombre de plus de 500 familles, forment une race
à part et que leurs croyances religieuses, leurs mœurs
et leurs coutumes ne ressemblent guère à ceux des
autres nations. A l'heure qu'il est les Kurdes
sont considérés partout comme des malfaiteurs et
des perturbateurs, et la situation qui leur est faite
est telle que dès qu'un seul d'entre eux se rend
coupable d'une action reprochable, des millions
de gens de bien en sont atteints dans leur réputation.

Soyez certain que cet état de choses n'est dû qu'à la mauvaise volonté des fonctionnaires des Gouvernements Persan et Turc, entre lesquels le Kurdistan est partagé. Pour des considérations personnelles et égoïstes les deux Puissances ne veulent point établir une différence quelconque entre les hommes tancés et les gens de bien. Elles ne songent point à corriger les premiers, et cette circonstance est de nature à porter atteinte aux intérêts matériels ainsi qu'à la réputation des personnes bien intentionnées. -

Vous n'êtes certainement pas seul avoir entendu parler de la rapacité qui distingue la tribu d'elli Aza Cakman. Les dépredations auxquelles elle s'est livrée ont été funestes au bien-être des populations tant persanes qu'étrangères; les musulmans, ainsi que ceux qui professent - d'autres cultes en ont également souffert. Il n'y a personne qui ne soit au courant des méfaits de cette tribu, et, cependant, les autorités persanes ne font rien pour corriger les mauvais penchants qui la distinguent, ce qui tient d'une part, à l'impossibilité où se voit le Gouvernement du Schah de remédier au mal, et, de l'autre, à l'indifférence avec laquelle il envisage l'état actuel des choses. Dans ces conditions il n'y a pas lieu d'espérer que la

56

(10)

tribu de Cheman renonce jamais à ses mauvais
pouvoirs.

La tribu de Hérizi, qui relève de la Turquie, ne
d'est pas moins fait remarquer par les instincts
farouches, et les déprédations n'ont pas été moins
nuisibles au bien-être des populations voisines.
Cependant, tout comme la Perse, la Turquie se
voit hors d'état de remédier à une telle situation,
et elle y reste complètement indifférente.

Dans cet état de cause tous les chefs et no-
tables Kordes relevant de la Perse et de la Turquie
ont jugé utile de se réunir, et ils ont reconnu
qu'il était urgent de faire quelque chose pour
mettre les Puissances d'Europe au courant de
l'état actuel du Kordistan et pour les engager
à s'y intéresser.

Mais formons une nationalité à part, et nous
voulons nous administrer nous mêmes pour être
en mesure d'opérer la régénération de ceux de
nos compatriotes dont la moralité est loin d'être
irréprochable et de jouir des égards que l'on
accorde à d'autres nationalités. Nous sommes
forts à nous engager que dorénavant nos com-
patriotes, connus pour leurs instincts turbulents,
n'auront plus porter atteinte aux intérêts -
d'autres nations.

C'est pour attirer l'attention des Puissances

d'Europe sur l'état du Kurdistan et pour empêcher
court aux troubles ci-dessus mentionnés que son
fils s'est rendu à Isondj-Boulan. Les Kurdes
se voient dans l'impossibilité de supporter
plus longtemps ces troubles, ainsi que les humili-
ations qui leur sont infligées par les deux
Puissances dont ils relèvent. j --

dönemini yaşıyordu.

İran'ın kuzeybatı bölgesinin denetimi Rusya askerlerinin eline geçtikten sonra, Kürtleri yakından tanıma fırsatları oldu.

Xoy şehrinin vize konsolosu Çirkov (XIX. yüzyılın başında) Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, bilimsel bir dille uzun uzadıya Kürtlerin sosyo-ekonomik, tarihsel, kültürel yaşamlarından söz eder. Çirkov şunları yazmaktadır:

“Araştırmacılar Kürtler arasına karışarak, hiç olmazsa tümüyle rahat hareket ettiğimiz Mahabad ve çevresinde bulunmalılar.”⁵

İlerici, demokrat ve Rusya'nın Yakındoğu ile Ortadoğu'da tarihsel ve öncü bir rol oynaması gerektiği düşüncesinde olan Doğubilimci ve tanınmış Rus bilim adamı V. A. Gordlevski ise şöyle demiştir:

“Zamanı gelmiştir. Artık bizim elimizle kurtuluşa gidip çağdaş seviyeye ulaşmak isteyen milletlerin sorunlarına karşı gösterdiğimiz umursamazlık, aymazlık, uzaktan izleme günahı ve bahanesinden kurtulmalıyız.”

Akademisyen Gordlevski'nin I. Dünya Savaşı sırasında Rus aydınlarına çağrısına bir göz atalım:

Rusya'nın büyük bir kültürel borcu var. Artık Kürt halkının gönülünü almalıyız. Kürtlerin ekonomik durumlarını düzeltmeleri için yardımcı olmalıyız. Daha sonra onlar bilinçli bir şekilde kararlarını versinler. Burada mı kalacaklar, Türkiye'ye mi gidecekler, karar onlarındır. Kürtlerin önünü açmalıyız, kendilerine olan güvenleri gelişsin. Rus kültürünün Türk kültüründen üstün olduğunu görsünler. Rusya'nın kültürü Ortadoğu'da yayılsın.⁶

Rus bilim adamları ve askeri ataşeleri Kürtler hakkında zengin araştırmalar ve kaynaklardan oluşan bir miras bırakmışlardır. Bir kısmı I. Dünya Savaşı'ndan önce basılmıştır.⁷ Ama büyük bir kısmı el yazma şeklinde Moskova, Petersburg, Tiflis ve Erivan arşivlerinde korunmaktadır. Bu materyallerin bilimsel değeri çok büyüktür. Ama

1. Makale, “Yakin ve Ortadoğu Halkları” adlı dergide Rusça yayımlanmış. İran, cilt 10, Eri-
van, 1982, sf. 190-203.

2. Çirikov E. İ. Putevoy Jurnal, ruskogo komissara-posredinka po turetsko-persdiskomu
razgraniçeniyu 1849-1852 gg. Tiflis 1875.

hâlâ bilim adamlarınca doğru dürüst incelenmedi ve bilimsel alana çıkmadılar.

Kanaatimce günlük halinde tutulan bazı defterler ve hazırlanmış birçok rapor bilimsel açıdan son derece önemlidir. Bu belgelerin geniş açıklama ve yorumlarla birlikte basılması gerekir.

İran'ın Qezwîn bölgesinde yaşayan Kürt aşiretleriyle ilgili bu önemli belgelerden biri İran Kürt Aşiretleri Hakkında Yazılar adlı olanıdır. Bunu okuyucuların dikkatine sunuyoruz.

Bu belgenin yazılış tarihi belli değildir. XIX. yüzyılın sonlarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Yazarın veya müellifin adı da belirsizdir. Belge Askeri Tarih Merkezi Devlet Arşivi'nde korunduğu için, askeri ataşe eliyle yazıldığı tahmin ediliyor. Belge 13 sayfadır ve yaprağın iki tarafına güzel hatlarla yazılmıştır.

Belgenin önemi, Qezwîn bölgesinde yaşayan Kürtler hakkında o ana kadar bahsedilmeyen bilgileri içermesidir. Bu belgede, Kürt aşiretleri hakkında başka arşiv ve kitaplarda bulamayacağımız sosyo-ekonomik bilgilerle karşılaşmaktayız.

Belge dokuz Kürt aşiretinden söz etmektedir. Bunlar; Çigini, Qezwîn, Celilewend, Giyasewend, Bextûyî, Kelhor, Kakewend, Ammarlû ve Raşwend aşiretleridir. Belirtmeliyiz ki Kürdoloji sahasında bu aşiretler hakkında çok az bilgi mevcuttur. P. Lerx'in İran Kürtleri ve Ataları Kuzey Xaldileri Üzerine İnceleme adlı araştırmasında bu aşiretlerden bazılarının ismi geçer. P. Lerx, bu isimleri Avrupalıların Kürt edebiyatı üzerine yaptıkları incelemelerden almıştır.

Belgede yer alan bilgiler, dönemin etnik ve aşiretsel çelişkilerini aydınlatıyor. Belgede Kürtlerin İran devletine yaptığı hizmetler göz önüne seriliyor. Aşiretlerin hakları, askeri hizmetlerin çeşit ve özellikleri açıklanıyor. Askeri enstitüdeki belgeleri araştırmak İran dillerini araştıranlar için büyük bir hevestir. Rusya Askeri Arşivi'nde bulunan bu belge, İran'daki göçebe ve muhacir Kürt aşiretleri hakkında çok önemli ipuçları verebilir.

3 Hurşit Efendi, Seyahatnameyi Hudut, Tiflis, SPb, 1977.

4 Gamazov M., Ot Bosfora do persidskogo zaliva, SPb, 1861.

5 AVPR, F. Persidskiy stol, "B", 1912, op. 489, bölüm no: 99. sf. 62v.

Belge No: 1

İran Kürt Aşiretleri Üzerine

Kürt aşireti: Çigini⁸

Bu aşiret 1200 haneden oluşmaktadır. Her yıl sonbahardan sonra yaylalarından göç edip Tarım'deki kışlaklarına⁹ giderler. Burası Orkançay kışlağı adıyla tanınır. Tüm kış burada hayvan beslemekle geçirirler. Ki bu konuda çok gelişmişlerdir. Nisan ayına doğru, Qezwîn'e yakın yaylalara çıkıp üstü açık çadırlarında göğ'e yakın yaşarlar. Bu aşiret, İran devletine 250 süvari verir, vergi-haraç ödemez. Her süvari bir obayı temsil eder. Her oba kendi süvarisinin atını, donanımını ve benzeri harcırahını karşılar. Bazen İran hükümeti onları subaylarıyla birlikte sınır hizmetine gönderir. Bu görev süresince de her oba kendi süvarisinin tüm masraflarını karşılar. Diyelim ki süvarinin atı kaçtı, o durumda oba ona at almakla yükümlüdür. Eğer at nöbet sırasında kaçarsa, İran hükümeti obaya at başına 10 tuman verir.¹⁰ Tüm atların başında Çigini aşiretinin nişanesinin bulunması zorunludur.

Süvariler izinde iken de İran hükümeti Qezwîn valisi aracılığıyla her yıl süvarilere 74 qıran¹¹ ve 8 şaya¹² öder, görev zamanında bunları iki katına çıkarır. Ayrıca atların yemi için de para ödenir.

Çigini aşireti şu kollara ayrılıyor: 1. Pir-merdûn, 2. Mir-xund, 3. Nizamewed, 4. Guderzewnd, 5. Uzbegi, 6. Gûgir, 7. Bahadewend, 8. Seydewend, 9. Hellaci, 10. Malêtiri, 11. Zahrewend.

Bu aşiretin başkomutanı Abidin Han Sertip'tir. Rahmetli Süleyman Han Çigini'nin torununun oğlu, rahmetli Bağir Han'ın torunu, rahmetli Zargamu-Lêşgêr Sadik Han'ın oğludur.

Çiginli Mamed Rıza hem sertip¹³ hem de ilbay¹⁴ rütbelerine sahiptir. Yani aşiretin lideridir. Mamed Rıza Han, rahmetli Zargamû Leşger'in akrabasıdır. Bu aşiret kendisine olan güveni ve gururu ile tanınıyor. Her yıl askerlerine ve ilbaylarına bir miktar para ve "Dûg"¹⁵ bağışlarlar. Sertip Abidin Ağa, devletten yıllık 24 bin tuman maaş almaktadır. Sertip Mamed Rıza Han ise, 80 bin tuman almaktadır.

6 Gordlevskiy V. A., U. Sipandagskix kurdov. Musulmanskiy Mîr, 1917, Pg. Vip 1, str.3.

7 Gordlevskiy V. A., age. sf. 14.

Her iki sertip de Qezwîn şehrinde ikamet eder. Qezwîn'de onların haricinde 60-70 Çiginli hane bulunmaktadır. Diğer Çiginliler daha önce belirtildiği gibi göçebe bir yaşam sürdürmektedir. Arazi, mal ve mülkleri Paçiner ve Louşan'da bulunmaktadır. İçmek ve tarla sulamak için suları vardır, tarımla da uğraşırlar. Qezwîn ve ona bağlı yaylalar da da mülkleri mevcuttur. Ama bu arazilerden gelen ürünlerin tümü şehirde yaşayan Çiginlilere gider. Rahmetli Zaragmu Leşger'in oğlu Azizullah Han bu aşiretin yaveridir,¹⁶ ayrıca bu aşiretin altı tane sultanı vardır.¹⁷

Bu aşiretin beşinci kolu olan Uzbegler çoğunlukla Mahabad ve Tahran civarında yerleşik ve köy yaşamı sürdürürler. Maskun'da boş arsaları da vardır. Süvari birliğin komutanı Süleyman Han, Zeragmu Leşger'in yakınıdır.

Bu aşiretin on birinci kolu olan Zahrewendler de yerleşik bir yaşam sürdürürler ve Qezwîn civarındaki Xaragan, Sawûcê'de ikamet ederler. Bu kolun süvari askerleri azdır.

Kürt Aşireti: Qezvîn

Bu aşiretin 500 süvari askeri İran hükümetinin emrindedir. Her süvari görevi boyunca ayda 15 tuman aylık almaktadır. Bu aylığın yarısı elden süvariye verilirken, geriye kalan diğer yarısı ise aile fertlerinin "Ammarlû" vergisi yerine sayılmaktadır. Ama Ammarlû vergisi karşılığında toplanan paralar ise zaten "Tyûle"ye¹⁸ yani süvari askerlerin maaşı olarak geri gider. Süvari askerler izin dönemlerinde

8 Şerefname'de Çigini aşireti hakkında ilginç bilgiler mevcuttur. Şerefhan Bey onların mertliği üzerine yazar ve şöyle sürdürür: ... Irak ve Azerbaycan'ın başına bela olmuşlar. Şah I. Tahmasp (1524-1576) zamanında bir kısmı zor kullanılarak Horasan'a yerleştirilmiş. Kûçan civarında yaşamaktadırlar. Daha sonra Şah Abbas, savaşta gösterdikleri askeri cesareti ve yiğitlikleri sebebiyle aşiret liderlerine "Mir"lik payesini vererek, aşiretin tekrar Kürdistan'a dönmesine izin vermiştir (Şerefname'nin Rusça baskısı, sf. 373-374). XVI. yüzyılda Çigini aşireti Kerkük'ü imar etmiş. Tahminimce Qezwîn Kürtleri, Horasan'a sürgüne giderken ya da geri dönerken aşiretlerinden kopup Qezwîn yaylalarına yerleşmişlerdir. Belgelerden de anlaşıldığı gibi XIX. yüzyılın sonlarında Çigini aşireti Qezwîn vilayetinde 1200 hanesi olan büyük bir aşiretti. 60-70 civarında Çiginli Qezwîn şehir merkezine yerleşmişlerdi.

9 Kışlak: Yazın yayladan döndükten sonra barınılan yer.

aylıklarının (Tyûle) yarısını alırlar. Qezwîn Kürtleri küçük aşiretlerden oluşmaktadır. Mafi aşireti¹⁹ belli başlı olanıdır.

Mafi aşiretinin süvari askerleri gösteri sırasında en önde yer alır. Üç bölükten oluşan Mafi süvari güçlerinde her bölüğün komutanı bulunmaktadır.

I. Mafi, başkomutan Xosro Han'ın aşiretidir. Xosro Han'ın kendisi şehirde, aşireti ve süvari güçleri Qezwîn şehri civarında yaşar. Aşiret toplam 450 haneden oluşmaktadır. 38 süvari askeri ve bir naipleri²⁰ bulunur. "Gavbar" adlı bölgede bulunan beş kışlakta yaşamlarını sürdürürler:

Zag Kışlağı: Zag'ın kethüdası²¹ Rıza Kuli Kerbelayı adında zengin bir mülk sahibidir. Xosro Han'ın da burada mülkü vardır.

Kewendê Kışlağı: Qezwîn'den iki fersah²² ötededir. Bu kışlağın kethüdası Mamed Han'dır.

Xoreynabad Kışlağı: Buranın kethüdası Hacı Bahrem'in oğludur. Çok zengin bir mülk sahibidir. Hem Xoreynabad'da hem de başka yerlerde mülkü vardır. Şeyhülislam'a²³ ait olan Yanisbad köyünde de mülkü bulunmaktadır; bu nedenle bazı Xoreynabadlılar kethüdaı Mamed Kuli ile birlikte burada yaşarlar.

Myan Kûx Kışlağı: Burada yaşayan birkaç kişinin mülkü vardır, diğerleri mülk sahiplerinin yanında ırgatlık yapar. Kethüdalarının adı Hüseyn'dir.

Papoli Kışlağı: Xor'un Mamedabadı'na yakındır. Buranın tarlaları ekilip biçilmiyor. Baharın başlangıcında sürüleri ile birlikte bu boş arsalarda konaklama hakları bulunan dört kışlağın ahalisi, daha sonra otlakların bol olduğu yaylalara çıkıp yazı orada geçirirler. Ürettikleri peynir ve yağı şehre getirip satarlar. Büyük ve küçük baş hay-

10 Tuman: 10 Riyal değerinde olan İran para birimi.

11 Qiran: Bir riyal değerinde para.

12 Şayi: Riyal'in 1/20 değerinde para.

13 Sertip: General.

14 İlbei: Aşiret lideri.

15 Dûg: Ayrın.

16 Yaver: Bir askeri rütbe.

17 Sultan: Bir askeri rütbe.

vanlarının yanında deve de yetiştirirler. Başkomutanları Xosro Han'a yüklü miktarda para yardımı yaparlar.

Bu zengin boş arsaları İran devleti Mafi aşiretine bağışlamıştır. Süvarilerin dışında bu aşiret devlete ayrıca bir vergi ödemez. Sınır boylarında görev yaptıklarında eğer hareketli görevde iseler at ve yol ücretini ayrıca alırlar, sadece nöbet görevinde iseler, süvariler atın masrafı olarak on tuman alırlar.

Qezwîn Kürtleri eski krallar döneminde, Arabistan Şiraz'ı ve Türkistan'dan buraya getirilmişler. Devlet onlara şehirde arsa almış, onlar da hayvan barınaklarıyla birlikte ev kurmuşlar bu arsalar. Yaptıkları binalara "Xanê kêtê" ya da "Textê Kapû" denilir. Bu binaları inşa eden Kürtler, arsa üzerinde istedikleri tasarrufta bulunurlar, o arsayı diledikleri gibi kullanırlar ama arsayı satamazlar. İran devleti, Kürtler buraya mecburi bağlı kalıp yurtlarına geri dönmelerini diye böyle bir siyaset yürütmüştür. Ayrıca sürüleri için onlara zengin otlaklar tahsis etmiştir. Devletin bu denli cömert davranmasının nedeni, Kürtlerin her an ölüme hazır bir şekilde devletin hizmetinde olmalarıdır.

II. aşiret başkomutanı Nasrullah Han'dır. Nebi ve Nasrullah Han'ın oğulları askeri rütbelere layıktır. Ama aşireti büyük değil. Sadece 15 süvari ve bir naipieri var. Nasrullah Han ailesi ve hizmetçileri ile birlikte Qezwîn'de ikamet eder. Aşireti ise Bêşariyat ilçesinin Papoli kışlağında kalır, yazları ise Yavêk yaylasına çıkar.

Bir diğer aşiret ise Bacalan aşiretidir. 10 süvarisi vardır, süvarilerin komutanı Nasrullah Han'ın oğlu İbrahim Han Sultan'dır. Bu aşiret 60 hane civarındadır. Goxpa ilçesine bağlı kışlaklarında yaşarlar. Bir kısmı yazın Yavê yaylalarına, bir kısmı ise Qezwîn'e yakın köylerde kalıp mülk sahiplerine ırgatlık ederler.

18. Tûl: İran'da yaygın bir mülk sahipliği biçimi. Aylık yerine ekilip biçilsin diye devlet tarafından süvari asker, tayfa ve memurlara verilir.

19. Mafi: Russo, Mafi aşiretini Lek aşiretinin bir kolu sayar. (J.F.X. Ruoseau, *Extrait de l'itinéraire. Dumvoyage en Perse par la voie de Bagdad. "Fondgruben des Orient", t. III, 1813, p. 88.*) Riç de Mafiler'den söz ediyor. (Cl. I., *Rich Narrative of a Residence in Koordistan and on the of ancient Niniveh*, v. I, London, 1836, p.108.)

20. Naib: Naip.

21. Kethûda: Köy ihtiyar heyeti üyesi, muhtar.

Nasrullah Han eski bir başkomutandır. İran devletine altmış yıllık hizmeti vardır. Qezwîn'e bağlı köylerde mülkü çoktur. Tatil ve dinlenme zamanlarında İran devleti ona 60 tuman aylık verir. Ama görev yaptığı aylar 60 tumana ek bir de atın harcırahı ödenmektedir.

Maf aşiretinin III. başkomutanı İsmail Han'dır. 19 süvarisi vardır. Kırk hane civarındadır bu aşiret. Birkaç hane şehirde yaşar, geri kalanlar ise Bêşarit'e bağlı Papoli kışlaklarında yaşarlar. Yazları ise tüm Mafi aşiretleri gibi Yavê yaylalarına çıkarlar. Akberabad'a bir fersah uzaklıkta tarlaları mevcuttur. Ekinleri biçtikten sonra tekrar sürerler ve sonbahar sonlarında tüm Mafilerle birlikte kışlaklarına dönerler.

Celilewend Aşireti²⁴

Bu aşiret çok eski tarihlerde Kırmanşah'tan getirilip buraya yerleştirilmiştir. Birçok akrabaları Kırmanşah'ta yaşar; orada kalanlar devlete süvari vermez. Qezwîn'de yaşayanların dört tane başkomutanları vardır. Birincisi Eli Murat Han'dır. Rahmetli Eli Hemet Han'ın oğlu, hükümete büyük hizmetlerde bulunmuş ünlü başkomutan Mamed Eli Han'ın torunudur. Eli Murat Han, komutasında 26 süvarisi ile birlikte Qezwîn'de yaşar. Bu aşiret, devletin ilk zamanlarda kendilerine tahsis ettiği surlara yakın "Katê Xanan" binalarında yaşar. Devletin bunları surlara yakın ikamet ettirmesinin nedeni, surların güvenliği, korunması ve acil yardıma ihtiyaç duyulduğunda hazır bir gücün bulunması fikridir. Yaklaşık yüz elli haneden oluşmaktadır. Bu aşiretin çok az bir kısmı köylerde yaşar. Ne kışlakları ne yaylaları ne de sürüleri vardır. Küçük ticari işler ve işçilikle geçinirler. Eli Murat Han'ın amcası başkomutan Mamed Eli Han bu aşiretin başkanlığını yapmaktadır. Ama Mamed Eli Han'ın oğlu Gulam Han süvarilere yaverlik yapmaktadır. Eli Murat Han 160 tuman aylık almaktadır. İlbay Mamed Eli Han ise, 20 tuman almaktadır ve görev sırasında atının masrafı yanında iki katı maaş almaktadır. Celilewendlerin diğer bir ismi ise "Dêro Saman"dır.

İkinci Başkomutan Xosro Han Celilewend, Siyadخان'a yakın Qere-

22. Fersah: 6 km'lik bir uzunluk ölçüsü birimi.

23. Şeyhülislam: İslam toplumu lideri.

begi köyünde yaşar. Rahmetli Hacı Sado Dowle'nin akrabasıdır. Qerebegi köyünün mülkiyeti kendisi ve akrabalarına aittir. 20 süvarisi 2 naibi ve bir sultanı vardır. Sultan, oğlu Habibullah Han'dır. Toplam 100 hane civarında olup Qerebeg'de yaşarlar. Aşirete mensup birkaç hane Bêşarti'de yaşar ve çiftçilikle geçinirler. Qerebegi köyünün tarlaları çoktur. Kışlakları ve yaylaları da vardır. Xosro Han 60 tuman aylık alır. Oğlu Habibullah Han ise 20 tuman alır. Aşiretin ismi Vazixani'dir.

Üçüncü Başkomutan Nurullah Han'dır ve 24 süvarisi vardır. Şehirde yaşayan birkaç hane ve süvariler dışında aşiretin tümü Daştabi ilçesinin Zeynabad köyünde yaşar. Çoğu kuyu, tünel ve kanalizasyon işlerinde ustadır. İçlerinden birkaçı satranç oynanan kahvelerde xulam²⁵ olarak çalışır. Nurullah Han'ın aylığı 120 tumandır. Aşiretinin adı Ruysani'dir.

Dördüncü başkomutan Esger Han'dır. Hesen Han'ın oğludur. Şehirde yaşar. Aşireti, Xoros Han'ın yaşadığı Qerebeg'e yakın Gagêzın ilçesine bağlı Şonoyin köyünde yaşar. Aşiretin ortak mera ve tarlaları mevcuttur. Tarımla uğraşır. 40 tuman aylık alan Esger Han'ın 14 süvarisi ve 2 naibi vardır.

Gıyasewend Aşireti

Gıyasewend iki aşiretten oluşur. Birincisinin lideri Gıyas Nizam'dır. 450 haneden oluşan ve yıllarca Kürt aşiretlerine öncülük eden bu aşiret, devlete 30 süvari verir. Gıyas Nizam'ın büyük oğlu Zolfogar Han süvarilerin komutanı ve aşiretin lideridir. Aşireti ile birlikte Ammurlu'da yaşar. Aşiretin yerleşik olduğu Zêynak, Hacı ve diğer birkaç köy Gıyas Nizam'ın mülküdür. Yazın Qezwîn'e bağlı Rûdbar ilçesinin Tyandeşt, Kêşnêrûd ve Kamasar'a yakın civar köylere göçerler. Çoğu mal-mülk sahibidir. Hanedan soyundan gelirler.

Gıyas Nizam akıllı ve becerikli biridir. Tüm Kürtler tarafından sevilir. Ona taparlar. Haydutların halkın malına, ırzına ve canına kastetmesine izin vermemiştir. Yakaladığı birçok devlet düşmanı serseri ve haydut, hâlâ Tahran Cezaevi'nde bulunmaktadır. 150 tumanlık aylığı vardır. Kardeşi Habibullah, bazen Ammarlu valisine vekâlet etmek-

24 Rosso onları da Lek aşireti kolu sayar (bkz. age).

tedir.

İkinci Gıyasewend aşiretine İsmail Han liderlik yapıyordu. Daha sonra liderliği oğlu Gulıç Han aldı. Gulıç Han'dan sonra İsmail Han'ın kardeşi Bedir Han başa geçti. Zalim ve insafsız biri olan Bedir Han, defalarca aşiret üyeleri tarafından Gıyas Nizam'a şikâyet edildi, görevden alınması istendi. Bedir Han'ın ölümünden sonra, iyi yürekli Gıyas Nizam onun yerine Giliç Han'ın oğlu Eli Nezer'i aşiretin başına tayin etti. Ama aşiret buna razı olmadı; bu nedenle Gıyas Nizam, aşiretin başında kaldı. Ama Bedir Han'ın 124 tumanlık maaşını Eli Nezer almaya devam etti. Bu aşiret 1200 haneden oluşur. 50 süvarisi, 4 naibi ve bir sultanı vardır. Aşiret şu obalardan oluşuyor: Darwişewend, Salxor, Kolkol, Şemseyin, Esedi, Mansuri, Rûytewend, Alla-baxşi, Zengiwend, ve Mobali. Aşiretin kışlağı Tarım'de ve mülkiyeti onlara aittir. Ayrıca Tarım'de birçok arsa ve tarla satın almışlar. Tarımcılıkla uğraşıyorlar. Kûrandeşt mıntıkasında hükümetin kendilerine bağışladığı meralarda otlayan sayısız sürüleri ve daha birçok yaylaları da bulunmaktadır. Örnek olarak, Xaras, Kêkêçin, Badmecin, Keyxonan, Êlabad, Bêkend, Kêmêkan ve Anrênd bunlardan birkaçıdır. Bazı aşiret üyelerinin Xarzan'da da mülkleri vardır. Aşiret çok sayıda katıra sahiptir. Aşiret kuzu vergisi olarak valiye yılda 250 tuman ödemektedir.

Bêxtuyî Aşireti²⁶

Bu aşiretin başkomutanı Bêyzad Han'dır. Aşiret üyelerinin çoğu şehirde yaşar. Çok güçlü ve savaşçı gençlerin bulunduğu aşiret, toplam 200 haneden oluşur. Bazıları Deştabi, İkbâl ve Beşariyet ilçelerine yerleşip ziraatla uğraşmaktadırlar. Yaylaları ve kışlakları yoktur. Davar ve küçükbaş hayvanları da çok azdır. Sadece günlük kullanımları için hayvan beslerler. 30 süvari, 4 naip, bir sultan ve bir vekilbaşları²⁷ vardır. Bêyzad Han yılda 80 tuman, Sohrab Sultan ise 40 tuman maaş almaktadır. Sohrab Sultan ve naip Şokrulla Han Çoxpas ilçesine bağlı Mirik köyünde yaşarlar.

Kelhor Aşireti²⁸

25 Xulam: Hizmetçi.

150 haneden oluşan aşiretin başkomutanı Rıza Han'dır. Seblax'a bağlı köylerde, "Texte Kapû" denilen evlerde yaşarlar. Yayla ve kışlakları bulunmayan aşiretin 24 süvarisi vardır. Sultanları Nagi Han'dır. Son zamanlarda ona "Yaver" rütbesini vermişler ve Gazrê-sangê'de yaşıyor. Aşireti Xaranc, Kûlê Bahrema, Hesenabad, Nezerabad, Eliabad ve Seblax'a bağlı Gazrê-sangê köylerinde yaşar. Çiftçilikle uğraşırlar. Halise²⁹ kiralılar. Rıza Han'ın maaşı 40, yaver Nagi Han'ın ise 20 tumandır.

Kakewend Aşireti³⁰

Üç kola ayrılır; birinci kolun komutanı ünlü Namdar Han'dır. Şehirde yaşar. Bu aşiret Siçanlı, Galıd ve Qaradagi'de yerleşiktir. İlk köy Namdar Han'a aittir. Diğer köylerde de mülkü vardır. Aşiret mensupları çiftçilikle uğraşır. 250 civarında hane vardır. 50 süvari, bir sultan ve 2 naipieri vardır. Namdar Han'ın maaşı 120, Sultan Bagi Han'ın 40, süvarilerin ise yıllık 74 kıran ve 8 şayidir.

Bazı aşiret üyeleri çalışmak için Gilan, Türkistan, Mêrvê, Buhara ve Semerkand'a giderler.

İkinci kolun komutanı Masi Han'dır. Kardeşi İbad Han yaverdir. Diğer kardeşi Rafi Han naiptir, onun oğlu ise ilbaydır. Komutan ve kardeşlerinin Barzabile, Gulice, Yengice, Garlu, Eliabad adlı birkaç köyü bulunmaktadır. Yaklaşık 200 haneden oluşurlar. Köylerde oturur, çiftçilikle geçinirler. Bazıları çalışmak üzere Türkistan, Gilan'a gider. 24 süvarileri vardır. Masi Han 120 tuman maaş alıyor. Kardeşleri maaş almaz. Savaşçı ve yırtıcı bir aşirettir. Şu olay bunun apaçık kanıtıdır: Geçen yıl Zêncan Valisi Salar'ud Dowle³¹, şahın oğlu Prens Ahmed Mîrza'yı tam donanımlı elli süvariyle birlikte Masi Han'ı derdest edip getirmek üzere yolladı. Gidenler, Masi Han'ın yaşadığı Gulice köyünün çevresini kuşattılar. Prens kendisi on süvari ile birlikte Masi Han'ın kapısına kadar gitti. Masi Han evinin önünde kuşkulandıktan durdu ve gelenlere baktı. O anda Prens'in verdiği emirle tüm süvariler Masi Han'a kurşun yağdırdılar. Masi Han, yedi yerinden yaralandı ama metanetini kaybetmedi, eşi ona tüfeğini yetiştirdi. Atlarından inen Prens ve süvarileri, at ahırına kaçmak zorunda kaldılar. Masi Han üzerlerine kapıyı kilitleyip, düşmanlarının atına atlayıp o yaralı haliyle köyün etrafını kuşatan diğer süvarilerle savaşmaya

gitti. Yakın köyde yaşayan kardeşleri, silah seslerini duyar duymaz hemen atlarına binip imdada yetiştiler. Bu durumu gören köy etrafındaki Prens'in süvarileri çareyi gerisin geri Zêncan'a kaçmakta buldu. Masi Han kardeşleriyle birlikte, kilitlediği Prens ve süvarilerini dışarı çıkarıp bir güzel haşladıktan sonra silahlarına el koyup serbest bıraktı. Tüm bunlardan sonra Qezwîn'e gidip yaralarını sardırdı. Demek ki dağınık ve tehlikeden habersiz 4-5 adam, saldırıya gelen 50 silahlı süvari karşısında direnip onları etkisiz hale getirebilirmiş.

Aşiretin üçüncü kolu Kakewenda'nın başkomutanı Tagi Han'dır. Babası ünlü bir başkomutan olmasına karşın kendisi şu an Masi Han'ın egemenliğinde olup 14 süvarisi vardır. 100 hane civarında olup Xalifalû, Vêysan, Myan Çarire ve Xamsê'ye yakın civar köylerde yaşarlar. Bu aşiret en tanınmış ve yiğit sayılan Kürt aşiretlerindendir. Devletin otoritesini kabul etmek istemezler. Qezwîn'deki Kürt liderlerini hiçe sayarlar. Xamsê valisi sürekli onları şikâyet eder. Eğer Qezwîn'den güçlü bir birlik³² gitmezse onlar asla ne asker verirler ne de

26 Bextûyî: Kanımca Bextuni aşiretinin bir koludur. Russo tümünü Lek'lerin kolu sayar (age).

27 Vekilbaş: Bir askeri rütbe.

28 Kelhor: Ünlü bir Kürt aşiretidir. İran'ın Zohab mıntıkasından Irak'ın Mendeli mıntıkasına kadar uzanan topraklarda yaşarlar. Kelhorların bir kısmı Erdelan'da yaşar. (bkz. Riche age. sf. 217.) P. Lerx, XIX. yüzyılda yazılmış kaynaklara dayanarak Kelhorların iki kola ayrıldığını söyler: Şahbazi ve Mansuri. Kelhorlar, "Gûrana Lek" adıyla bilinirdi. Ruseau, Lekleri kollara ayırırken; Celiewend, Kelhor, Bêgtuni, Kakewend ev Mafi diye sınıflandırır. (bkz. age. I. cilt, sf. 100.) Ama Şerefhan Bitlisi, Kelhorları üç ana kola ayırır: Palangan Hükümdarları, Dertengê ve Mahideştê Emirleri. Palangan Hükümdarları kolu, İran şahına daha çok bağlıydı. Şerefhan Bitlisi, I. Şah Tahmasp döneminde Palangan Kelhorlarının lideri Emir İskender'in şaha hizmet etmek için Qezwîn'e yerleştiğini söyler. Bu davranışından dolayı da şahın ona aşiret liderliğini verdiğini söyler. I. Şah Tahmasp'ın ölümünden sonra, İran'da iç savaş ve kargaşa başlayınca, Palangan Emirleri eski güçlerini kaybeder. Şerefhan Bitlisi XVI. yüzyılın sonlarını anlatırken, "Bugün Emirlerin sülalesinden hayatta olan kimse yok. Palangaların sancak hakkı Osmanlıların eliyle başkasına verilmiş" der. (Şerefname, sf. 365.) Kanaatime göre, Kelhor aşiretinin bir kısmı emirleri ile birlikte, o kötü günlerde şahın tahtı ve otoritesine yakın olmak için Qezwîn'e yerleşmişler.

vergi borçlarını öderler. Maglavê dağlarında yurtlukları vardır.

Ammarlu Aşireti

Ammarlu, Gilan vilayeti sınırlarındadır. Birkaç yıldır, devlet bu vilayetten topladığı vergileri Kürt süvarilerin ve askeri memurların maaşına katıyor. Ammarlu vali vekili, Qezwînli Kürtlerden seçiliyor. Bu ilçedeki 60-70 köy, Ammarlu hanedanların mülkiyetindedir.

Ata Han başkomutandır. Carêndê'de oturur ve 1500 tuman vergi öder. Ata Han'ın 12, Naip Ali Han'ın 10, Sultan Nasrullah Han'ın 12, Yar Han'ın 10 süvarisi vardır.

Tümü Ata Han'ın egemenliğindedir. Bu aşiret 500 hane civarındadır. Çiftçilikle uğraşırlar. Bir kısmı odun kömürü yapıp Qezwîn'de satar. Bir kısmı vergi yerine devlete asker verir. Yayla sayılan Ammarlu'nun havası serindir. Yazın hava öyle soğur ki evlerini ısıtmak zorunda kalırlar. Çok nefis peynir ve eşine ender rastlanan bir yağ üretirler. Erkek giysisi için koyun yününden güzel bir kumaş örerler. Ammarlu ilçesinde meşe ağaçları boldur. Bu meşelerden kömür yapıp satmak için ta Tahran'a kadar giderler. Tahran'da kullanılan odun kömürünün neredeyse yarısı buradan gider.

Ammarlu'nun bir diğer başkomutanı Mencilli Rahim Han'dır. Mencil ve Louşanê'de vali vekilliği yapmaktadır. 470 tuman vergi öder. Mencil sakinlerinin yarısı Kürt'tür, kalanların yarısı çiftçi köylülerdir. Burada 18 süvari ve bir naip vardır. Kürtler yaklaşık 100 hane dirler. Rahim Han'ın maaşı 300 tumandır. Ammarlu'nun diğer hanları Gulam Rıza Han, Şafi Han ve Selim Han'dır. Bu hanların süvarileri yoktur. Süvari yerine vergi öderler. İlk iki han 1000, sonuncusu ise 80 tuman vergi öder. Ödedikleri bu vergi Kürt süvari ve komutanların aylık ve diğer harcırahları için harcanır.

Raşwend Aşireti³³

Bu aşiretin lideri Başkomutan Huseyn Eli'dir. 130 yıl önce Türkis-

29 Halise: Hazine malı olan mülk. Kelhorların icar ettikleri bir mülk çeşidi. Silsile yoluyla babadan oğla geçirdi.

30 Kakewend: Kirmanşah yöresinde yaşayan Lek aşiretinin bir kolu.

31 Salar'ud Dowle: Hükümet başkanı.

tan ve Hêrat'tan getirtilip Qezwîn ve Rudbar mıntıkalarına yerleştirilmişler. Huseyn Eli Han "İmarat" denilen topraklar üzerinde yaşar. Bu aşiret yaklaşık 200 haneden oluşur. Rûdbar'ın köylerinde yaşayan aşiret, Huseyn Eli Han ve diğer mülk sahiplerine ırgatlık yapar. Aşiret 18 süvari, bir naip ve bir yaver verir devlete. Eli Huseyn Han'ın oğlu Mamed Han, "Seyid'ül Nizam"³⁴ rütbesiyle yaverlik yapmaktadır. Her Kürt, komutan ve memurların geçimi için belirli bir ücret ödemektedir. Aşiretin katırı çoktur. Qezwîn'e pirinç satmaya giderler. Bu aşiret, tatlı dilli ve akıllı oluşu ile diğer aşiretlerden ayrılır.

İzninizle aşiretle ilgili toplu bilgiler sunayım ki, Qezwîn vilayeti Kürt aşiretlerinin hane sayısı ve askeri gücü hakkında sağlıklı istatistikler ortaya çıksın. Topladığım bilgilere göre, aşiretlerin toplam hane sayısı 5830 ve nüfusu yaklaşık 25 bin kişiden oluşmaktadır. 730 süvari çıkarıp İran devletine vermekle yükümlüdürler. Eğer savaş zamanı değilse, 74 qıran ve 8 şaya aylık alırlar. Ama mesai sırasında iki katı maaş alırlar. 17 tane "Sertip" ve "Serheng"³⁵ rütbeli komutanları mevcuttur. Yıllık olarak toplam 16 bin 150 qıran alırlar. 6 tane yaverleri vardır; üçü aylıksızdır. Aylık alanlar bir yılda toplam 1200 qıran alırlar. 16 sultanları vardır, toplam 3020 qıran alırlar. 25 tane naipleri vardır; 12 naip birinci sınıf görevlidir ve her biri 132 qıran, aynı konumda olan bir diğer naip 160 qıran; diğerleri ise 120 qıran alır. 12 naip ikinci sınıf görevlidir ve 82 qıran alır. 25 naibin yıllık toplam maaş tutarı 2716 qırandır.

İran devleti tüm süvari, asker, komutan memur ve zabıtlar için yıllık toplam 77 bin 398 qıran maaş ödemektedir. Mesai zamanında süvari, zabıt, ilbay ücretlerinin iki katını alırlar. Ama atların yemi ve "cûgê" denilen yardımcı tayfaların ücretini de öderler.

TsGVİA, F.76, bölüm no: 392, sf. 1-3 v.

KOZAN KÜRTLERİNİN TARİHİ¹

Kozan, Kürdistan'ın batısında bir yöredir. Kürtlük bilincinin yoğun olduğu bu bölgede yaşayan Kürtler, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli görevlerde bulunmuşlardır.

Geçen yüzyılda Kozan'da idare, tanınmış bir Kürt ailesi olan Kozanoğulları'nın elindeydi. Kozan beyleri halktan vergiyi kendileri toplamış ve merkezi idareye asker vermemişlerdir. Merkezi hükümet Kozan beylerine hep göz yummuştur.

Kozan Kürtleri ve beylerinin hükümdarlık dönemine ait elimizde çok az belge mevcuttur. Rusya Kraliyet arşivinde, Kozan Kürtleri hakkında çok önemli iki belge bulduk. Bu belgeleri yayımlamayı çok önemsiyoruz. Her iki belge de 1888 yılında yazılmış. Biri Kozan beyi "Kozanoğlu Süleyman Bey'in dilekçesi"dir. Diğeri, Rusya Dışişleri'nde görevli bir memurun Rusya'nın İstanbul elçisine Kozanoğlu'nun dilekçesinin mahiyetinin doğru olup olmadığı hakkında yazdığı mektuptur.

Kozanoğlu'nun dilekçesinden Kozan Kürtleri hakkında çok detaylı bilgiler öğreniyoruz. Bu dilekçeden Kozan Kürtlerinin kendilerini Kürdistanlı olarak sayıp hiçbir zaman Osmanlıların otoritesini kabul etmediklerini görmekteyiz. Hep otonom yaşadıklarına, yer yer merkezi hükümete karşı savaştıklarına tanık olmaktadır. Ayrıca Osmanlı devleti ile çelişen ve ona karşı savaşan devletlerle dostluk geliştirdiklerini bu belgelerden öğreniyoruz.

Kozan bölgesi, hem Rusya'dan hem de Rusya'nın egemenliğinde bulunan topraklardan çok uzaklardaydı. Kozan Kürtleri ile Rusya arasında siyasi ve ekonomik ilişkiler yoktu. Bu nedenle hiç kimse Kozan beylerinin Osmanlı'ya başkaldırıların, siyasi ve ekonomik çıkarlar gereği kışkırtma ve entrikalardan kaynaklandığını ileri süremez. Kürdistan'ın her yanında Kürtler fırsat bulur bulmaz Osmanlı otoritesine başkaldırmışlardır. Kürtler özgürlük emellerini hep diri tutmuşlardır.

33 Raşwend kolundan kopanlardır. Dyupre ve Ritter bunların Tarom mıntikasına yerleştiğini söyler. (bkz. P. Lerx, age. sf. 96.)

34 Seyüd'ül Nizam: Bir askeri rütbe

Özgürlük istekleri Türkiye, Rusya ve İran'a karşı savaşıırken daha da belirginleşmiştir. Bu savaşlarda Osmanlılar Kürt aşiretlerinden çok azını savaşa katabilmiştir. Savaşa giden Kürtler de fırsat bulduklarında savaş meydanını terk etmişlerdir. Hatta bazen namlularını Osmanlı askerine çevirmişlerdir. Bundan dolayı savaş dönemlerinde Osmanlılar, Kürtlerin arkadan saldıracağından korkmuşlardır.

Kürt başkaldırılarını incelediğimizde, çoğunun bu savaşlar döneminde gerçekleştiğini görebilmekteyiz. Örneğin, Yezidi Kürtlerin 1828-1829 başkaldırısı; Yezdanşîr'in 1853-1856 Kırım Savaşı dönemindeki başkaldırısı; Kürtlerin Bedirhan Bey'in oğulları Hüseyin ve Osman Bey önderliğinde 1877-1878 başkaldırısı; Bitlis Kürtlerinin 1914 yılında Molla Selim önderliğindeki başkaldırısı ve diğerleri.

Tarih boyunca Kürtler özgürlük umutlarını Rusya'ya bağlamışlar, başkaldırırken hep Rusya'dan destek beklemişlerdir.

Bu kanaatin Kürtler arasında yaygın olmasının sebebi nedir?

XIX. yüzyılda Osmanlılar dört-beş kez Rusya'ya karşı büyük askeri saldırılar düzenlediler. Her seferinde mağlup oldular ve Balkanlar'da, Kafkasya'da, doğuda toprak yitirdiler. Yıllarca Osmanlıların baskısı altında ezilen birçok halk, bu savaşlarda bağımsızlıklarını elde etti. Henüz bağımsız olamamış halklar da Rusya-Osmanlı savaşlarında umutlanıyor ve Rusya ile ilişki geliştiriyorlardı.

Rusya'dan medet uman halklardan biri de Kürtlerdi. Sadece Rusya'ya bel bağlamakla yetinmeyen binlerce Kürt, aynı zamanda Osmanlılara karşı savaşlarda yaşamını yitiriyordu. Bu realiteden dolayı, XIX. ve XX. yüzyılda Kürt ileri gelenleri gün geçtikçe Rusya ile sıkı bağlar kurmaya çalıştı. Rusya bu durumun farkındaydı. Savaş dönemlerinde sınıra yakın Kürt aşiretlerinden yardım talep ediyor ve Kürtler başkaldırdığında silah desteğinde bulunuyordu. Kürtlerin, Türkiye'nin sultanından özgürleşme ve bağımsız bir devlet kurma mücadelesine Rusya'nın hiçbir zaman stratejik yaklaşma hedefi ve bu konuda plan ve projesi olmadı. Rusya'nın bu ikiyüzlü siyaseti hiç değişmeden hep devam etti.

Kozan Kürtlerinin tarihi, Kürt direnişlerinin Rusya ile olan ilişkileri için bir örnektir.

Kozan beyi dilekçesini Türkçe yazmıştır. Bu belge, Moskova'da

“Rusya Devleti Dışışleri Arşivi”nde mevcuttur. Bu belgenin Rusçasını bulduk ve okuyucular için Kürtçeye çevirdik.

Bu belgeyi yayımlamakla, Kürtlerin çok az tanınan ve unutulmuş bir bölgesinin tarihini gün ışığına çıkarmış olacağız. Kozan beylerinin kaderi diğer birçok Kürt hanedanını andırıyor: Osmanlıların Kürt hanedanlarına uyguladığı zulüm ve ihanet.

XIX. yüzyılda Osmanlı Sultanı, yüzyıllardır Kürdistan’a hükmeden Kürt beylerini zorla yerinden yurdundan edip sürgüne yolladı. Çoğu hanedan, gurbetin karanlık dehlizlerinde yitip gitti.

O siyasetin sonuçları bugün ortadadır. Göç ettirilen Kürtler asimile oldu, eriyip gitti. Buna en iyi örnek, Kozan beyleri hakkında ele geçirdiğimiz belgede adı geçen Kozan beyleri ve aşiretidir. Bir yüzyıl içinde Kozanoğlu hanedanı kimliğini yitirdi. Bugün onlar artık Afşar Türkleri olarak biliniyor. Kendi ülkeleri Kürdistan için yaptıkları savaşlar derebeylik, eşkıyalık ve çetecilik olarak adlandırılıyor.

Son zamanlarda Mehmet Bayrak tarafından hazırlanan Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri adlı bir kitap edindim. Bu kitapta Kozanoğlu hanedanının bazı yiğitleri hakkında Türkçe yazılmış bazı koçaklamalar gördüm. Ne yazık ki bu koçaklamalar kaçakçı ve haydutlara adanmış gibidir. Demek ki bu aile Türkiye’de yanlış biliniyor ve Afşar Türkü sayılıyor. Kozanoğlu Süleyman Bey’in yazdığı mektup okunduğunda bu yanlış hemen fark edilebiliyor.

Bu iki belgeyi yayımlamakla sadece unutulmuş bazı tarihi sayfaları gün ışığına çıkarmakla yetinmiyor, Türkiye’de yanlış tanıtılan bu hanedanın tarihini düzeltmek istiyoruz.

Belge No: 1

Rusya Dış İlişkiler görevlisinin

İstanbul Rusya Başkonsolosu A. İ. Nelidov’a

Süleyman Kozanoğlu’nun dilekçesi hakkında yazdığı mektup:

Sevgili Aleksandır İvanoviç Hazretleri²

Geçenlerde Yunanistan uyuşuna ait pasaportuyla S. Peters-

1 Makale Dengê Azadî dergisinde Kürtçe yayımlandı, 1994, sayı 32, 1995, sayı 33, 34.

burg'a gelip bize başvuran Georgi Georgopulo adlı yabancı; yazdığı dilekçede Kozan Kürt hanedanı soyundan olduğunu ve babası Muhammed Kozanoğlu Bey'in, Osmanlılarla olan son savaşımızda, bizi desteklediğini ve büyük hizmetlerde bulunduğunu, bundan dolayı da tüm ailesinin Tripol'a sürgün edildiğini beyan etmekte, yoğun uğraşlarının sonunda sahte pasaportla Rusya'ya kaçabildiğini söylemektedir. Süleyman Bey; babasının içinde bulunduğu kötü durumdan, –sürgünden– kurtulup yurduna ve topraklarına kavuşabilmesi için "Yüce Kapıdan"³ (hazineden) yardım dileğini iletiyor.

S. Petersburg'a kadar gelip bizden yardım bekleyen Süleyman Kozanoğlu hakkında elimizde hiçbir bilgi yok. Acaba gerçekten de babası ve tüm Kozan Kürtleri devletimize destek sundular mı, bunu bilemiyoruz. Süleyman Bey'in dilekçesinde belirttiği tüm sorulara yanıt olabilmesi için İmparatorluğun sefaretinde bulunan ilgili tüm belge ve bilgileri bize göndermenizi önemle rica ederim (size dilekçesinin bir kopyasını da yolluyorum). Eğer söz ettiği her şey doğru ise, sorunun çözümü için hazine ne yapabilir, nasıl yardımcı olabilir, Kozanoğlu Muhammed ve ailesinin sorunlarını nasıl hafifletebiliriz; bu konuyla ilgili çözüm önerilerinizi de yazmanızı rica ediyorum.

Bu konuda Kafkasya temsilciliğimizden de bilgi istediğimi size söylemeliyim.

Bilgilendirmenizi rica ediyor, bu vesile ile tekrar saygı ve sevgilerimi sunuyorum.

16 Aralık 1888 N.256

Belge No: 2

Süleyman Kozanoğlu Bey'in dilekçesi:
(Günümüz Türkçesi ile)

Kozan yöresinin Kürdistan sınırları dahilinde olduğunu ve buraların 1130 (1710) yılından beri Kürt aşiretlerin, atalarımın hükümdarlığında olduğunu herkes bilir. Atalarım 1870 yılına kadar buralarda hüküm sürüyordu. Topladıkları vergileri halkın ekonomisine, barışa ve adalete harcıyorlardı. 400 bin kişi Osmanlı'ya askerlik yapmaz, vergi ve haraç ödemezdi.

Bu durum Mahmut Han⁴ Osmanlı tahtına oturuncaya kadar sürdü. Mahmut Han Kürt beyleriyle vardığı anlaşma sonucu bu yörelerin otonom durumunu değiştirdi. Yeni duruma göre beyleri kendisine bağladı. Dış düşmanlarla çıkabilecek savaşlar için Kürtler 25 bin asker yollayacaktı. Büyüklerim Osmanlı ile olan sorunlarını barışçıl yollardan çözmek istedikleri için, bu karara karşı çıkmadı. Ama pratikte kararı uygulamadılar. Onlara çok ağır geliyordu. Ama Türkler bu kararları uygulamak için zora başvurup askeri sefer düzenlediler. Allah'ın inayeti sayesinde Türkler bu savaştan hayır görmediler. Bundan dolayı yöre halkının Osmanlılarla hukuku 1870 öncesine döndü.

Bu durum Sultan Mecit'in⁵ tahta geçmesine kadar sürdü. Bu kez Türk devleti atalarımı, itaat edip etmeyeceklerini açıkça söylemeye zorladı. Uzun görüşmeler sonucu "evet" kararı çıktı. Olumlu bir karar vermelerinin sebebi savaş istememeleriydi. Türk askerlerince köklerinin kazınmasındansa onlara boyun etmeyi tercih ettiler. Bunun üzerine, savaş döneminde Kozan Kürtlerinin savaş meydanına 25 bin asker yollayacağına dair anlaşmayı hayata geçirdiler. Atalarım bu kez de büyük bir beladan kurtuldu.

Sultan Mecit'in ölümünden sonra tahta Sultan Aziz⁶ geçti. Sultan Aziz daha ağır şartlar dayattı. Askerler yeni savaş taktik ve tekniklerini öğrenip düzenli orduya geçsinler diye babama yeni bir takrir yolladı. Babamdan her yaz 2500 askeri, yaz eğitimi için askeri kamp-lara yollamasını emretti. Babam bunu özgürlüğüne müdahale kabul etti. Belki rahatımız tümünden elden gitmeyecekti ama ekonomik yön de dahil olmak üzere birçok açıdan toplumun rahatı kaçacaktı. Bu nedenle babam karara karşı çıktı. Sultan, babamı dost olarak görüyordu, kararı geri çekti. Bu kez de badireyi atlatmıştık.

Sultan Aziz döneminde babamın Konstantinopolis elçisi, Reşit Bey adında bir zattı. Elçimiz Sultan Murat⁷ döneminden önce o vazifeyi yürütüyordu. Sultan Aziz tahttan indirilip yerine Murat geçirilince, babam bu hareketi onaylamadı ve temsilcisini Kozan'a çağırdı. Ama Murat Avrupa ülkeleri tarafından tanınınca Reşit Bey tekrar Konstantinopolis'e gitti.

Reşit Bey Konstantinopolis'e dönerken, gemide bir Rusya elçilik görevlisi ile tanıştı. O şahıs Reşit Bey'i konsolosluğa davet etmiş.

2. Aleksandır, İvanov Nelidov, Rusya'nın İstanbul Başkonsolosu.

Reşit Bey daveti kabul etmiş. Reşit Bey konsolosluğu ziyarete gittiğinde, o şahıs Rus-Osmanlı ilişkilerinden ve yakında çıkabilecek bir Osmanlı-Rus Savaşı'ndan söz etmiş. Çıkacak bu savaşta eğer Kozan Beyi Osmanlı ordusuna asker yollamayıp Rusya'yı desteklerse, beylik payesinin sürekli onda kalacağını söylemiş.

Babam Reşit Bey'in kriptolu mektubunun şifrelerini çözüp dikkatlice okuduktan sonra, temsilcisi aracılığıyla bu istekleri şerefle kabul edeceğini bildirdi.

Ama bu görüşmelerden birkaç gün sonra, Reşit Bey Sultan'a güven mektubunu sunmak üzere Osmanlı sarayına gitti ve bir daha dönmedi. Belgeleriyle birlikte kendisi de sır olup gitti. Bu olaydan sonra Reşit Bey'in hizmetçisi Nuri Efendi kaçmayı başarıp Kozan'a geldi. İpler iyice koptuktan sonra Rusya ilişkilerini askıya aldı ve konsolosu Konstantinopolis'i terk etti.

Babam savaşa asker yollamamakla kalmayıp Kars, Tokat, Sivas ve Erzurum'un bağlantı yollarını da kesti. Rus askerleri gelmeden önce, bizim askerler Sivas-Tokat yolunu kesip savaşarak Osmanlıların gidişini geciktirdiler.

Kontrolümüzde bulundurduğumuz saha çok, asker sayımız azdı; bu nedenle Osmanlı ordusunu durdurmamız imkânsızdı.

Osmanlılar menzile varmadan önce, Ruslar iki kez Ermeni Hacı Çerikoğlu aracılığıyla bize silah ulaştırdı. Birinci kez 7000, ikinci kez 9 bin tüfek ulaştırıldı bize. Hemen askerlerimize dağıttık onları. Sonra aynı şahsın aracılığıyla üçüncü kez bize silah yollandığını, ama Osmanlıların eline geçtiğini duyduk.

Osmanlıların savaş alanına geçmesini önleyemedik ama, var gücümüzle savaştık. Rusya'ya dostluğumuzu göstermek için askerlerimiz cansiperane çarpıştılar. Tüm bu olanlardan sonra Rusya'nın bizden yardımını esirgemeyeceğine inanıyorum.

Savaş sona erdiğinde, Ruslar Osmanlılarla anlaşma imzalarken, Rusya'nın bir isteği de Osmanlıların siyasi suça karışmış herkese genel af çıkarmasıydı. Tabii savaşta Rusya'yı destekleyen Osmanlı tebaasına ait kişilerin affı da buna dahildi, affı istenen ailelerin içinde bizim aile de vardı. Osmanlılar bu isteğe kâğıt üzerinde hayır deme-

3 Mektupta "Porta" diye yazılmış, Türkiye'de sultanların meclisine Babiali yani yüce kapı denirdi. Avrupa'da "Sublim Porta", Rusçada ise "Porta" denirdi.

diler; ama fiiliyatta herkes biliyor ki bize düşmanlık gösterip dış bile-
diler. Gün geçtikçe bize karşı tavırları sertleşti. Bizden intikam almak
için bahane arıyorlardı. En sonunda babam, Sultan'dan bir mektup
aldı. Mektupta yeni bir anlaşma için babam başkente davet edili-
yordu. Babam önceleri, Osmanlı'ya güvenilemeyeceğini söyleyip
gitmedi. Daha sonra Rusya'nın desteği ile çıkan affa güvenip küçük
oğlu (kardeşim) Ali Bey'i yerine vekil tayin ederek büyük oğlu ve kırk
silahlı adamıyla İstanbul'un yolunu tuttu.

Sultan ve vezirler babamı izzet ve ikramla ağırladı. Babam uzun
süre kalmasına rağmen müzakere ve yapılacak anlaşmadan söz
edilmeyince, kendisinin buraya yiyip içmek için çağırıldığını anlayıp
Kozan'a dönmek için izin istedi. "Kalmak ve gitmek konusunda ser-
best olduğunu, ama bir anlaşma için tüm Kozanoğlu beylerinin hazır
olması gerektiğini" söylediler. Böyle olmazsa imzalanacak belgelerin
kanuni olmayacağını eklediler. "İşimizin çabuk ve düzenli bitmesini
istiyorsak geri kalan aile fertlerini de buraya getirtmemiz gerektiğini"
bildirdiler.

Babam Osmanlıların sözüne kanıp çocuklar hariç, tüm aile fert-
lerini İstanbul'a çağırttı. Ama anlaşmayı imzalayacaklarına gün geç-
tikçe babamın değerini düşürmeye başladılar. Ailenin tüm fertleri
İstanbul'a varınca sarayın yolunu tuttuk. Ama daha saraya varma-
mıştık ki askerler etrafımızı sardı. "Şimdiye dek Kozan Beyliği payesi
size aitti. Bundan sonra bu işten, yani beylikten el çektiğinizi yazılı
belgeyle kabul edip şu an yerinize vekâlet eden oğlunuza, Kozan ve
civarının yönetimini Hüseyin Paşa'ya devrettiğinizi yazılı olarak bil-
dirmeniz gerekir," dediler.

Bu ültimatomdan sonra, babamın beylikten el çektirildiğine dair
bir belge uzattılar babama. Babam bu belgeleri imzalamak zorunda
kaldı. Bu belgeleri daha sonra Kozan'da babama vekâlet eden kar-
deşimin de onaylaması için oraya yollayacaklardı. Babam belgeyi
imzaladıktan sonra askerler çekildi; babam ve yanındaki heyeti ser-
best bıraktılar.

4 Sultan II. Mahmut, 1809-1839.

5 Sultan Abdülmecit, 1839-1861.

6 Sultan Abdülaziz, 1861-1876.

Bu vakadan sonra Hüseyin Paşa, Kozan valisi olmak üzere yola çıktı. Kozan'da kalan tüm aile fertlerimizi, küçük büyük kim varsa hepsini İstanbul'a yolladı. Uzun bir süre İstanbul'da perişan halde bekledik. Nihayet 15 Kasım günü, Sultan'ın aduntesi⁸ gelip hepimizi toplayıp Dolmabahçe önlerine götürdü. Elindeki isim listesini "Mahmut" gemisinin kaptanına verdi. Kaptan bizi gemiye bindirip Marmara'ya dümen kırdı. Biz sürgün edilmeden birkaç gün önce babam Rusya başkonsolosu ile görüşmek için Osmanlılardan izin istemişti. Onun bu isteğini yerine getirmediler. Ama sürgün olacağımız Afrika'nın Tripola'sına hareket etmeden iki gün önce babam Rusya Konsolosluğu'na olanlar hakkında bilgi ulaştırmayı başaramadı. Ama ne yazık ki yanıt alma fırsatımız olmadı.

Tripol'a ulaştıktan sonra bizi birkaç gruba ayırıp her grubu çok uzak yerlere yolladılar. Biz babamla Tripol'da kaldık.

Devlet burada yaşamımızı sürdürebilmemiz için 9000 pensya⁹ ayırdı. Önceleri bize iki üç aylık maaşımızı peşin ödüyorlardı. Ekonomik durumumuz çok kötüleşti. Babam ağır bir hastalık geçirdi. Aylığımızı düzenli vermeleri için amcam Kozanoğlu Mustafa, vali ile görüştü. Vali çare bulmayınca amcam direkt Sultan'a telgraf çekti; ama bir yanıt alamadı. Bu duruma dayanamayan amcam Rusya Krallığı'ndan yardım istemek maksadıyla bir mektup yazdı. Ama mektubuna el kondu. Demek ki böyle bir bahane bekliyorlarmış ki kısa bir süre sonra amcam faili meçhul bir şekilde öldürüldü.

Amcamın kaderi bizi derinden etkiledi. Nasıl hareket edeceğimizi, ne yapacağımızı bilemedik, şaşırıp kaldık. Yaşamımızı sürdürebilmemiz için her şeye rağmen dayanıklı olmamız gerektiğine kanaat getirdik. Ailemizin bu feci durumdan kurtulabilmesi için babam beni Rusya'dan yardım talep etmek üzere Petersburg'a göndermeye karar verdi.

Bir gece, Tripol'da altı aydır gözetim altında tutulduğumuz evden gizlice çıkıp Fransız Konsolosluğu'na gittim. Başımızdan geçenleri baştan sona anlattım. Tedavi görmek üzere beni Paris'e yollaması için yardım talebinde bulundum. Daha sonra Tripol Limanı'na demir atmış bir Fransız gemisine saklandım.

7 Sultan Murat, 1876.

Beni yolcu etmeye gelen hizmetçilerimiz tutuklandı, ama Fransız Konsolosluğu'nun yardımları sayesinde saklanabildim. Malta'ya ulaştıktan sonra epey sorunlar yaşadım ama Rusya Konsolosluğu'nun çabalarıyla bir İngiliz gemisine binip Yunanistan'a ulaşabildim. Orada bir tanıdığımın yardımıyla Georgi Georgopulo ismiyle buraya ulaşabildim. Hava değişimi sonucu çok feci hastalandım. Size buraya babamın düşüncelerini aktarmaya geldim. Son savaşta, Rusya'nın uğrunda, malımızdan mülkümüzden olduğumuzu, bundan sonra da sizin için kelimizi vermeye hazır olduğumuzu bildirmeye geldim. Ne kadar zor durumda olduğumuzu ve bu durumdan kurtulup ülkemize geri dönebilmemiz için desteğinize muhtaç olduğumuzu bilmenizi isterim.

Kulunuz Kozanoğlu Süleyman 10 Eylül 1305

XOY ŞEHRİNDE KÜRT OKULU-1913¹

1913 yılında da Kürt tarihinde önemli gelişmeler kaydedildi. Bu yıllarda dünyada olup bitenler bir dünya savaşının olacağını haber-cisiydi. Jön Türkler, 1908 yılından beri İmparatorluğun idaresini ellerinde bulunduruyorlardı. Bu beş yıl Osmanlı'ya çok pahalıya mal oldu. Osmanlı, 1911-1912'de İtalya ile 1912'de Balkanlar'da girdiği savaşlar neticesinde çok toprak kaybetti.

Jön Türkler'in idaresi tehlikeli bir süreçten geçiyordu. Avrupa ülkeleri iki kampa ayrılmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları konusunda birbirlerine karşı muhalif siyasetlerini son hızla sürdürüyorlardı. Jön Türkler bu çelişkilerden istifade etmek istedi. Osmanlıların kadim dostu, bu kez de Jön Türkler'e arka çıktı.

Balkan Savaşı'ndan sonra İran ile Osmanlı arasında ilişkiler çok gerginleşmişti. Bundan dolayı Rusya İran'a asker yerleştirmişti. Rusya iki tarafı uzlaştırmak, dolayısıyla ipleri elinde tutmak, iki ülke arasındaki sınır sorununu kendi çıkarları doğrultusunda çözüme kavuşturmak istiyordu. Diğer Avrupa ülkeleri de bu sorunun çözümünde Rusya'nın yanında müdahil olmayı amaçlıyorlardı.

Sınır problemi nasıl başladı? Bilindiği gibi XVI. yüzyılda Kürdistan, İran Şahı ile Osmanlı Sultanı arasında paylaşıldı. İki devlet de Kürdistan'a komşuydu. Sınır belli değildi, sembolikti. Kürt aşiretlerinin liderleri İran'ın sultasını kabul ettiklerinde sınırın kırmızı çizgileri batıya, Türkiye'nin sultasını kabul ettiklerinde doğuya kayıyordu. Bundan dolayı iki devlet arasındaki sınır savaşları XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar hiç eksik olmadı.

Kürt beyliklerinin bağımsızlığına XIX. yüzyılda zor kullanılarak son verildi. Bu bölgede iktidar, Osmanlı İmparatorluğu'nun atadığı temsilcilerin eline geçti. Osmanlı, İran sınırına yakın şehir ve ilçelerde güç bulundurmak için belirlenecek sınırın devletler tarafından tanınmasını istiyordu. Bu nedenle XIX. yüzyılın ortalarında İngiliz, Rus, Türk ve İranlılardan oluşan bir sınır komisyonu oluşturuldu. Bu komisyon

8 Adunte: Protokol görevlileri.

9 Pensya: Emeklilik maaşı.

1848-1852 yıllarında çalıştı. Dört devletin oy birliğiyle kurulan ve çoğunluğu coğrafya bilimcilerden oluşan bu komisyon, önce tartışmalı sınırları yerinde görüp soruna vakıf olmalıydı. Bu nedenle komisyon üyelerinin güneyden, Fars Körfezi'nden; kuzeye, Ararat'ın önlerine kadar olan yüzlerce kilometrelik araziye yürüyüp ölçmeleri, bilgileri tek tek kaydetmeleri gerekirdi. Bu uzun ve yorucu araştırmadan sonra dört devletin siyasi mercileri karar alabilirlerdi.

Sonuç olarak Kürdistan toprağı olup üzerinde Kürt aşiretlerin yaşadığı bu yerler sosyal, etnografik, ekonomik ve coğrafik açıdan inceden inceye araştırıldı, kayıtlara geçirildi; ama sınırın çözümü için net bir karara varılamadı. İkinci Abdülhamit, 1905 yılında İran'ın sınırını ihlal edip askerlerini içerilere kadar yolladı. Avrupa bundan rahatsız oldu; ama Osmanlı'nın askerini geri çekmesi için müdahale eden olmadı. İşgal edilen bu topraklara yakın olan Rusya, İran'daki ekonomik ve siyasi çıkarlarını tehlikede gördü. Bunun üzerine Maku ve Tebriz'e asker yerleştirildi. Bu fiili durum Jön Türkler'in iktidara gelmesine dek sürdü. Ama yeni iktidar da yayılma politikasını sürdürdü ve İran'da alınan toprağı genişletmeye çalıştı. Bu siyaseti sürdürürlerken Kürt aşiretlerinin desteğini alacaklarını umuyorlardı. Amaç, sınırın iki yakasındaki Kürtleri birbirine düşürüp kırdırmaktı.

XX. yüzyılın başında Rusya'nın Kürt siyasetinde pozitif bazı değişiklikler görebilmekteyiz. Ruslar Ortadoğu'ya yerleştikçe Kürtler olmadan bu bölgede rahatça barınamayacaklarını kavıyorlardı. Bundan dolayı, özellikle Jön Türkler'in iktidarından sonra Rusya'nın Kürt siyasetinde kimi değişiklikler gözlemlendi. Rusya Kürt aşiretleri ile sıkı bağlar kurmaya çalıştı. Bölgedeki konsolosluklar aracılığıyla Kürt aşiret liderleriyle ilişki kurmak için çaba harcadılar. Daha önce birçok Kürt aşiretinin, Rusya'nın hükümdarlığındaki Kafkasya topraklarına yerleşme talepleri vardı.

Kürt liderleri Selam Barzani, Şeyh Mahmut Berzenci, Şemdinanlı Şeyh Taha, Sımko ve Bedirxan Bey ailesinin birçok üyesi o yıllarda Rusya ile ilişki kurmuş ve zor günlerinde oraya sığınmışlardı.

1911-1914 yılları arasında Rusya'nın Kürt aşiretleri arasında pres-tiji iyice arttı. Kürtlerdeki bu değişikliğin nedeni, Rusya'nın Kürtlerle ilgili politikalarındaki olumlu gelişmeler değildi. Rusya'nın Kürt ve Kürdistan konusundaki siyaseti hâlâ belirsizdi, günlük çıkarlara göre

değişiyordu. Kürtlerin Rusya'ya sıcak yaklaşmasının nedeni; İran ve Türkiye'nin egemenliğinde zulüm altında yaşamaktansa Rusya'nın egemenliğinde daha rahat yaşayabileceklerini düşünmeleri idi. Rusya, günümüzde Kürt siyasetini, Kürtlerin bu düşüncesi üzerinden şekillendiriyordu.

Rusya'nın resmi politikası bu olmasına karşın, aydınlar, dış siyaset görevlileri ve askerler bundan hoşnut değildi. Kürt tarihini, kültürünü yakından bilen devlet görevlileri, Kürtlerle ilgili politika konusunda devletten ayrı düşünüyorlardı.

Kürt politikası konusunda devletten ayrı düşünenler, mektup, telgraf, makale ve raporlarında Kürtlerin ezilmişlikleri, sosyo-ekonomik geri bırakılmışlıkları ve kültürlerine uygulanan asimilasyondan sıkça söz ediyorlardı. Rusya'nın Kürt halkı ile daha sıkı bağlar olmasının gerekliliği konusunda Rus aydınları düşüncelerini, programlarını yazılı olarak açıkça dile getiriyorlardı. Rus aydınları, Kürtlerin aydınlanması üzerine kafa yoruyorlar; aydınlandıkları takdirde onların, daha ileri bir toplum seviyesine çıkacaklarını dile getiriyorlardı.

Xoy şehri, 1911'den sonra İran, Türkiye ve Rusya devletleri arasında çok önemli bir köprü, kavşak işlevi gördü. Xoy'da Rus Konsolosluğu açıldıktan sonra Çirkov konsolos olarak atandı. Bu konsolosluk Kürt sorunu ile yakından ilgileniyordu; bu konuda çok aktifti. Konsolosluk, çok kısa bir sürede bu bölgede yaşayan tüm Kürt aşiretleri ile ilişkilerini geliştirdi. Özellikle Şikaka aşireti lideri İsmail Ağa ile yakın dostluk kurdu. İsmail Ağa o dönem çok meşhur bir Kürt lideriydi. Abdurrişak Bedirxan Bey, 1911 yılında Xoy'a yerleşip siyasal çalışmalara başladıktan sonra bu bölgede Rus-Kürt ilişkileri iyice pekişti. 1913 yılında Xoy'da "Gihandin" (Olgunlaşma) adıyla bir kültür kurumu kuruldu. Bu cemiyetin kuruluş amacı, Kürtler arasında ileri fikirleri geliştirmek, Kürt toplumunu aydınlatmak ve Rus-Kürt dostluğunu geliştirmektir. Çirkov çok kısa sürede Petersburg'da Rusya dışişleri camiası içinde ve İran ile Türkiye'deki Rusya sefaretlerinde birçok yandaş buldu. Birçok kişi Çirkov'un "Kürtler ile Dostluk ve Kürt Toplumunu Aydınlatma Faaliyetleri" programına sıcak bakıyordu. Programın en önemli noktalardan biri, Xoy'da Kürt çocukları için bir okul

1 Bu makale Armanc gazetesinde Kürtçe yayımlanmıştır, 1992, sayı 129 ve 130.

açılmasıydı. Bu karar sadece Kürt tarihinde değil, Yakındoğu İslam tarihinde de önemli bir yere sahiptir.

Bu projeye düşmanca bakanların sayısı az değildi. Türk ve Fars yetkililer bunların en başında geliyordu. Türkiye ve İran Rus-Kürt dostluğunun gelişmesini hiç istemiyordu. Ayrıca eğitim-öğretim yoluyla Kürtlerin gözünün açılacağını, aydınlanıp ulusal haklarına sarılacağını düşündüklerinden böyle bir projeye dış biliyorlardı.

1913 yılından sonra, birçok engel aşarak Xoy'da Kürtçe eğitim yapılan bir okul açıldı. Bu, o dönemde çok yankı yarattı. Ne yazık ki Kürt tarihinde bu okul ile ilgili sağlıklı bir çalışma yapılmış değil. Bu okula ilişkin birçok belge Rus arşivlerinde korunmuştur. Kürtçeye çevirerek okuyuculara sunduğumuz belgelerden bir tanesi çok ilginçtir. Bu belge, zamanında Xoy Konsolosu Çirkov'un, okulun açılmasından bir hafta sonra Rusya Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı rapordur. Ayrıca okulun açılışının yapıldığı gün olan 22 Ekim'de, Çirkov'un Tahran, Tebriz ve Urmiye konsolosluklarına yolladığı telgraf da elimizde mevcuttur. Telgraf bir sayfadan ibarettir; kısaca yazılmıştır. Telgrafta anlatılanlar, raporda geniş izah edilmiştir. Xoy Konsolosu, Farsların ve Türklerin okula nasıl muhalefet ettiklerini, Kürt halkının ilerlemesine nasıl engel olmaya çalıştıklarını, onların ne denli gerici ve aydınlık düşmanı olduklarını açık açık anlatır.

Belge No: 1

Rusya'nın Xoy konsolosunun

Rusya Dışişleri Bakanına yolladığı rapor:

22 Ekim günü, Xoy şehrinde büyük bir şaşaa ile açılan Kürt okulu hakkında imparatorluğun temsilcisi siz bakan hazretlerini 90 numaralı telgraf ile bilgilendirmek benim için şereftir.

Bu yılın 14 Şubat tarihinde yazdığım 301 numaralı raporumda, buradaki Kürt aşiretleri ile neden ilişki geliştirdiğimizi ve onların kültür ocaklarının kurulmasına yardımcı olduğumuzu detaylıca izah etmiştim. Başlıca amaç, Kürtlerin yeni neslinin aydın fikirli yetişip bölgede tesis etmeye çalıştığımız barış projesine uyum sağlayıp destek sunmalarıdır.

Yöre halkı kültürel ve bilimsel açıdan çok geri kaldığı için, yeni fikirlere çok kapalıdır. Her şeye şüphe ile bakıyor. Projelerimizi hayata geçirmek hiç de kolay görünmüyor. Çok zorlandık. Fars devlet görevlileri, mülk sahipleri ve din adamları Kürtlerin aydın fikirleri benimseme çalışmalarına, ilerleme çabalarına kıskançlıkla karşı çıkıyorlar.

Kürtlerden de daha geri olan Fars toplumu geri kalmışlığının çaresizliği içinde debelenmektedir.

İki sene önce 30 bin nüfusa sahip Xoy şehrine geldiğimde, ilk dikkatimi çeken şey, burada tek bir okulun bile olmamasıydı. Buranın tüccar, mülk sahibi ve devlet memurları ile her oturuşumda, ilk fırsatta eğitim ve öğretimin öneminden söz ediyor, çocuklarına okul yapmaları gerektiğini vurguluyor, dikkatlerini o noktaya çekiyordum.

Tüm çabam, şehirde ilkokulların açılmasıydı. Bu konuda gerekli teknik ve benzeri konularda yardımcı olacağıma söz veriyordum.

Farslar yeni fikirlere karşı çok önyargılıdır. Yüzüme karşı fikirlerimi benimsediklerini söylüyor ama iş maddiyata ve fiiliyata geldiğinde, olur deyip işe sıcak bakanlar ortadan kayboluyordu. Birçok kere iş ciddiyete binince konuyu değiştiriyorlardı.

Yaklaşık bir yıldır buradayım, bütün çabalarıma rağmen sözlerinin Fars zenginlerinde hiçbir etki bırakmadığına tanık oldum.

Bu bölgede barışı tesis edip şehirde ekonomik yaşam canlandıktan sonra, çoğu, bireysel çıkarı peşinde koşarak verdiği okul sözünü tutmadı.

Kürtler ise bu fikirlerime çok sıcak yaklaştı. Doğrusu benden önce de Kürtler bu konularla ilgili Abdurrişaq Bey'in ileri görüşlerinden çok yararlanmışlardı. Abdurrişaq Bey, fırsat bulduğunda sık sık yurttaşlarının geri kalmışlığı ve asimilasyon konusuna vurgu yapıyordu. Aydınlanmanın önemi ve kurtuluş için bir kapı olan Rusya'nın sunduğu bu hayırlı olanakları kullanmak gerektiği konusunda aktif bir rol oynuyordu. Öte yandan İsmail Ağa, zor koşullarda gelişme gösterip ilerleyen toplumumuzu gözleriyle görüp, Tiflis seferinden döndükten sonra bizim Kürtçe eğitim verecek okul projemizi canı gönülden destekledi. İsmail Ağa epeyce yaşlıydı ama zeki ve güçlü özellikleri olan biriydi. Zaman kaybetmeden "Gihandin" cemiyeti için Kürtlerden bağlı toplamaya başladı. Onun sayesinde bu yıl şehirde bahçeli

büyük bir bina satın alındı.

Farslar, Kürtlerin yabancı olduğu eğitim konusunda bu denli sıcak davranıp kısa bir sürede başarılı olacaklarına inanmıyorlardı. Umduğumuz gibi Fars yetkililer karşı propagandaya başladılar. Devlet'in ileri katlarında ve Sünni halkın nazarında Sımko'nun imajını kötülemek için yoğun bir çaba sarf ettiler.

Türkler de alelacele İran'daki yandaşlarına haber ulaştırıp bu konuyu istismar etmeye başladılar. Sözümona Kürtler Ruslarla bir olup İslama zarar veriyorlarmış, Sımko da Ruslar tarafından satın alınmış da kendisine tabi olanlarla Hıristiyanlığı seçecekmiş v.s.

Sımko'nun Türkiye'de, "Türkiye Kürtlerinin İlerleme Komitesi" adına bağış topladığı bahanesiyle sürekli İran ve Tebriz'e şikâyet telgraf-ları yağıyordu. Belçika ticaret ataşeleri, buranın gümrük başmüdürü Dyugem'in verdiği raporlara dayanarak Tahran'a endişe bildiren raporlar yolluyordu. Türkiye elçilik görevlileri ortalığı velveleye verip, kendi yandaşlarına "Sımko'yu şikâyet edin, onun uygulamaları sonucu binlerce Kürt aile Türkiye'ye kaçmak zorunda kaldı deyin" diye kışkırtmalarda bulunuyordu. Naku Askeri Komutanı Murtaza Kulixan,

Xoy şehrinden bir görünüş

Xoy şehrinden bir görünüş

casusları aracılığıyla Soma liderlerini Sımko'ya karşı ayaklandırdı.

Bu arada Kürtler okulun mefruşatını hallettiler. Xoy Nahiyе Müdü-rü Makulu Emir Emced, okul işi sonuçlanmasın diye Tebriz Valisi Şuca'ud Dowle'ye sözde "Kürtlerin Farslara karşı sinsi planları"ndan söz ediyordu.

Entrika ve engellemeler o kadar arttı ki, bir ara okulla ilgilenecek kimse kalmadı. İşler bir süreliğine durdu. Abdurrizaq Bey, uzun yıllar Tiflis'te Fransa'nın mali işlerini yürüten dostu Karet'ten yardım talebinde bulundu. Karet uzun yıllar Fransızların mali işlerini çok temiz yürüt-tüğü için Fransa Konsolosluğu ona çok güveniyordu. Karet, ilerleyen yaşına rağmen bir genç gibi okulu bitirme işine kafa yordu ve alalecele işe girişti. Ekim ayında artık Avrupa ölçeğinde eğitim vermeye hazır büyükçe bir sınıf, 30 kişilik yemekhane ve yatakhane, öğretmen odası, revir v.s. de hazırды.

Sımko ve arkadaşları okulun açılış gününü Çar'ın oğlunun tahta oturacağı gün olan 5 Ekim'e denk gelmesini çok arzuluyorlardı. Ama hazırlıklar tamamlanamadı, Tiflis'ten getirtilecek okul eşyaları yetiş-me-diği için sabırsızlıkla beklenen açılış günü ertelendi.

21 Ekim günü, İsmail Ağa Bradost, Çarêk Xoyder ve Soma'dan 29

Kürt çocuğunu toplayıp getirdi. Rengârenk Avrupa kıyafeti içinde, başlarında beyaz başlıkları olan 8-10 yaş arasındaki bu çocuklar çiftler sıra halinde dizilmişlerdi. Sımko'nun 40 atlısı şeref kıtası gibi dizilmişti. Kibar ve mağrur bir edayla şehrin orta yerinden yürüyerek okulun kapısına geldiler. Farslar, kendinden emin adımlarla Rus okulunun kapısına yürüyen dağ kurtlarının yavrularını tuhafça ve saygı ile izleyerek onlara yol veriyorlardı.

Akşam olduğunda Tahran'a, Tebriz'e ve İstanbul'a "Kürtler Xoy'a saldırdı" haberini ulaştırdılar. İsmail Ağa, korumakla görevli olduğu sınırlardan uzaklaşmadığı için, ertesi gün okul açılsın diye tüm işleri jet hızıyla tamamlamaya çalıştı.

Okulun açılışı çok şaşılaştı. Xoy garnizon komutanını ve bilge askeri komutanı General Veselovski'yi de davet etmişlerdi. Vali Emir Emced, birçok tüccar, mülk sahibi ve saygın konuk açılışta hazır bulunmuştu.

Açılış dua ile yapıldı. İmam çocukları ve ailelerini çağırıp bu şerefli günün hatırına onlara da duayı tekrar ettirdi. İmam "Allah, Rus İmparatorluğu'nun ömrünü uzatsın ki, İmparator, sadece kendi tebaasına değil, başka memleketlerde yönetimlerince unutulmuş gariplere de merhamet edebilsin" dedikten sonra, merasimin bu bölümü, çocukların ve ailelerinin "amin" demesi ile sona erdi.

Açılışa katılan misafirler, okulun tüm odalarını dolaştıktan sonra, dağıtılan çayları içip meyveleri yediler.

Zaman kaybetmeden konuklara okulun amaç ve hedefleri hakkında açılış konuşması yaptım.

Unutmayalım ki Kürtlerin büyük bir kısmı Azerbaycan'daki çıkarlarımızın korunması için müttefiktirler. Biz de dostluğun temelini güçlendirmeliyiz.

Rakiplerimiz Kürtleri sürekli bize karşı kıskırtmışlardır. Bizi yakından tanıyamamışlardır. Biz onların gözünde barbar, yıkıcı, saldırgan olarak görülmüşüz. İlişkilerimiz yeni yeni geliyor.

Unutmamalıyız, düşmanlarımız boş durmuyor. Kürtlerle geliştirdiğimiz bu dostluğu sabote etmek istiyorlar. (Sımko hakkında karşı propaganda yapıyorlar. Türkler üç kez Abdurrizaq Bey'in af kararını çıkardılar; Türkiye'ye geri dönüp orada bir dolap çevirsinler diye. Taraftarımız olan Kürt aşiretlerinin köyleri basılıyor, mallarına zarar

veriliyor.)

Kürt çocuklarını eğitmeliyiz. Dünyayı tanımaları. Matematiği, bilimi öğrenmeleri. Onlara ülkemizin sevgisini vermeliyiz. Ülkemizin zenginlikleri hakkında bilgi sahibi olmaları, hukukumuzu, İslama olan toleransımızı bilmeliler. Elbette bunların gerçekleşebilmesi için Rusça bilmeleri şarttır. Bir kısmı Rusya'ya eğitim için gönderilmeli. Okulumuz Kürtler tarafından benimsendikten sonra okulun faydasını sürekli günlük hayatta anlatmalıyız.

Çocuklara meslek sevgisi kazandırmalıyız. Bunun için de marangozluk, demircilik, terzilik ve elektrikçilik bölümlerini açmamız gerekir. Aynı zamanda modern tarım teknikleri konusunda onları eğitmeliyiz.

Amaçlarımıza ulaşmak için, burada Kürt toplumuna sağlık hizmetleri de sunuyoruz. Okulun içinde sağlık kabini ve eczane açtık. Bu işleri ekselansları bizzat yürütüyor.

Kürtlerin yaşadığı bölgede bebek ve çocuk ölümleri çok fazla olduğu için sağlık ocağı başkanı sürekli köyleri gezecek. Doktor gereken yerlere askeri tabiplerimiz gidecek, masrafları da okulca karşılanacak.

Eğer okul projemiz başarıya ulaşırsa, kısa bir süre içinde Kürtler bölgede bizim için güvenilir bir güç olacaklardır. Böylece sürekli kendi gücümüzü kullanacağımıza onlardan yararlanırsınız. Gerçi benim tezime zıt bir tez de var. Bu teze göre, Kürtler bizim amaçlarımıza uygun davranmazlar; tüm aşiretleri bir araya getirmek çok zor ve onlar daha çok Türkiye'ye meyillidirler.

İki yıllık deneyimim benim kendi bakışımda ısrarcı olmamı sağlıyor. Eğer bizler Kürtlerin dini inançlarına saygı gösterip, onların kendi ülkelerini kurup ilerlemelerine yardımcı olursak, Türkiye'ye asla yanaşmazlar.

Şimdiden Türklerin Kürt aşiretlerini zor kullanarak kendine çekme planları suya düşüyor. Türklerin parası ve verdikleri vaatler de para etmedi.

Bu Kürt okulunun geleceği, ona sahip çıkıp çıkmayacağınıza bağlıdır. En önemli pratik desteğimiz, Kafkasya'daki Kürt gençlerden yetenekli öğretmen yetiştirip buraya getirmek olacaktır. Gençleri Azerbaycan'a yollayıp eğitmen olarak yetiştirirsek Çarikale, Soma ve

Bradost'ta da yeni okullar açabiliriz. İleride Xoy'da sanat ortaokulu açabiliriz.

İran Kürtleri ile geliştirdiğimiz ilişkiler Türklerin dikkatini çekti. Önümüzü kesmek için taraftarı olan Kürtler arasında kültür ve eğitim çalışmaları yürütmeye başladılar. Kaldı ki son zamanlara kadar Kürtler, onlar için sadece askeri amaçla kullanılan bir araçtır.

Şimdi Türkler Van bölgesinde alalacele okul açmaya başladılar. Van'a bağlı Artemit köyünde 1000 kişilik bir yatılı okul açmak için savaştan sonra boşalan devlet bütçesinden 17 bin 600 Türk Lirası'nı güç bela denkleştirdiler. Ayrıca diğer köylerde küçük okullar açmak için 2500 Lira ödenek ayırmışlar. İran sınırının hemen üstünde birkaç okul açmak istiyorlar. Çok ilginç, Almanlar da Kürtlerin aydınlanma çalışmalarına sıcak bakmaya başladı.

Geçenlerde Almanların Musul Konsolosu Van'a gelmişti. Gelirken Cizre'de Abdurrişaq Bey'in kardeşi Hesên Bey'in konağında misafir olmuştu. Kürt aşiret liderlerini Berlin'in onlara sıcak baktığına inandırmaya çalışıyordu. Her yıl on Kürt gencini okumak üzere Almanya'ya yollamak istediğini hükümeti adına teklif etmiş. Ayrıca Van'da çok kısa bir süre içinde Alman Konsolosluğu açabilirlerse akabinde hemen bir okul kuracaklarını ve bu okuldaki mezun olan zeki Kürt çocuklarını Avrupa'ya okumak üzere gönderileceği sözünü vermiş.

Sayın Golştayn bu konuda Van valisi ile de temaslarda bulundu. Görüşme sırasında orada bulunan ve bana haberi ulaştıran kişi, Tahsin Bey'in Kürtlerin sorunlarına karşı hükümette köklü değişikliklerin yapıldığına Alman temsilcisini inandırmaya çalıştığını aktardı. Ayrıca Tahsin Bey, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı bünyesinde bir eğitim ve yayıncılık şirketi kurulduğunu, bu cemiyetin araç gereçlerini Trabzonlu milyoner Namıoğlu'ndan satın aldıklarını söylemiş.

Alman sefirin bölgedeki gezisi ve Türk temsilcinin sözlerinin öyle tesadüfe dayandığına inanmıyorum. Bu da bize gösteriyor ki artık Kürt toplumunun meylini kazanmak zorundayız ki yakın bir süreçte Kürtler İran'da bizimle Alman ağızyla konuşmasınlar.

30 Ekim 1913, No: 2012

BARZANİ HAREKETİNİN BAŞLANGIÇ TARİHİ¹

XX. yüzyılın başında henüz Osmanlı İmparatorluğu dağılmamıştı. O dönemlerde, sonradan Irak Kürdistan'ı diye anılacak olan Güney Kürdistan, Musul ve Bağdat vilayetlerine bağlanmış şehirlerden müteşekkildi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kürdistan baştan başa kaynıyordu. Dersim, Bitlis, Süleymaniye, Amediye ve diğer yerlerde halk ayaklanıyordu.

Aşiret temelinde gelişmemesi yönüyle Bendinan'daki ayaklanma farklı özellikler taşıyordu. Halkın sosyal ve siyasal rahatsızlıkları dini bir karaktere bürünerek ayaklanmaya değişik bir ulusal mücadele biçimi kazandırdı. Bundan dolayı da çok kısa sürede Güney Kürdistan'ın tüm aşiretleri özgürlük mücadelesi için bu hareket etrafında toplandı. Sonra hareket genişledi ve Barzani hareketi adıyla tarihe mal oldu. Bilindiği gibi bu hareket hâlâ Irak Kürtleri arasında canlılığını korumaktadır.

Irak Kürt hareketi üzerine bugüne kadar çok yazılıp çizildi. Konu ile ilgili araştırmacı, gazeteci, oryantalist ve bilim adamlarının birçok eseri yayımlandı. Barzani hareketinin özelliklerinin tüm ayrıntılarıyla anlaşılabilmesi için daha birçok araştırmacının ortaya çıkmasına gereksinim vardır. Ne yazık ki Barzani hareketinin başlangıç dönemi henüz araştırılıp ortaya konmadı.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Barzani hareketinin başlangıç tarihi 1909 yılı olarak telaffuz edilmektedir. 1909 yılının Kasım ayında Türkler ilk darbeyi alıp geri çekilmişler, o günden itibaren bölgedeki hükümdarları bu devrimci hareketi izleyedurmuşlardır.

Barzani hareketinin ilk önderi tarihi bir şahsiyet olan Mustafa Barzani'nin kardeşi Abdüselam Barzani idi. Türk kuvvetlerinin Barzani hareketine karşı düzenledikleri seferler başarısız olunca, hareketin ismi ve önderi Kürt halkı arasında gittikçe efsaneleşti.

Barzani hareketi İran, Rusya ve İngiltere devletlerinin ilgisini çekiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı siyasi çalışma yürüten devletler, Barzani hareketini yakından tanımak istiyor ve bu hareketle

ilgili detaylı araştırmalar yaptırıyorlardı. İlgili devletlerin konsolosları hükümetlerine sık sık bu hareket ile ilgili raporlar aktarıyorlardı.

Osmanlı'yı zor duruma sokan Barzani hareketinin çok zor anlar yaşadığı da oluyordu. Bundan dolayı Barzani hareketinin temsilcileri, Osmanlılarla çekişme içinde olan devletlerle yakın ilişkiler geliştirip bundan yararlanmak istiyorlardı.

I. Dünya Savaşı'ndan önce, Rusya Konsolosu, Abdüselam Barzani ile ilişkileri ilerletti. Osmanlı, Rusya'ya savaş açmadan önce, Kürt bölgelerine askeri seferler düzenledi. Dersim, Bitlis ve Barzan bölgelerini kan deryasına çevirdi. 1914 yılının Haziran ayında Kürt kuvvetlerinin ağır yenilgisinden sonra, Abdüselam Barzani, İran'ın Rusya Konsolosluğu'na sığınıp yaşamını kurtardı.

Osmanlı, 1914 yılının Şubat ve Mart aylarında, Barzani hareketine karşı büyük bir taarruz için hazırlıklara girişti. Rusya'nın Bağdat elçisi M. Popov, bu hazırlıklar hakkında hükümete art arda rapor yolladı.

O raporlarda konsolosların Kürdistan hakkındaki görüşlerini ve konsolosluklarda çalışan siyasetçilerin Kürt hareketleri hakkında yaptıkları analizleri, değişik kaynaklardan alınan değerlendirme, karşılaştırma ve kronolojik bilgileri görebilmekteyiz.

Elimizde birçok kaynak mevcuttur. Ancak biz içlerinden iki tane-sini; Rusya'nın Bağdat elçisi M. Popov'un iki raporunu seçip okuyucunun dikkatine sunduk.

Belge No: 1

Rusya'nın Bağdat elçisinin, 12. Kolordu askerlerinin Revanduz, Akre ve Amediye'de toplanması üzerine raporu:

Rusya Kraliyetinin İstanbul Elçiliğine 3 Mart 1914 tarih ve 100 no'lu raporda aşağıdaki hususlarda yazdığımı bildirmek benim için şereftir.

3 Mart tarih, No 3 sayılı şifreli telgrafımda yazdıklarıma ek olarak yazıyorum:

Geçen şubat ayında, burada, Milli Savunma Bakanlığı'nın emri üzerine Revanduz, Akre ve Amediye'deki (Musul vilayeti) Türk asker-

lerinin toplandığına dair bir söylenti yayıldı.

Bu söylenti doğru çıktı, çünkü geçen ay 35. alaydan 4 adet ağır topla birlikte 130 süvari asker Kerkük'ten Revanduz'a hareketlendiler. Aynı zamanda 104. alay 3. taburdan da 100 asker Musul'dan Amediye'ye doğru yola çıktı. 12 Şubat'ta 104. alayın 1. ve 2. taburlarından yaklaşık 300 asker 2 ağır topla birlikte Binbaşı Feyzi Efendi komutasında Musul'dan Akre'ye yola çıktı ve 18 Şubat'ta da 35. süvari alayının geri kalan kısmı Koyuncak'a hareket etti.

20 Şubat'ta Kerkük'ten aldığımız yeni bilgilere göre, Musul ve yöresindeki askeri hareketlilik devam ediyor.

Türklerin Amediye, Akre ve Revanduz'daki 12. Kolordu'dan asker toplamasının amacı, Musul Valisi Süleyman Nazif Bey'in isteği doğrultusunda merkezi hükümetin Kürt hareketi lideri Şeyh Abdüselam Barzani'ye karşı operasyon yapmaktır.

Barzan Şeyhi Akre civarında bir köyde kalıyor. O, herhangi bir aşiretin lideri değildir; çünkü kendisi ruhani bir kişidir. Etrafında çok mürit vardır ve Musul vilayetinin çevresindeki aşiretlerin çoğu onu destekliyor. Barzan Şeyhi devletin otoritesini kabul etmiyor; bu nedenle uzun zamandır merkezi hükümet onu "asi" olarak niteliyor. Müritleri köylere ve kervanlara baskın yapıp Türk askerleri ile büyük çatışmaya girmektedirler. Barzan Şeyhi'nin yanında eski kaymakam, Jön Türkler'in muhalifi Saffet Bey de bulunmaktadır. Kaymakam, Nazım Paşa'nın öldürülmesinden sonra İstanbul'dan buraya kaçmıştı. İttihat ve Terakkiciler hakkında ölüm kararı çıkarıp, kellesi için 200 Türk Lirası ödül koymuşlar.

Nazım Paşa Bağdat valisi iken Saffet Bey vali yardımcısıydı. O zaman hükümet ile Şeyh Abdüselam arasındaki sorunların çözümünü konuşmak üzere Nazım Paşa adına Abdüselam Barzani ile konuşmaya geldiğinde tanışmışlardı.

Aldığım duyumlara göre operasyona götürülmek üzere her taburdan yıpranmış ve yaşı geçkin 100-130 asker seçip genç askerlerle şimdilik savaşa dahil etmeyeceklermiş.

Eğer 12. Kolordu topyekûn operasyona katılırsa, Revanduz, Akre ve Amediye bölgesinde 3000'den fazla asker toplanmış olacak. Buna ek olarak 36 bölük, 12 taburdan 120'şer, iki nizami piyade taburundan da 250'şer süvari asker ve top o sayıya eklenecek.

Duyumlara göre, Van'daki 11. Kolordu, operasyona katılmak için hazırlıklarını yapmış ve teyakkuzda bekliyor. İhtiyatlara, askeri birliklere teslim olmaları için tebligat çıkarıldığı da söyleniyor. Bu haberler henüz doğrulanmadı.

Musul Valisi Süleyman Nazif Bey, Abdüselam Barzani'nin otoritesini tanımayan bazı aşiret liderleri ile operasyona katılmaları için görüşmeler yapmış. Büyük hediye ve vaatlerle bazılarını ikna ettiği söyleniyor. Berwarili Şeyh Reşit Bey, Akre yöresinden Dêcêlya ve Amediye yöresinden bazı şeyhler gerekli hallerde yardım sunacağını beyan etmişlerdir.

Yük hayvanları azdır ve bulmak da zaman aldığı için, askerleri bir operasyon bölgesine taşımak zaman alıyor. Öyle görünüyor ki bu sıkıntıyı Bağdat'taki 13. Kolordu da yaşamaktadır. Örneğin geçen yılın temmuz ayında Semawya'ya, bir taburu erzakı ile birlikte yollayacaklardı; gerekli olan at ve katırları bulmak için on gün uğraşıp durdular. Musul vilayetinde at ve katır sahipleri, hayvanları savaşa götürülecek diye ortalıkta hiç görünmüyorlar. Bu sebeple kervanlar Akre ve Kerkük'e doğru çok ağır ilerliyor.

Buralara ulaşan haberlere göre, güya Abdüselam Barzani ve Kaymakam Saffet Bey, operasyon korkusundan İran'a kaçmışlar. Ama bu haber yalan çıktı. Abdüselam Barzani ünü sanı her tarafa yayılmış Taha'yı tarafına çekmek istedi. Ama başarılı olamadı. Çünkü Taha Bey'e teklifi götürmek üzere yola çıkan on kişilik heyet, karlı dağları aşamayıp geri döndü.

Abdüselam Barzani, tüm umudunu kendi kuvvetlerine bağlamak zorunda kalıp amansız bir hazırlığa girişti. Kerkük'ten gelen haberlere göre, Saffet Bey Kürt askerlerini nizami eğitim ve benzeri konularda hazırlıyor, silah, mermi ve erzak topluyor.

Türklerin Musul'da bu denli bir operasyona girişmeleri için ortada o kadar büyük bir neden görünmüyor. Şeyh Abdüselam Barzani ve Saffet Bey'in tutuklanma bahanesi hariç tabii. Birçok Türk subay, Şeyh'in düzensiz, donanımsız ve zayıf güçlerine karşı bu denli nizami bir askeri gücü olan 12. Kolordu'yu Akre, Revanduz ve Amediye bölgesinde toparlamanın anlamsız olduğunu itiraf ediyor.

Kimilerine göre, Ruslarla ilişkiler gerginleştğinde, İran'daki Rus

Şeyh Abdüselam Barzanî silah arkadaşlarıyla birlikte, 1903.

kuvvetlerinin önünü kesmek ve 12. Kolordu'yu İran sınırına yığıp orda hazır tutmak amacıyla Kürtlere karşı bu operasyon bahane ediliyor. Bölgedeki askeri hareketlilik konusunda yetkin ve aynı zamanda Kirsanov divanının danışmanı da olan Musul konsolosumuzun kanaatine göre, Osmanlıların asıl niyeti üzerine yapılan bu son değerlendirme gayet ihtimal dahilindedir. Ona göre bu gelişmelerden haberdar olan Kafkasya'daki karargâh da tarafsız kalmadı.

Yeni gelişmeleri anında size aktaracağım.

Büyükelçi General M. Popov

Bağdat, 3 Mart, 1914, N 101

AVPR. Politarşiv 1913-1914, 363. Bölüm, sf. 78-81

Belge No: 2

Rusya'nın Bağdat elçisinin Türk askerlerinin Kürtlere karşı askeri saldırısı hakkında:

Rusya Kraliyetinin İstanbul Elçiliği'ne 9 Mart tarih ve 111 no'lu

raporda aşağıdaki hususlarda yazdığımı bildirmek benim için şereftir.

3 Mart tarih ve 100 numaralı şifreli raporumda ulaştırdığım bilgilere ek olarak yazıyorum:

Artık kendimden emin bir şekilde ifade edebilirim ki, Musul vilayetindeki askeri hazırlıklar ve Akre, Amediye ile Revanduz'a askeri birlik sevk etmenin asıl amacı, Abdüselam Barzani'ye karşı operasyon yapmaktır. Bu operasyon Süleyman Nazif Bey'in girişimleri sonucu oldu, baştan beri merkezi hükümeti uyarıp böyle bir operasyon için ikna etti.

Barzan Şeyhi kendisine karşı yapılan büyük hazırlıkları duyduğunda Süleyman Nazif'e bir mektup yazdı. Mektupta yapılan hazırlıkları hayretle karşıladığını ve kendisinin hükümet için tehlike teşkil etmediğini ifade etti. Bağdat valisi cevabi mektubunda, Şeyh'i bu sözleri daha rahat bir ortamda ifade edebilmesi için Musul'a davet etti; ama Şeyh tutuklanma korkusu ile bu daveti kabul etmedi ve korunma tedbirlerini hızlandırdı.

Abdüselam Barzani'ye karşı alınacak tavır konusunda 12. Kolordu Komutanı Esat Paşa ile Süleyman Nazif Bey'in düşünceleri zıttı. Esat Paşa operasyona karşıydı. Şeyh ile uzlaşabileceğini, Kürt aşiretleri üzerinde büyük bir etki sahibi olan Şeyh'le anlaşmanın devletin çıkarına olduğunu ve Kürtlerle savaşmaktansa, ileride Osmanlı-Rus ilişkilerinin sertleşmesi durumunda Rusya'ya karşı şimdiden konumlanmanın daha gerçekçi olduğunu düşünüyordu.

Süleyman Nazif bir dediğini iki etmedi. Devletin prestijini korumak maksadıyla Şeyh'in unutamayacağı bir ders alması gerektiğini söyledi. Bu konuyla ilgili düşüncesini ve Esat Paşa'dan duyduğu rahatsızlığı İstanbul hükümetine ilettiler. Hatta Esat Paşa'yı ihanetle suçladı.

Süleyman Nazif Jön Türkler'e yakındı. Bu nedenle başkentte onun görüşleri benimsendi. Süleyman Nazif, eskiden beri İttihat ve Terakkkilere düşman olan eski kaymakam Saffet Bey'in varlığını da kendi düşüncesine iyi bir araç olarak kullandı.

Öyle görülüyor ki, 1000'i aşkın kişi toplanacak ve 15-20 Mart tarihlerinde Barzan Şeyhi'ne karşı saldırı yapılacaktır.

Öyle anlaşılıyor ki, Musul vilayetlerindeki prestijlerini korumak

maksadıyla Türkler sert uygulamalara başvuracak. Örneğin Dizeyi Kürtleri ile Zap Irmağı-Erbil şehri arasında yaşayan Arap aşiretleri arasında çıkan çatışmadan sonra, Musul valisi Türk askerlerini Kürtlerin üzerine sürerek dört Kürt köyününün muhtarını hapse attırdı ve köyleri yerle bir ettirdi.

İstihbarat bilgilerine göre Kürtler arasında yeni iktidara karşı tepkiler yükselmektedir. Hiç şüphe yok ki Barzan Şeyh'ine karşı düzenlenecek operasyondan sonra bu tepki daha da artacak.

Konsolos M. Popov

Bağdat, 9 Mart 1914, No: 112

KÜRT AYDINLANMA TARİHİNDEN ABDURRIZAQ BEDİRİXAN BEY'E AİT İKİ BELGE¹

Abdurrizaq Bedirxan Bey, tüm yaşamını Kürdistan'ın özgürlüğü, Kürt kültürünün geliştirilmesi için adayan yurtsever ve devrimci biridir. 1918 yılında Türk hükümeti tarafından darağacına çekilerek yaşamına son verildi. XX. yüzyılın başlarında birçok Avrupalı, Rus, Ermeni ve Türk gazeteci onun adından söz etmiştir. Söylediği her söz, attığı her adım ve yaptığı her iş gazetecilere malzeme olmuştur. Her gazeteci onun yaptıklarını kendi ülkesinin çıkarlarına göre yorumlamıştır. Bu nedenle onunla ilgili gazetelerde yer alan haberler çok farklılık göstermiştir.

Abdurrizaq Bedirxan Bey, Sultan II. Hamit'in desteğiyle sarayda üst düzeyde görev alıp yaşamını sefahat içinde sürdürebilecekken bunu reddedip halkının özgürlük davasını amaç edindi. Bundan dolayı Sultan ve avanesinin, daha sonra da Jön Türkler'in boy hedefi oldu.

Bedirxanlar eskiden beri Botan'da hüküm sürmüşlerdir. XIX. yüzyılın başında Botan beyliği zor kullanılarak dağıtılıp, Bey'in ailesi İstanbul'da mecburi ikamete tabi tutuldu. O büyük hanedan sürgünden sonra ülkelerinden uzakta yaşamak zorunda kaldı.

Sultan, onlara ülkelerini, dillerini ve kültürlerini unutturup, Osmanlı'nın tacı ve tahtına köle olmalarını istiyordu. O aileden XIX-XX. yüzyılları arasında birçok yazar, aydın, komutan, bilge ve siyasetçi yetişti. Çoğu kendi ülkelerinin özgürlük mücadelesini amaç edindi ve bu uğurda canını verdi. Bugün Kürt halkı onların yaptıkları, yaşamları ve emekleri üzerinde duruyor ve gün ışığına çıkarmaya çalışıyor.

1906 yılında Sultan, Abdurrizaq Beyi ve tüm aile fertlerini yakalatıp hapse attırdı. Abdurrizaq Bey Afrika'nın Tripol şehrinde dört yıl sürgünde hapis yattı. 1910 yılında İstanbul'a döndükten sonra

burada barınamadı. Jön Türkler ve II. Abdülhamit Kürtlere haklarını tanımadığı gibi, zulüm politikası yürütüyordu.

Abdurrizaq Bey ikinci bir sürgünü yaşayacağı Rusya'ya kaçmak zorunda kaldı. Kürdistan özgürlük mücadelesi için yapacağı çalışmaları halkına duyurabilmek için halka yakın bir yer seçti; Kafkasya'ya yerleşti. Önce Kürdistan sınırında olan Ermenistan'ın Erivan'ını tercih etti, ama Ruslar ona İran'ın Kürt şehri olan Urmiye'ye yakın Xoy'da oturma hakkı tanıdı.

O zaman Xoy Rusların denetimindeydi. Üç devletin kesişme noktasıydı bu şehir. Burası Abdurrizaq Bey'in yaşadığı 1910-1917 yıllarında, siyasi ve askeri açıdan önemli bir rol oynuyordu. Kürdistan'daki gelişmeler oraya tez ulaşıyordu.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Kürt sorunu Rus diplomat ve askeri komutanlar tarafından sıkıca takip ediliyordu. O yıllarda tanınmış V. F. Minnorski, V. Nikitin gibi Kürdologlar İran'da diplomatlık görevinde bulunuyorlardı.

Abdurrizaq Bey bu karmaşa içinde yaşını başını almıştı. Tanınmış birçok askeri ve siyasi Kürt şahsiyetiyle ilişkisi vardı. Rus diplomatlara da çok yararı dokunuyordu. Rus temsilcilerin Kürtleri yakından tanıyabilmelerine yardımcı oluyor, Rusya'nın siyasal politikalarının Kürtlere de yaraması için çabalıyordu.

Abdurrizaq Bey, siyasi faaliyetlerinin yanı sıra kültürel çalışmaları da hiç ihmal etmiyordu. Avrupalı diplomat, gazeteci, araştırmacı, asker ve gezginlerle oturduğunda, Kürt siyasi amaçları, edebiyatı, dili ve antik kültürü hakkında aydınlatıcı bilgiler sunuyordu. Kürtlerin göçebe bir millet olmadığını kanıtlamak ve onların Kürtler hakkındaki yanlış izlenim ve bilgilerini değiştirmek için Melayê Ciziri'den, Ahmedê Xani'den şiirler okuyarak izah ediyordu.

Onunla birlikte kalmış Avrupalı bilim adamlarının 70-80 yıl önce yazdıklarını arşivlerden çıkarıp göz attığımızda, Abdurrizaq Bey'in onlar üzerinde bıraktığı büyük etkiyi görebiliyor ve onun sayesinde Avrupalıların Kürtlerden iyilikle bahsettiğine tanık oluyoruz.

Abdurrizaq Bey, Kürtlerin ilerleme ve kurtuluşunu Rusya ile geliştirilecek ilişkilerde görüyordu.

1913 yılında Abdurrizaq Bey, Sımko ve bazı Kürt ileri gelenleri Xoy şehrinde "Gihandin" adında bir kültür cemiyeti oluşturdular.

“Gihandin” dini eğitim veren medreselerin etkisinde olmayan özel bir ilkokuldu.

Okulun açılmasının amacı Kürt çocuklarının bilimsel bir şekilde eğitilerek aydınlatılması; Avrupa ve Rusya’da tahsil görüp kendi ülkelerine hizmet etmeleriydi. Abdurrizaq Bey, “Gihandin” okulu aracılığıyla Kürtler ve Ruslar arasında bir köprü kurmak istiyordu.

Abdurrizaq Bey, 1913 yılında iz bırakacak birçok çalışmaya imza attı. Petersburg Üniversitesi’nden H. Orbeli ile iki kez bir araya gelmesi çok yerinde olmuştur. Bir keresinde Orbeli, Muks ahalisinin dil, gelenek ve göreneklerini araştırmak maksadıyla Türkiye’ye geldiğinde, ikinci kez Abdurrizaq Bey Petersburg’a giderken bir araya gelmişlerdir.

Bir araya geldiklerinde bir çalışma programı hazırladıklarını, klasik Kürt edebiyatı konusunda ortak bir çalışma yapmaya karar verdiklerini Orbeli’nin anılarından öğreniyoruz. Abdurrizaq Bey’in 1915 yılında yazdığı Abdurrizaq Bey’in Önerileri adlı belgenin Orbeli’nin arşivinde yer alması bunun açık bir delilidir. Bu belgeye Rus Kraliyet arşivinde rastladık.

H. Orbeli, anılarında, o görüşmelerinde Abdurrizaq Bey’in gelecekte Kürt kültürü için büyük hizmetler yapabileceğini sezdiğini söylüyor.

Abdurrizaq Bey’in Rusya’ya gitmesinin iki temel amacı vardı: Kürtlerin ulusal bağımsızlığı için çalışmak, Kürt kültürü araştırma çalışmaları için pratik bir program hazırlamak.

Görüldüğü gibi Kürdistan’ın özgürlük mücadelesi için Rus yetkililer Abdurrizaq Bey’e bir umut vermemişlerdir. Ama kültür araştırmaları sahasında amacına ulaşmış diyebiliriz.

Abdurrizaq Bey’in yazdığı ve aşağıya aldığımız iki belge Kürt kültür tarihi üzerindeki birçok sayfayı aydınlatması nedeniyle son derece değerlidir.

Bu iki belge Kürt aydınlarının İran ve Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak ve Kürt kültür araştırma ve geliştirme çalışmaları için gösterdikleri çabanın boyutlarını gözler önüne seriyor.

Önerileri kapsayan her iki belge de 25 Şubat 1915 yılında Tiflis’te yazılmıştır. 1914 yılında I. Dünya Savaşı başlayınca Türk provokatörler Abdurrizaq Bey’in Türk ajanı olduğunu yaymaya başladılar. Bazı

Rus yetkililer bu yaygarayı ciddiye alıp onu Urmiye'den alıp Tiflis'e yerleştirdiler.

Kısa bir süre sonra yetkililer bu yaygaraların yalan olduğunu anlayıp Abdurrişaq Bey'i eski yerine yolladılar. Abdurrişaq Bey Tiflis'te iken bu iki belgeyi yazıp Petersburg'a yolladı. Belgeler Rusça ve daktilo ile yazılmıştır.

Abdurrişaq Bey'in dostları H. Orbeli ve N. Marr onun isteklerini gerçekteştirdiler. Onların Kürdoloji biliminde gösterdikleri çaba biliniyor. H. Orbeli 1959 yılında Petersburg'da Doğubilimleri Enstitüsü'nde Kürdoloji bölümünü açarak, Kürt kültürü alanında çalışabilecek birçok kadronun önünü açtı.

Belge No: 1

Abdurrişaq Bey'in Petersburg'da

Kürt dili bölümünün açılması hakkındaki önerisi:

Arap alfabesi Kürt diline uygun düşmediği için, "Gihandin" Cemiyeti Kiril alfabesini kullanmaya karar vermiş. Bu konuyla ilgili akademisyen N. Y. Marr ile konuşacağız. İran Kürdistanı'nda açılacak okullar ve Xoy'da açılan okul, eğitim ve öğretim yaparken Kiril alfabesini kullanacak. Zaten okul gençleri okumak üzere Rusya'ya yollamayı da düşünüyor.

Ne yazık ki ne Rusya'da ne de Avrupa'nın başka bir yerinde Kürt dili ve edebiyatı önemsenmiyor. St. Petersburg'daki Kraliyet Üniversitesi'nde Kürt dili haricinde tüm diller için bölüm açılmış. Gerçi Kürt sorunu yakıcı olduğu son dönemlerde, artık Batı Avrupa'da Kürt dili öğrenimi için materyaller toplanmaya başlanmış.

Aydın Kürtlerin düşüncesi ve beklentisi, Rusya'nın Kürt dili ve edebiyatının geliştirilmesinde belirgin bir rol oynamasıdır. Rusya sadece ülkesinde çok sayıda Kürt yaşıyor diye değil; Kürdistan halkının Rusya'ya gönülden bağlanması için de bu destek sağlanmalıdır.

Öte yandan Kürt dili bölümünün açılması Rusya Dışışleri Bakanlığı'nın işine de yarayacaktır. Bilindiği gibi Rusya, Kürdistan'da bazı merkezi konsolosluklar açmıştır. Kürtlerin büyük çoğunluğu kendi

1 Belge "Armanc" gazetesinde Kürtçe yayımlanmıştır, 1993, sayı 141.

dilleri dışında başka dil bilmez. Konsolosların Kürtçe bilmesi rahat çalışmalarını sağlayacaktır.

Abdurrizaq

25 Şubat 1915

Belge No: 2

Abdurrizaq Bey'in İ. A. Orbeli'nin

Kürdistan'a gitmesi konusu ile ilgili önerisi:

İ. A. Orbeli, St. Petersburg'daki Kraliyet Üniversitesi'nin bünyesinde çalışıyor. Orbeli Türkiye'ye geldiğinde Muks yöresinde araştırmalar yaptı. Kısa sürede yörenin lehçesini öğrendi; Kürt grameri

11. Abdurrizaq Bedirxan

çalışmaları için malzeme ve Kürtçe sözlük için de birkaç bin sözcük derledi. Çok zeki biridir ve Kürtçe konusunda yetkindir. Orbeli Kiril alfabesinin Kürtçeye uyarlaması konusunda pratik çalışmalar yapmıştır.

Eğer gelecek yıl Orbeli, üniversitenin rızası ve Dışişleri Bakanlığı'nın desteğiyle İran'a, yanıma gönderilirse, Kürt bilginlerin katkılarıyla Kürtçe grameri ve Kürtçe sözlüğü tamamlayabileceğiz. Rus klasiklerinin önemlilerini Kürtçeye ve

bugüne kadar hiçbir Avrupa diline çevrilmeyen tanınmış Kürt şairlerinin divanlarını Rusçaya çevireceğiz. Sayın Orbeli iki halkın yakınlaştırılması için büyük çalışmalar yapacaktır.

GENERAL ŞERİF PAŞA'NIN RUSYA DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI'NA MEKTUBU¹

I. Dünya Savaşı öncesinde Kürdistan'da sosyal ve siyasal yaşam çok kötü bir durumdaydı. Osmanlı'da toplumsal, ekonomik ve ulusal hesaplar altüsttü ve imparatorluk dağılmakla karşı karşıyaydı. Jön Türkler'in uygulamaları dağılma sürecini hızlandırıyordu. Egemenlik altında bulunan halklar birer birer özgürlük programlarını oluşturmuyorlardı.

XX. yüzyılda Kürt hareketi de yeni bir aşamadaydı. Sosyal, kültürel ve aydınlanma çalışmaları Kürt hareketinin rengini değiştiriyor, feodal-muhafazakâr başkaldırıları ulusal yöne evriliyordu. Bu nedenle tüm sınıf ve tabakalar özgürlük mücadelesinde yer alıyordu.

Altı yıllık Jön Türk iktidarı döneminde Kürdistan içten içe kayınıyordu. Her yıl değişik bir bölgede Kürtler isyan bayrağını çekiyor, fakat birbirlerinden kopuk hareket ediyorlardı. Dar, bir bölgeyi aşamayan, Kürdistan'ın geneline yayılamayan başkaldırıları bunlar. Ama küçük küçük başkaldırıları, daha büyüğünün yolunu açıyordu âdeta.

Jön Türkler, zorbalık edip dolap çevirerek başkaldırıları yok etmeye çalışsa da, Kürt önderleri bunu iyi kavırıyordu.

Jön Türkler iktidara gelmeden önce İttihat ve Terakkiciler kendilerini demokrat gösterip Osmanlı'da yaşayan halkların eşitliğini savunuyorlarmış gibi lanse ettiler.

Jön Türkler bu sayede ezilen halkların desteğini kazanıp Abdülhamit'e karşı direnç kazandılar. Şerif Paşa, Abdullah ve Abdurrahman Bedirxan gibi Kürt aydın önderleri de bu ikiyüzlü siyasete kandırlar. Jön Türkler iktidara gelip gerçek yüzlerini gösterip, şoven Türkçü siyasetlerini sergiledikten sonra, ezilen halklar hemen koptular ve bu siyasete muhalefet ettiler.

General Şerif başından beri Jön Türkler'in siyasetine karşı çıkıp Paris'e yerleşmişti. Paris'te muhalif güçleri etrafında toplayıp "Osmanlı Hürriyet ve İtilaf Fırkası"nı kurdu. Bu partinin başkanlığını üstlenip, partinin yayın organı "Meşrutiyet"i de yürütmeye başladı.

Bu parti tarihe “Liberal Parti” olarak geçti. Şerif Paşa ezilen halkların özgürlük ve eşitlik hakkı için Paris’te Jön Türkler’e karşı savaşımlarını sürdürdü. Bu konuyla ilgili “Meşrutiyet” gazetesinde önemli makaleleri yayımlanıyordu.

1914 yılının Mart ayında Kürtler Bitlis’te ayaklandılar. Kürtler, Jön Türkler’in zulmüne ve yoksulluğa başkaldırdılar. Başkaldırı 1914 yılının Mart ayında Kürt liderlerin iradesi dışında başladı. Başkaldırı için hazırlıklar tamamlanmak üzereydi. Dar bir alanda savaşı başlatmak hesapta yoktu. Ama halk baskılara dayanamayarak silahlı savaşa girdi.

Başkaldırı çok güçlü başladı. Bitlis ve ilçeleri halkın eline geçti. Ama hareket plansız ve örgütsüzdü, bunun için başka bölgelere sıçrayamadı. Böyle olunca Jön Türk hükümeti askeri birlikleri kolayca Bitlis’e aktararak başkaldırını şiddetle bastırdı. Başkaldırı çok direnemedi dağılmak zorunda kaldı. Hareketin başını çeken Mele Selim, Türk askerlerin eline geçmemek için birkaç savaşçısı ile birlikte, Rusya’nın Bitlis Konsolosluğu’na sığınarak siyasi sığınma hakkı istemek zorunda kaldı.

Jön Türk hükümeti bu başkaldırıdan ürktü. Mecliste Kürt sorunu üzerinde uzun uzadıya duruldu.

Rus, Ermeni, Avrupa ve Türk gazeteleri bu başkaldırını çok yoğun olarak işlediler. Her gazete kendi ülkesinin çıkarları doğrultusunda başkaldırı ile ilgili haber ve yorum yazıları yayımladı.

Özellikle Alman ve Türk gazeteleri, başkaldırının nedeninin Türkiye’nin doğusunda Ermeniler için yapılacak reformlar olduğunu yazdılar.

Başkaldırı sırasında aç, sefil ve yoksul Kürtler yer yer Kur’an ayetlerini bayrak edinip İslamiyet sancağını dalgalandırdılar. Bu da Avrupalı ve Rus diplomatların onlara korkuyla yaklaşmasına sebep oldu. Ama daha sonra başkaldırı sırasında Ermenilere zarar verilmediği ortaya çıktı ve birçok Ermeni, Kürtlere olan memnuniyetlerini bildirdi. Bundan dolayı başkaldırı ile ilgili gazete haberleri ve yorumlar değişmeye başladı.

Başkaldırı sırasında Şerif Paşa Paris’teydi ve sürekli savaşla ilgili bilgi alıyordu. Sohbetlerinde ve Avrupalı mercilere yazdığı makalelerde gerçeği dile getiriyordu. Rus ve Avrupalı diplomatlara mek-

tuplar göndererek onları başkaldırı hakkında doğru bilgilendirmeye çalışıyordu.

Rusya Kraliyet arşivinde Şerif Paşa'nın bu başkaldırı ile ilgili bir mektubu saklıdır. Mektup 16 Nisan 1914'te Paris'ten Rusya Dışışleri Bakanlığı'na yollanmıştır. Liberal Parti imzalı beş sayfadan oluşan mektup Fransızca yazılmıştır.

Mektubun yazılış amacı üç nedene dayandırılmıştır. Birincisi, Şerif Paşa Kürt özgürlük mücadelesinde Rusya'nın rolüne dikkat çekmiştir; ikincisi, Rusya'nın başkaldırı önderi ve arkadaşlarına sahip çıkıp Mele Selim'i Türklere vermemelerini talep etmiştir; üçüncüsü, Kürtlerin Ermenilere ve düzenlenecek reformlara karşı olmadıklarını bildirmiştir.

Şerif Paşa'nın engin yurtseverliğini, yürekliliğini, siyasi yeteneğinin derecesini ve onun Kürdistan özgürlük mücadelesindeki yerini bilmemizi sağladığı için mektup son derece önemlidir.

Belge No: 1

Şerif Paşa'nın Rusya Dışışleri Bakanlığı'na

yazdığı mektup:

Sayın Bakan;

Şu an Avrupa Türkiye'nin yapacağı reformları bekliyor. Ama Osmanlılar Kürtlerin Bitlis'teki başkaldırıları bahane ederek Avrupa toplumunu kandırmaya çalışıyor. Bu başkaldırının asıl sebebini size bildirmeyi üzerime vazife sayıyorum.

Türkiye'de reform istemeyen yok ama Osmanlılarda bu devlete, İttihat ve Terakki idaresine hiç kimse güvenmiyor. Hiç kimse devletin anayasayı değiştirip onaylamak istediğine inanmıyor.

Türkiye'de, legal ve illegal tüm devlet yetkileri İslamı ortadan kaldırmak istiyor düşüncesi iyice yerleşmiş.

Tarafsız gözlemcilerin bildirdiğine göre, aslında halk fanatik değil, ama dinlerine bağlı. Halk, dini yok sayacak hiçbir lideri benimsemez ve ona karşı çıkar. İttihat ve Terakkiciler iktidar oldukları sürece halk arasında kargaşa ve hoşnutsuzluk eksik olmayacaktır.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА АБДУРРИЗАКЪ-БЕЯ

О ЖЕЛАТЕЛЬНОСТИ КОМАНДИРОВАНИЯ Г. А. ОРБЕЛИ ВЪ КУРДИСТАНЪ

Оставленный при Императорскомъ С.-Петербургскомъ Университетѣ Г. А. Орбели, бывшая во время своей командировки въ Азіатскую Турцію въ области Никосы, въ короткое время успѣлъ достаточно изучить мѣстное курдское нарѣчіе и собралъ матеріалъ для грамматики и нѣсколько тысячъ словъ для словаря. Онъ проявляетъ большія способности и интересъ къ курдскому языку. Въ настоящее время г. Орбели составилъ ^{курдскую} грамматику для практическаго приложенія. Исползовавъ исключительно русскій слѣавить.

Если предложеніе мѣсто г. Орбели будетъ командировано по согласію Университета и на средства Министерства Иностраннѣхъ Дѣлъ въ Персію, то нѣтъ, то при участіи ученыхъ курдск^х составятъ курдскую грамматику и словарь, дадутъ переводъ съ русскаго на курдскій интересныхъ произведеній русской литературы и переведутъ съ курдскаго нѣкоторые сочиненія курдскихъ поэтовъ, которыя еще никогда не были переведены на на одинъ европейскій языкъ. Работа г. Орбели въ этомъ направленіи будетъ много способствовать обилванію двухъ народовъ.

Abdurrazak Bey

Abdurrazak Bey'in İ. A. Orbeli'nin Kürdistan'a gitmesi konusu ile ilgili önerisi

Kürt toplumu içinde Ermeni düşmanlığı asla yoktur. Başkaldırı lideri Mele Selim, Bitlis papazına yazdığı mektupta Ermenilere karşı hiçbir kötü emellerinin olmadığını ifade etmektedir.

Verdiği beyanatta başkaldırının Ermenilere değil, devlete karşı yapıldığını dile getirmiştir.

Öte yandan başkaldırının hedefi yöresel değil, geneldir. Kürtlerden sonra Araplar ve Türkler de başkaldıracakları tehdidinde bulunuyorlar. Bu olaylar Osmanlıların manen ve madden dağılışını hızlandıracaktır.

Eğer reformlar toplum içinde muteber, İslama karşı olmayan kadroların eliyle gerçekleşseydi memnuniyetle karşılanırdı.

Müslümanların İttihat ve Terakki'nin en iyi reformlarını kabul etmeleri bile çok zor görünüyor. Tekrar etmekte yarar var; başkaldırı hükümete, İttihat ve Terakki komitesine ve perde arkasındaki gizli (derin) devlete karşı yapılmıştır.

Eğer Avrupalı hükümetler, imparatorluğun tümünden çöküşünü istemeyip reformların gerçekleşmesini istiyorsa, İttihat ve Terakki komitesini desteklemekten vazgeçsin. Türkiye'nin birliği için en büyük tehlike, bu komitedir.

13. General Şerif-paşa

Avrupa, Türkiye'de Müslüman halk tarafından benimsenecek olanların iktidara gelmesine destek vermelidir.

Sayın bakan, en derin saygılarımı ve en iyi dileklerimi sunuyorum.

Liberaller Birliği General Şerif Paşa

16 Nisan 1914

1 Bu makalenin yayımlandığı gazeteler: Armanç gazetesi, 1993, sayı 140 ve Dengê Azadî, 1995, sayı 36.

BITLİS KÜRTLERİNİN 1914 BAŞKALDIRISI¹

Geçen yüzyılın tarihine baktığımızda, Kürtdistan bölgesinin hep başkaldırlılar ile iç içe yaşadığını görüyoruz.² Kürt halkı üç dört yılda bir eline silahı alıp ezilmişliğe, zorbalığa başkaldırıp özgürlüğü, ulusal hakları için savaştırmıştır.

Padişah iktidarı, Jön Türk idaresi ve Cumhuriyet'in liderleri de Kürt ve Kürdistan davasını tümenden ortadan kaldırmak için hep kan akıtmış, köyleri, yerleşim birimlerini yakıp yıkmışlardır.

Aşiret çelişkileri ve sosyal gerilik yüzünden Kürtler birliklerini sağlayamadıkları için, Kürt başkaldırlıları uzun sürmüyordu. Ama savaşlar, direniş, özgürlük talepleri, kurtuluş umudu Kürdistan'da bir gelenek, birikim ve miras oluşturuyor, tarihe iz bırakıyordu.

Bu başkaldırı ve direnişlerin tarihi Kürt aydınlarının, araştırmacılarının eliyle yazılmadı. Belgeler, bilgiler geleceğe taşınmadı.

Osmanlı gazeteleri, Avrupalı gezgin ve diplomatlar bu tarihsel olayları kendi pencerelerinden bakarak yazıp çizdiler. Kendi devletlerinin çıkarları doğrultusunda yorumladılar.

Kürt halkı tarihini kaybetmedi. Anı, masal, şarkı yapıp dağda bayırda, yaylada söylemiş, yiğitlikleri destan olarak anlatmış; Kürt çocukları bu anıları dinleyerek büyümüştür.

Kürtler, 1914 yılının bahar mevsiminde Bitlis'te çetin bir direniş sergiledi. Aradan seksen yıl geçmesine rağmen hâlâ Bitlis, Siirt, Hizan, Garzan ve diğer bölgelerde o direnişi anlatan şarkılar söylüyor, hikâyeler anlatıyorlar.

Kürdistan tarihinde Bitlis önemli bir yere sahiptir. Bitlis hanedanlığı ve beyleri bin yıl kadar bir zaman diliminde bağımsız yaşamışlardır. Bu hanedan döneminde Kürt dili, edebiyatı, kültürü parlak dönemler yaşamıştır. Bitlisli şair, tarihçi, bilgin ve aydınlar Kürtlük dünyasında müstesna bir yere sahiptir.

Eski Sovyetler döneminin bilimsel dergilerinde Bitlis başkaldırısı ile ilgili iki makale yayımladım.³ Biri Ermenice, diğeri de Rusçaydı.

Neden Ermenice yayımladım? Sebebi açık: Bugün bile Ermeni kaynaklarında Bitlis'teki Kürt başkaldırısı ile ilgili yığınca yanlış var.

Bu yanlışları başkaldırı sırasında Ermenice yazılan belgelere dayanarak düzeltmek istedim.

Başkaldırı sırasında her gazete kendince bir yorum getiriyordu olaya. Alman ve Türk gazeteleri başkaldırının Rusların kışkırtması olduğunu ileri sürüyorlardı. Ermeni ve Rus gazeteciler ise Türklerin kışkırtması olduğunu yazıyorlardı. Güya Türkler, Kürtleri Ermenilere başkaldırmaları için örgütlemişlerdi. Bu nedenle Ermeni halkını bir korku sarmıştı. Ama işin aslı Kürtlere sorulmalı ve belgelere dayanarak olay irdelenip ortaya çıkarılmalıdır.

XX. yüzyılın başında Jön Türkler iktidara geldikten sonra, Kürtler arasında özgürlük arayışı daha da hız kazandı. O yıllarda Kürtler Süleymaniye, Barzan, Dersim, Cizre, Diyarbakır ve diğer yerlerde başkaldırıyorlardı.

Türkler, İtalya (1911-1912) ve Balkanlar (1912) savaşlarında mağlup olunca, ülkede sosyal ve ekonomik durum daha da kötüleşti. Halkın Jön Türk idaresine karşı tepkileri arttı. Jön Türkler ırkçılık yapıp diğer halkların haklarını kısıncı, sosyo-ekonomik mücadeleye ulusal mücadele boyutu da eklendi.

Kürdistan kaynıyordu. 1912 yılında Rusya'nın Bitlis Konsolosu Şirkov, bir raporda şöyle yazıyordu:

"Bitlis vilayeti (Siirt, Garzan, Şirvan, Hizan, Eruh, Mutki, Xoyut ve Botan), Diyarbakır vilayeti (Mardin, Nusaybin, Midyat, Cizre, Silvan), Musul vilayeti (Zaho, İstaxir, Süleymaniye, Kerkük), Van vilayeti (Başkale, Cêlikan, Garcakan) Kürtleri Türk boyunduruğundan kurtulup kendi hükümetlerini kurmak için hazırlıklara başlamışlardır."

Bu idealin gerçekleşmesi için Bedirhan Bey ailesinin mensupları halk arasında propaganda yapıyorlar. Rusya arşivlerinden öğrendiğimiz kadarıyla Bedirhan Bey'in oğlu Hüseyin Paşa Kürtler arasında çok tanınıyordu. 1912 yılında Siirt'te halk tarafından milletvekili seçilmişti; ama Jön Türkler kendilerine hizmet etmiyor diye onun milletvekilliğini düşürmüşlerdi. Üstelik tutuklanmak üzere aranıyordu.

İttihat ve Terakki idaresi Kürtlerin başkaldırı propagandalarından haberdardı. Her tarafta silah toplandığını biliyorlardı. Türklerin Kürtler üzerinde zayıflayan otoritesini Konsolos Şirkov, Rusya Dışişleri

Bakanlığı'na şöyle bildiriyordu:

Şerif Paşa'nın Rusya Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektup

عبدالله حریت و اخلاق فرزند
پارس مرکز عمومی

ENTENTE LIBERALE OTTOMANE
Séde Central :
115, RUE DE LA PAIX
BOULEVARD NEUMANN
"MICHELDOUTRETE-PARIS"

ترجمه

NOV 11
1879
636-03

Paris, le 16 Avril 1879.

Monsieur le Ministre.

Au moment où l'Europe attend l'application des réformes promises en Turquie, le gouvernement ottoman s'efforce d'égarer l'opinion publique européenne, quant aux causes du soulèvement Kurde, en représentant ce soulèvement comme dirigé contre les réformes. A titre de Kurde, je crois de mon devoir de donner les véritables causes de l'agitation actuelle.

Tout le monde en Turquie désire les réformes, mais d'autre part bien rares sont les Ottomans qui croient le gouvernement actuel, émigration

du Comité Union et Progrès, capable ou même simplement désireux d'instaurer un nouvel et meilleur état de choses.

On a en Turquie la ferme conviction que les gouvernants actuels, officiels et occultes, veulent détruire l'islamisme.

Les musulmans, ainsi que le confirment tous les observateurs impartiaux, ne sont pas fanatiques, mais respectent et entendent que l'on respecte une religion à laquelle ils sont profondément attachés. Ils seront toujours hostiles aux dirigeants qui en paraissent les ennemis. Aussi peut-on s'attendre à de violentes manifestations de leur mécontentement, tant que les chefs du Comité Union et Progrès exerceront le pouvoir, et par un abus d'autorité, garderont sous leur tutelle le Sultan-Khalife, dont ils sont depuis des années les conseillers et les maîtres obéis.

D'ailleurs le sentiment religieux est en Turquie un facteur moral essentiel, qu'il importe non seulement de conserver, mais encore de fortifier chez un peuple dont l'immense majorité est composée d'illétrés.

Les Kurdes ne sont nullement animés d'intentions malveillantes contre les Arméniens. Le chef de la révolte Hakkî Sâlih, a écrit à l'archevêque de Bitlis, Monseigneur Savère, pour le rassurer sur le côté des Arméniens qui en effet n'ont pas été molestés.

Monseigneur Savère a déclaré: "L'agitation est anti-gouvernementale et non anti-arménienne".

D'autre part, et pour les raisons que nous avons indiquées, le mouvement n'est pas d'ordre local, mais d'ordre général. Après les Kurdes, les Arabes, et même les Turcs menacent de se soulever, ce qui ne peut manquer de contribuer

543/544

puissamment à la ruine matérielle et morale de l'Empire Ottoman.

Cette hostilité existant entre gouvernants et gouvernés, tout ce qui vient des premiers est extrêmement suspect aux seconds.

Les réformes seraient acceptées avec joie si elles venaient de gens dont la foi et les sentiments sont au-dessus de tout soupçon, c'est à dire de gens connus comme de fervents musulmans.

Mais il sera bien difficile de faire accepter aux musulmans les réformes, même les meilleures, proposées par le Comité Union et Progrès.

Nous le répétons, l'agitation est d'abord anti-gouvernementale, et dirigée surtout contre le Comité Union et Progrès, gouvernement occulte.

Pour assurer l'application des réformes, et l'intégrité de l'Empire Ottoman, l'Europe doit

مجلس سریت و اتحاد فرقه‌سی
یاری مرکز عمومی

ENTENTE LIBÉRALE OTTOMANE

Boulevard :

115, Rue de la Paix

(COMMUNICATIONS)

"MACHINISTES-PAIS"

تومرو

29
22-09
22-02

Paris, le

1917

-2-

donc tout d'abord ne pas soutenir le Comité
Union et Progrès, qui est le seul obstacle à
ces réformes, le seul grand danger pour l'in-
tégrité de la Turquie et la paix européenne.

Elle doit aussi souhaiter et faire en sorte
que la Turquie ait des gouvernants qui inspirent
confiance aux peuples musulmans par leur répu-
tation d'honnêtes serviteurs de la religion, de
la nation et du sultan.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre,
l'assurance de ma très haute considération.

Le Président du Parti Ottoman

L'ENTENTE LIBÉRALE

Genéral Chérif Pacha

22-09-17

“Kürtler daha hiçbir yerde bağımsızlıklarını ilan etmediler... Kürtlerin Kürdistan Beyliği’ni kurmalarının zamanı geldi.”⁴

1913 yılının ortalarında başkaldırı konusunda Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerinin tüm aşiret liderleri anlaştı. Artık haraç ve vergi vermeye karar verdiler. Başkaldırı komitesi vergi toplayacaktı. Alınan karara göre başkaldırı nisan ayında Siirt’te başlayacaktı. Oradan Bitlis’e sıçrayacaktı. Alınan kararların arasında, Ermenileri Kürt başkaldırısının kendilerine hiçbir zarar vermeyeceği konusunda ikna etmek de vardı.

Bu karar neden çok önemliydi? Ermeniler de tüm ezilen halklar gibi Osmanlı’nın boyunduruğu altındaydı. Üstelik Hristiyan oluşları nedeniyle çifte baskı görüyorlardı. Osmanlılara dayanıp İslamiyet adına Ermenilere eziyet eden bazı Kürt feodalleri de yok değildi.

Avrupalı devletleri aynı dine mensup oldukları Ermenilerin haklarını savunuyorlardı; bu münasebetle Kürdistan’ın altı vilayeti ve Ermenistan’da yaşayan Ermeniler lehine bazı reformların yapılması için Avrupalılar Osmanlı’yı zorluyordu. Tabii Osmanlı devleti bu reformları içine sindiremiyordu ve göstermelik reformlar peşindeydi. Ama bir kez resmen taahhüt ettiği için vazgeçemiyordu. Devlet bir yandan da alttan alta Kürtleri manipüle ederek reformları onlar engelleyor havasını vermek istiyordu.

Genel kanaat öyle olmadığı halde, eskiden beri Ermenilere baskı uygulayan, reform karşıtı tek tük Kürt feodal beyler vardı. Ermeniler de bundan çekinerek Kürt hareketine kuşkuyla yaklaşıyorlardı. Başkaldırı başarıya ulaştıktan sonra kendilerine yönelik bir katliam gerçekleşebileceğinden çekiniyorlardı.

Kürt önderleri devletin bu hilelerini iyi biliyordu. Kürtleri ikna etmeye çalışıyorlardı. Bu plan tutmayınca Jön Türkler başka bir plan kurmaya başladı. Sultan adına tanınmış üç kişiden oluşan bir komisyonu Bitlis’e, Hüseyin Paşa’nın yanına gönderdiler. Sultan, Hüseyin Paşa’yı Suriye’de bir ilin vilayetine vali olarak atamak istiyordu. Amaç onu başkaldırıdan uzak tutmaktı. Hüseyin Paşa bu öneriyi geri çevirdi. Bir iki ay sonra da vefat etti. Ölümü de kuşkuyla karşılandı. Ölü-

1 Makale Havibûn dergisinde Kürtçe yayımlandı, 1998, sayı 4, sf. 20-46.

2 bkz. Son Dönem Kürt Hareketleri, Rusça, Moskova, 1987.

münde Jön Türkler'in parmağı arandı.⁵

Bedirxan Bey ailesinin Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerindeki faaliyetleri, Rusya'nın Bitlis konsolosunun dikkatinden kaçmadı. Bitlis konsolosu 20 Nisan 1913 tarihinde İstanbul Başkonsolosu'na şöyle yazıyordu:

"Bedirxani Kürtleri Bitlis, Siirt ve diğer şehirlerde idare kurma planlarından vazgeçmemişler. Sanırım şu an Türklere karşı çıkmayı düşünmüyorlar. Silahlı olarak Kürt köylerini dolaşıp propaganda faaliyetleri yapıyorlar..."⁶

Bedirxan Bey ailesi bir uzlaşmaya varamamıştı. Hüseyin Paşa ve Kamil Bey bir olup Abdurrizaq Bey'e karşı çıkıyorlardı. Onun meşruiyetini tanımıyorlardı, temsil gücünü ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı.

Kürt liderlerinin özgürlük mücadelesinde Rusya'nın gücüne güven ve inançları tamdı. Bu konuda en inançlı olan Abdurrizaq Bey, tüm gücüyle Rusların dikkatini Kürtlerin üzerine çekmeye çalışıyordu. Bundan dolayı da Kürtler arasında Rusya'nın sadece Abdurrizaq Bey'i muhatap aldığı haberi yayılmıştı. Hüseyin Paşa ve diğerlerinin rahatsız olmalarının bir nedeni de buydu.

1913 Nisanı'nda Şirvan'da yapılan Kürt başkaldırı liderleri zirvesinde, Kürdistan Beyliği'nin bağımsızlık konusu tekrar karar altına alındı. Toplantı kurulu, Kamil Bedirxan Bey'i üç temel konuyu talep etmek üzere Van üzerinden Tiflis'e gönderme kararını da aldı:

- 1- Rusya bağımsız Kürt Beyliği kurma fikrine destek verir mi?
- 2- Rusya'nın Kafkasya komutanından silah talep edip verilecek silahları Siirt ve Diyarbakır'a ulaştıracak mı?
- 3- Rusya'nın Kafkasya yetkililerinin Abdurrizaq Bey'e verdikleri sözleri öğrenecekti.⁷

İngiliz diplomatlar bu toplantıdan haberdardı. İngilizler, Kürtlerdeki gelişmeleri Diyarbakır Konsolosluğu'nun kendi adamlarından

3 bkz. Celiilê Celil, 1914 Bitlis Kürt Başkaldırısı, Ermenice, istoriko-filologiceskiy jurnal. Sayfa 4 (111) Erivan, 1985, sf. 126 –134; age. Kürt mücadele tarihinden yeni kaynaklar– 1914 Bitlis Kürtleri Direnişi, Rusça, Tyrukologiceskiy sbornik, 1987, Moskova, 1981.

elde ettiği bilgiler sayesinde öğreniyorlardı. Hüseyin Paşa vefat edip hareketin yükü Kamil Paşa'nın omzunda kalınca, İngiltere konsolosu tercümanı aracılığıyla Kamil Bey ile ilişki kurmaya başladı. Konsolos İngilizce bilen Hüseyin Paşa ile direkt konuşabiliyordu.

Rus diplomat Akimoviç 25 Haziran'da Van'dan yolladığı telgrafta Kamil Bey ve akrabası Süleyman'ın kendisine temsilci gönderdiğini, gelen temsilcinin tüm Kürtlerin, Kürdistan'ın bağımsızlığı için Türkiye'ye karşı savaşma kararı aldığını ve başarılı olurlarsa Rusya'nın himayesine gireceklerini ve savaşın Berwari'de başlayacağını Rusya'ya bildirmek için buraya yollandığını deklare etmiştir.⁸

Kürt liderler İngilizlerden fazla bir şey ummuyorlardı, daha çok Rusya'dan beklentileri vardı. Bedirxan Bey ailesinden olan Hasan Bedirxan da önceleri Diyarbakır konsolosu ile irtibat halindeydi; ama sonra o da Abdurrizaq Bey'in yanına gitti.⁹

1913 yıllarında Bitlis yöresinde ekonomik ve sosyal çöküntü vardı. Devletin kasasında para kalmamıştı. Devlet bu eyalette memurların maaşını bile ödeyemiyordu. Bundan dolayı askerler arasında huzursuzluk baş göstermişti. Ekim ayının sonlarında Siirt askeri kışlasında görev yapan askerler erzak depolarına saldırmaya başladılar. Bu olaylar başka yerlere sirayet etmesin diye devlet alelacele Muş ve Van'daki askeri birlikleri, Siirt'teki olayları bastırmak üzere yolladı. Başkomutan Cebir Paşa ve yardımcısı Nasuhi Bey bizzat Siirt'e geldiler. Bastırmak için gelen askerler ile Siirt'te olaylara karışan askerler arasında çatışma çıktı ve birçok asker öldü.

Jandarmalar arasında da hoşnutsuzluk artmıştı. Devlet Kürt asıllı askerlere güvenmiyordu. Bir gün devlet karşıttı Kürtlerin saflarına geçerler diye bir endişe vardı. Bu nedenle 1913 yılının Aralık ayında Bitlis'te görev yapan 63 Kürt jandarmanın işine son verildi, yerlerine Rumeli'den 100 tane jandarma getirildi.

Jandarmaların değiştirilmesi bir şey değiştirmedi. Sürekli şehirde gizli toplantılar yapılıyordu. Aralık ayında bir bildiri yazıp çarşının içinde, cami önlerinde dağıtmaya başladılar. Halka "Kürdüz, otonomi istiyoruz" matbu kâğıtlarını imzalattırdılar. Tatvan Korckan silah top-

4 AVPR. Fond "Politaşiv", 1914, bölüm 546, sf. 45.

lama merkezine dönmüşlerdi. Kamil Bey Midyat ve Cizre bölgesine gidip çalışıyordu. Kamil Bey'in önderliğinde Kürtler Siirt'te büyük bir binada kulüplerinin açılışını yaptılar. Toplantılarını o kulüpte yapmaya başladılar.

1914 baharı büyük olaylara gebe oldu. Şubat ayında köylülerden alınan vergiler artırıldı. Kürdistan'da ekonomik ve sosyal durum daha da kötüleşti. Hayvan vergisi köylülerden alınan en ağır olanıydı. Ticaret vergisi %20 artırıldı. Pul ve harçların fiyatı iki katına çıktı. Memurlar zor ve büyük bir zulümle vergiyi topluyorlardı köylülerden. Halkın artık dayanacak gücü kalmamıştı. Şirkov şöyle anlatır o günleri:

"Tahminimce 'hayvan vergisi'nin aşırı artırılması beraberinde direnişi getirecektir. Artırılan her vergi devlete zarar olarak dönecektir."¹⁰

Ermeni gazetesi "Horizon" artan hayat pahalılığı üzerine "Başkaldırı Öncesi Günlüğü" adıyla bir makale yayımladı. Makale sahibi halkın Jön Türk rejimine duyduğu rahatsızlıkları bir bir sıralıyordu. Gazete huzursuzluğa neden olan sosyo-ekonomik durumu şöyle anlatıyor:

"Kürtler devlet memurları için şöyle derler: Bizim bu rüşvetçi memurlara ihtiyacımız yok. Bunlar rezil ve rüsva yaşamlarını sefahat içinde sürdürürler. Az bir aylığa da razı olurlar. Düzenli ve temiz yaşam onların neyine? Neden paralarını çar çur ederler. Sonuçta bu paraların hepsi biz Kürtlerin cebinden çıkıyor. Tüm vergiler bu zevk ü sefa yüzünden arttı; eskiden bir koçun vergisi bir buçuk iken, şimdi sekiz ödüyoruz. Kürtler tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları için vergilerin artması en çok onları etkiliyor."¹¹

Nizam: Kürt erkeklerinin askere alınması ekonomilerini altüst etmiştir. 1913-1914 yılları arasında Kürtlerde "Nizam" uygulaması üst boyuta ulaştı. Devlet üretimin içinde olan erkeği askere alınca aileler perişan oluyordu. 25 Mart 1914 tarihli "Azamart" şunları yazıyordu:

"Yüzlerce genci toplayıp silah altına alıyorlar. Aileler kimsesiz

5 AVPR. Fond "İstanbul Konsolosluğu", 1912-1914, bölüm 3573, sf. 232.

6 AVPR. Fond "İstanbul Konsolosluğu", 1912-1914, bölüm 3573, sf. 168.

kalıyor. Gençlerin askere alınması ciddi bir toplumsal sorun; ailelerin çoluk çocukları ortalıkta kalıyor. Halleri içler acısı. Geçenlerde genç bir anne emzirdiği çocuğunu kucağına alarak gözyaşları içinde devletin kapısına dayanıp, ‘Haydi bebeğim gidelim, çaresi yok... bizler de diri diri öleceğiz. Bizi koruyan, tek çaremiz olan erkeğimizi de elimizden aldılar, yedi yetimle ortalıkta ne edeceğiz şimdi?’ diyordu.”¹²

Yaşam koşulları aşırı derecede kötüleştiği için, halk birçok yerde gayri ihtiyari devlete tepki duyuyor, her yerde devlete karşı direniş başlatıyordu. 17 Şubat 1914’te Xoyut Kürtleri aynı zamanda jandarma komutanı da olan Nahiye Müdürü Serdarzade Mehmet Efendi’nin evine saldırıp bir jandarmayla birlikte kendisini öldürdüler.

Kürt isyanının diğer ilçe ve nahiyelere de sıçramasından korkan hükümet, şubat ayından sonra faal olan Kürtleri tutuklamaya başladı. Hizan Kaymakamı, mart ayının başında halka önderlik eden Mele Selim’in tutuklanıp getirilmesini emretti. Elli tane jandarma bu emri yerine getirmek için görevlendirildi. Jandarmalar aniden köye baskın yapıp Mele Selim’i bir atın arkasına bağlayıp öylece Bitlis’e götürmek üzere köyden çıktılar.

Mele Selim’in tutuklanma haberi her tarafa dağıldı. 700 silahlı Kürt, askerlerin peşine düşüp Arzıvink köyünde önlerini kesti. Bunu gören jandarmalar ciddi bir çatışmaya girmeden Mele Selim’i bırakıp Bitlis’e döndüler. Mele Selim bu olaydan sonra silahlı kuvvetleriyle Bitlis yakınındaki Kumaç köyünü üs edindi. Köy Bitlis’e iki saat uzaklıktaydı. Mele Selim, Bitlis Valisi Mazhar Bey’in daha büyük bir güç yollayacağını tahmin ediyordu. Mele Selim’in tutuklanmasına engel olmak için tüm civar köylerden silahlı Kürtler Kumaç’a akın etti.

Valinin emrinde sadece 150 asker bulunuyordu. O yüzden hemen saldırıya geçmek istemedi. Bitlis’e takviye kuvvet gelinceye dek Mele Selim’i oyalamaya çalıştı. Diyalog geliştirmeye çalıştı. Yumuşak davranarak onu Bitlis’e getirtmeye çalıştı. Vali Bitlis’in ileri gelen Kürtlerinden seçtiği bir kurulu Kumaç’a yolladı. Mele Selim 15 silahlı askerle gelen heyete eşlik edip Bitlis’e geldi; ama vali konağına değil,

7 Age., sf. 169-170.

8 Age., sf. 217.

9 Age., sf. 146.

Bitlis şehrinden bir görünüş

bir Kürt ailenin evine misafir oldu. Vali, bir halk önderi olan Seyit Ali'yi de Hizan'dan çağırtmıştı. Seyit Ali dosdoğru vali konağına gitti.

Konakta valiyle tartışmaya giren Seyit Ali uzlaşmaya varmadan orayı terk edip köyüne geri döndü. Vali, Seyit Ali'den sonra Mele Selim'i konağa davet etti. Ama Mele Selim konağa gitmeyi reddetti. Eğer isterse vali gelip misafir olduğu evde kendisiyle görüşebilir şeklinde yanıt gönderdi. Bu yanıttan sonra vali diyalogu kesti. Mele Selim 1 Mart günü Kumaç'a geri döndü. Mele Selim Bitlis'te iken Kürt ileri gelenleri ile bir araya gelip, Kürt başkaldırısı üzerine fikir alışverişinde bulundu. Bu arada birçok Ermeni eşraf ile de konuşma fırsatı buldu. Sohbette bulunanların aktarımına göre o, "Bu kez Kürtler benim canımı korumak için uğraşıyorlar ama yakında ulusal hakları için bir araya geleceklerdir" diyordu.

Olayın peşini bırakmayan vali, İstanbul'a çektiği telgrafta askeri destek istedi.

Kürtler de açıktan açığa, Bitlis'e düzenleyecekleri saldırının hazırlıklarını yapıyorlardı. Şirkov korkuyla izlediği o olayları 12 Mart günü

Rusya'nın İstanbul Konsolosu M. N. Girsra'ya yolladığı telgrafla şöyle rapor ediyor:

“Devlet aleyhine yaptığı propaganda yüzünden tutuklanan Kürt Şeyhi Selim, Hizan'da askerlerce tutuklandı. Bitlis yolu üzerinde 700 silahlı Kürt önlerini kesti ve Bitlis'e götürülen Şeyh Selim kurtarıldı. Olayda üç askeri yaraladılar. Şeyh Selim şimdi Bitlis'e iki saat uzaklıkta olan Kumaç köyüne yerleşti. Şeyhin etrafına çok kişi toplandı ve açıktan açığa bayraklarını dalgalandırıyorlar. Aldığımız duyumlara göre bölgedeki Kürtler anlaşılmış, bu cuma günü Bitlis'e baskın yapıp hükümet konağı, telgraf idaresi, silah ve erzak depolarını ele geçirecekler. Bitlis Ermenileri de korkuyla bekliyor. Bu ayaklanma diğer vilayetlere de sirayet edecek deniyor. Anlaşıldığı kadarıyla hükümet, Ermeniler için hayata geçirilecek reformların gerçekleşmemesi için Kürt ayaklanmasını içten içe istiyor; bu nedenle ayaklanma yaklaştığı halde bir önlem alınmıyor. Dikkatlerinize sunarım.”¹³

Girs, hiç zaman kaybetmeden bu telgrafın mahiyeti hakkında Rusya Dışişleri Bakanlığı'na bilgilendirdi. 14 Mart günü de Osmanlı Sadrazamı ile Bitlis'in bu vahim durumu hakkında bir görüşme gerçekleştirdi. Konsolos, Sadrazam'dan ne yapıp edip bu ayaklanmayı durdurmasını talep etti. Sadrazam, Kürtlerin ayaklanmaktan vazgeçtiğini ve zaten destek amaçlı olarak askerin Bitlis'e hareket ettiğini söyledi.¹⁴

Bitlis vilayetine asker yollama işiyle Talat Paşa ilgileniyordu.

Şirkov Bitlis Ermenileri için kaygılanıyordu. Aynı zamanda Kürtlerin Rusya Konsolosluğu'na saldırmasından da çekiniyordu. Bundan dolayı korunma amaçlı Kafkasya Rus birliklerinden 20 asker istedi. Ancak bu isteği uygun görülmedi. Çünkü gelen askerler ortalığı daha da kızıştırabilirdi.¹⁵

Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov gerçekleştirebilecek Kürt başkaldırısına tüm çabasıyla engel olmak istiyordu. 17 Mart günü Girs'e yolladığı telgrafta fikir danışıyordu:

“Bitlis'teki Kürt hareketi hakkında ne düşünüyorsunuz? Acaba

10 AVPR. Fond “İstanbul Konsolosluğu”, 1912-1914, bölüm 1406, sf. 11-12.

11 Horizon, Ermenice, 27.03.1914

hâlâ yanımızda olan ve Kürt liderlerden biri sayılan Abdurrizaq Bey'i Van ve Bitlis'e yollarsak, onun Kürt liderleri üzerinde bir etkisi olur mu?..”

Konsolos, Bitlis olayları hakkında detaylı bir rapor hazırlayıp dışişleri bakanına gönderir. Bu raporda konsolosun sadece Bitlis olaylarını değil, reformlar ve Kürt sorununun geneli üzerine de fikirlerini beyan ettiğini görmekteyiz. Bu raporda Rusya devletinin Kürtlerin davasına, siyasal hareketine ve sadece umutlarını değil, hayatlarını dahi Rusya'ya endeksleyen Kürt aydın ve önderlerine karşı sergilediği ikiyüzlü, sahtekâr siyaseti çok açık bir şekilde görülmektedir. I. Dünya Savaşı öncesi Rusya siyasetini anlamak açısından bu rapor önemlidir. Raporun tümünü yayınlıyoruz:

“Jön Türk hükümeti temsilcileri reformların yapılmaması için bahane arıyor ve bu yüzden Kürtleri Ermeni reformlarına karşı kışkırtıyor. Zaten Kürtler her an Ermenileri talan etmek için hazırıldılar. Öte yandan tabii ki Kürtler yüzlerce yıldır Türk otoritesini kabul etmiyorlar. Aynı zamanda liderler çoğu zaman şahsi menfaatleri için de devlete başkaldırıyorlar. Bitlis'teki olaylarda bu faktörlerin tümünü görebiliyoruz. Buna rağmen, gerçekleşmesi olası başkaldırının karakteri hâlâ net değildir.

Elbette ki Türkiye'deki Kürtlerin iç çatışmalarına veya Türk devletine karşı savaşmalarına engel olmamalıyız. Kürtleri, Ermenilerin lehine düzenlenecek reformlara karşı çıkmaması konusunda ikna etmeliyiz. Onları Ermenilere yakınlaştıırıp kendilerine dost olduğumuz hususunda ikna etmeliyiz.

Abdurrizaq'ın Türkiye'ye yollanmasını hatta onun Türkiye sınırına yakın yerlerde yaşamasını uygun görmüyorum. Türkiye onun gelişine itiraz edebilir. Ama Abdurrizaq reformlara karşı çıkmamaları hususunda Kürtlere bir mektup yollarsa yerinde olur. Belki bu vesileyle Türkiye ile arasını da düzeltmiş olur.

Abdurrizaq'ın İran'a yollanmasını da iki nedenden dolayı uygun görmüyorum. Birincisi, onun İran'a gidip siyasi faaliyetler sürdürmesi padişahın tepkisini çekecektir; ikinci husus ise İran'a giderse oradaki Kürtleri birleştirir ve İran Kürtleri ile Türkiye Kürtlerini de yakınlaştı-

tırır. Reformlardan sonra Abdurrişaq Bey Türkiye'ye dönerse bizim siyasetimize yakın durur, dolayısıyla Türkiye'deki çıkarlarımıza hizmet eder. Siyasetimize karşı duran Kürtlerin karşısında durur. Böyle olunca Türkiye Kürtleri arasında i  çekişme olur ki bu da çıkarlarımıza uygun olur.”¹⁶

Rapordan anladığımız kadarıyla Rusya Konsolosu Girs, bir yandan Bitlis'teki Kürt hareketine destek sunarken, öte yandan işine gelmediği durumlarda engel olmak istemiştir. Abdurrişaq Bey Kürt hareketini idare ediyormuş gibi bir söylenti yayıyordu Türk hükümeti. Kürtlerin Diyarbakır ve Bitlis'te başkaldırı hazırlığı yaptıkları bu dönemde, Van'da “Çaldıran” adında bir gazete yayımlattırıyorlardı. Bu gazete Abdurrişaq Bey'in şemdinanlı şeyh Tahir ile birlikte isyan hazırlığını yürüttüklerini şu sözlerle duyuruyordu:

“Onlar bizim din düşmanlarımızın kontrolündedir. İki yıldır Kürtler arasında propaganda yapıyorlar. Bugünkü ayaklanma o propagandanın neticesinde oldu...”¹⁷

Türkiye hükümeti Abdurrişaq Bey ile ilgili notasını Rusya Konsolosluğu'na resmen ilette. Bu protestonun yanıtını Rusya Dışışleri Bakanlığı adına Dışışleri  alışanı Neratov 24 Nisan tarihinde Türkiye Dışışleri Bakanlığı'na verilmek üzere telgrafla Girs'e bildirdi. Telgrapta Abdurrişaq Bey'in 1913 yılının Kasım ayından beri Petersburg'da yaşadığını, şeyh Taha'yı ise Urmiye'den Tebriz'e yollayarak sınırdan uzaklaştırdıklarını bildiriyordu. Neratov şöyle sürdürüyordu yanıtını:

“Sınıra yakın bölgede Türkiye Kürtlerini etkileyebilecek kimse yoktur. Başkaldırının sebebinin Türkiye'de düzensiz yönetim ve uygulanan kanunsuzluklarla yorumlanması daha yerinde olacaktır...”¹⁸

Türkler alelacele Bitlis'e yakın yerlerden asker topladı. Valinin talebi  zerine 6 Mart günü 150 asker Van'dan Bitlis'e intikal ettirildi. şirkov'un düzenlediği rapora göre, askerler açıktan açığa Kürtlerle savaşmak istemediklerini ifade ediyorlarmış. Türkiye hükümeti Ercan bölgesindeki askerlere pek güven duymuyordu. Bu bölgedeki askerler Bitlis'e getirilirse savaşmamakla yetinmeyip Kürtlerin tarafına geçebilirlerdi.

Bu karmaşıa devam ederken, daha önce Mele Selim'in tutuklanma olayında rol oynayan Hizan kaymakamı korkudan Hizan'ı terk edip Bitlis'e yerleşti. Sonra Datik nahiye müdürü de görevini bırakıp Bitlis'e kaçtı. Bu iki yerleşim biriminin idaresi Kürtlerin eline geçti. Tahsildarları kovularak Mutki ve Xoyut'un idaresine el konuldu.

Mele Selim'in üs olarak kullandığı Kumaç köyü hareketin merkezi olmuştu. Kürtler savunmayı güçlendirmek için köyün etrafına mevzi ve siperler oluşturdu. Köye bayrak asıldı. Köydeki direnişçi Kürtler Bedirhan Bey'in oğlunu dört gözle bekliyorlardı. Bu arada Xultik köyündeki Ermeni demirciler, Mele'nin siparişi üzerine Kürtlere savaş baltaları imal ediyorlardı. Olek köyünün Ermeni demircileri de Kürt savaşçılara bıçak imal ediyorlardı.¹⁹

Bitlis'teki yurtsever Kürtler gūnaşırı Bitlis valisi hakkında Mele Selim'e bilgi aktarıyorlardı. Bir keresinde iki kurye askerin eline geçti. Bu kuryeler Ali Ağa nahiyesinden bir Kürt ile Şeyh Kadir'in oğlu idi. Şeyh Kadir mert bir Kürt'tü. Bir zamanlar Sultan II. Abdülhamit'in divanında görevliydi. Daha sonra Kürdistan'a dönüp siyasal çalışmaların içinde yer aldı. Kuryeler hareketin liderleri tarafından valiye hitaben yazılmış, "Toplanan vergilerin şer'i kurallara göre toplatılması" emreden mektup ile Bitlis ileri gelenlerinin hareket liderlerine sorulan sorulardan ibaret mektubu muhataplarına ulaştırmak üzere taşıyorlardı.

Mahzar Bey, Bitlis Kürtlerinin başkaldırını desteklediğini görünce şehirde sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı. Sıkıyönetim kararları gereği güneş battıktan sonra dışarı çıkma yasağı uygulanıyordu.

İstanbul hükümeti Mahzar Bey'in uygulamalarından hoşnut değildi. Bitlis'te düzenin sağlanması amacıyla vali görevinden alındı; yerine Talat Paşa'nın akrabası olan Siirt Mutasarrıfı Mustafa Abdülhallak Bey vali olarak atandı. Kürtlerin başkaldırı hazırlıkları sürüyordu. Yeni vali, Bitlis Kürtlerinin Mele Selim ile ilişkilerini kesmek için şehrin etrafına jandarma devriyelerini koydurttu. Mele Selim, askerlerini konumlandırmak için Bitlis'e yakın bir yer arıyordu. Bu nedenle dört askerini Bitlis'in yanı başındaki Ermenilerin Xindiraka-

13 AVPR. Fond "İstanbul Konsolosluğu", 1912-1914, bölüm 3573, sf. 312.

14 Age., sf. 315.

15- Age., sf. 318.

tar Kilisesi'ne yolladı. Fakat gidenler jandarmanın pususuna düşüp Bitlis'e getirildiler.

Horizon Gazetesi pusuya düşürülen Kürtlerle ilgili şunları yazıyordu:

"Xindirakatar Kilisesi'nde pusuya düşen dört Kürt savaşçı elle-ri bağlı bir halde Bitlis şehir merkezine getirildi. Cezaevine doğru götürülürken başları dik ve mağrur görünüyorlardı. Kendi davalarına duydukları inanç gözlerinden okunuyordu. Kürtler davalarına çok inanmış görünüyorlar. Korkusuzca ölümün üzerine yürüyorlar."²⁰

Mele Selim tutuklanan dört savaşçısının derhal bırakılması için valiye haber yolladı. Eğer serbest bırakılmazlarsa 25 Türk jandarmanın esir alınacağını söyledi. Vali, Mele Selim'in isteğini yerine getirmediği gibi, Kumaç'a hazırlık çalışmalarını hızlandırdı.

Çoğu Kürt olan Bitlis kışlasındaki askerler valinin sözünü dinlemediler. 19 Mart günü Bitlis'e yeni getirilen 400 asker ağır sahra topuyla Kumaç üzerine yürüdü. Direnişçiler hazırlıklıydılar; Ozê vadisinde askerler pusuya düşürüldü.

Vadide kuşatılan ve her taraftan kurşun yağdırılan askerler Seyit ovasına doğru kaçmak zorunda kaldı. Kürt direnişçilerin kovaladığı askerlerin Bitlis'e varabilmeleri için Siirt yolundan geçmeleri gerekiyordu. Seyit Ali'nin akrabası Şeyh Şahabattin tarafından İğnev köyü civarında yolları kesildi. Mutki, Surim ve Hürmüz Kürtleri de çatışmalara katıldı. Askerler güç bela 1 Nisan günü Bitlis önlerine ulaşabildiler. Bitlis şehir merkezindeki Kürtler, askerin kovalandığını görünce şehrin güneyinde bulunan polis karakoluna saldırmaya başladılar. Polislerin silahlarına el koydular. Bitlis valisi çıldırısıya korktu, daha fazla direnemedi.

Kürtler şehre girmeden önce, direnişin liderlerinden biri olan Şeyh Şahabattin valiye bir mektup yolladı. Birkaç şart koştu:

"Erzak ve silah depoları Kürtlere teslim edilmeli; dışarıdan gelmiş tüm resmi devlet görevlileri şehri terk etmeli; hapishane kapısı hemen açılmalı."

Mektubun sonunda Şeyh Şahabattin valiyi şöyle tehdit ediyordu:

“Eğer bu istekler yerine getirilmezse, Kürtler şehre saldırıp bu istekleri zorla gerçekleştirecekler.”²¹

Mektup yanıtız kaldı.

Kürt direnişçiler 1 Nisan’ı 2 Nisan’a bağlayan gece öbek öbek şehre girdiler. 2 Nisan Perşembe günü 1200 civarında Kürt savaşı şehre girdi. Görgü tanıkları yalnızca 700’ünün elinde silah olduğunu bildirdiler. Geri kalanların elinde kılıç, balta, kürek, hançer, bıçak ve çakmaklı tüfek varmış.

3 Nisan günü Kürt savaşı, önce, şehrin tüm yüksek tepeleri olan Şerif Tepesi, Dideban Tepesi ve hükümet konağının hemen karşısında yer alan mıntıkaya, daha sonra Bitlis’in her tarafına bayraklarını diktiler.

Şehir tamamıyla Kürtlerin eline geçmişti. Askerler hükümet konağı ile Gökmeydanı’nda bulunan silah deposunda birikmişlerdi. Karşı koymuyorlardı. İttihat ve Terakki’nin işbirlikçisi Bitlis Müftüsü Mehmet Efendi’nin ısrarıyla askerler Kürt direnişçileriyle savaşmaya başladı.

Sabah erken saatlerden akşama kadar çatışma sürdü. Kürtlerden yana olan Müftü Abdülmecid Efendi ihanet edip taraf değiştirdi, askerlere evinin kapısını açtı. Kürtler arkadan vuruldular.

Bitlis’in ileri gelenlerinden Yusuf Paşa ve diğerleri devlete bağlılıklarını bildirmek için valiye yalvardılar. Kürtlere karşı savaşmak için silah istediler. Bu sırada şehirde bulunan Ermeniler Rus Konsolosluğu’na sığınmışlardı.

Akşama doğru mitralyözlere karşı direnemeyen Kürtler yenildiler. Kürt askerleri savaş nizamına göre hazırlanmamışlardı. Elllerinde silah olmadan mitralyöz ve ağır makinelerin üstüne yürüyorlardı. Bitlis eşrafından bazılarının ihaneti, Kürtler arasında ikilik yarattı ve savaşçıların morali iyice bozuldu. Kürtler şehri terk etmek zorunda kaldı. Ölü ve yaralılarını alıp yavaş yavaş Bitlis’i terk ettiler. Surp Kevork Kilisesi’nin etrafındaki bahçelerde mevzilenen bazı Kürt askerleri gece yarısına kadar çarpıştı. Kürtler toplam 150 kayıp verdiler. Askerlerden ise üç ölü ve üç yaralı vardı. Askerlerin havaya rastgele sıktığı kurşun-

17 AVPR. Fond “Politarşiv”, 1914, bölüm 719, sf. 383

18 AVPR. Fond “İstanbul Konsolosluğu”, 1912-1914, bölüm 3573, sf. 387-387.

lar nedeniyle olaydan habersiz ahaliden yedi kişi öldü.

Kürtler şehri bir anda terk etmediler. Mevzilenen askerler Kürtleri kovalamıyorlardı zaten. Mele Selim şehirden rahat bir şekilde çıkabileceği halde bunu yapmadı; Rusya Konsolosluğu'na giderek siyasi sığınma istedi.

Ertesi gün askerler Bitlis'in dört bir yanına dağıldılar. Tepelerden Kürtlerin yaşadığı mahalleleri kurşun yağmuruna tuttular. Birer birer tüm evleri dolaşarak ölü ve yaralıları topladılar.

O sırada Bitlis'ten İstanbul'a çekilen telgraflarda Türklerin kahramanlıkları övülüyordu. İstanbul gazetesi "Kürtler şehre girer girmez Türk askerlerinin yiğit saldırısıyla geri püskürtüldüler" diye manşet atıyordu.

Rusya Konsolosu Şirkov, düzenlediği bir raporda şunları anlatıyordu:

"Resmen ifade edebilirim ki anlatılanların hiçbiri doğru değildir. Kürtler şehre girip çıktılar. Bu doğru ama ne olayın başında ne de daha sonra Türk askerleri saldırıya geçmedi. Kürtler şehirden çıkarırken hiç acele etmediler. Hatta ölü ve yaralılarını bile aldılar. Sadece dört tane ölüleri kaldı, onlar da Hükümet Konağı Meydanı'nda teşhir edildi."

"Horizon" gazetesinin bildirdiğine göre, şehrin merkezinden destekçilerle birlikte Kürtlerin sayısı 5000 civarındaydı. Birçok kadın eşinin yanı başında savaşıyordu. Gözlemcilerin aktardığına göre Kürtlerinin çoğu perişandı. Giysileri yırtık ve yalınayaktılar. Mele Selim'in arkasında yürümelerinin bir sebebi ulusal dava ise, ikinci önemli sebep de sosyo-ekonomik durumlarıdır.

Fakat bu yoksul hallerine rağmen hiçbiri talan ve yağma işine girişmedi. Ermenilerin anlatımlarına göre şehir halkı onlara yemek ikram etmiş; ancak savaşçılar bunu reddetmişler. Sadece ısınmak için kendilerine sunulan odun ve benzeri yakacakları kabul etmişler. "Azatamart" ve diğer gazeteler bu tür beyanatları vermişlerdir.

Jön Türkler'in planlarına göre Kürtler Ermenileri katledeceklerdi. Ama plan tutmadı. Bitlis'teki Kürt direnişinde Türkler Kürt-Ermeni çatışması çıkarma konusunda başarılı olamadılar. Çünkü Kürtler

Bitlis'e girdiklerinde, Osmanlı Paşası İhsan Paşa, Muş ve Bitlis'teki Ermeni büyüklerini konağına davet etti. Onlara Kürtlere karşı birlikte savaşmayı teklif etti. Ermeni büyükleri çok zor durumda kaldılar. Teklife 'hayır' deseler Türkleri karşılama alacaklardı, 'evet' deyip Türklerin yanında olsalardı, Kürtler ve Ermeniler düşman iki halk olurlardı.

Karo Sasûnî, Ermeni partisi Daş Naksutyan'ın Van şubesi başkanıydı. Anılarda bu olaylardan bir gözlemci perspektifi ile söz eder:

"Ermeniler İhsan Paşa'nın teklifini iyi anlıyorlardı. Ama o dönem çaresizdiler. İhsan Paşa'ya evet dediler; ama Ermeni önderleri alttan alta Kürtlere haber yollayıp kaygılanmamalarını, özünde Kürtlere asla kurşun sıkmayacaklarını haber verdiler."

Bitlis Başkaldırısı çok plansız ve programsız yapılmıştı. Liderlerin aldıkları kararlara göre başlanmadı. Diğer bölgeler başkaldırıya destek olmadı. Çarçabuk ve kendiliğinden başlayan başkaldırı hemen bitti.

Ama Jön Türk iktidarı endişelendi ve bu başkaldırını çok ciddiye aldı. Kürtleri tedip etmek için bu başkaldırı iyi bir bahane olarak kullanıldı. Başkaldırıdan sonra askerın Kürtlere uyguladığı zulüm ve işkence tüm Avrupa basınının dikkatini çekti. İntikam almak için Bitlis'e birçok yerden özel birlikler getirtildi. 5 Nisan günü Muş'tan 100 yük atı ile Bitlis'e cephane ve diğer teçhizat taşındı. Bir topçu taburu Hınıs, Erciş ve diğer yerlerden toplatılıp getirildi. Bu kuvvetlerin komutanlığına İhsan Paşa getirildi. 8 Nisan günü İbrahim Bey komutasında 1400 kişiden oluşan altı tabur asker, ağır silahlarıyla birlikte Van'dan Hizan üzerine yürüdüler.

Jön Türkler Kürtlerin Ermenileri katledeceğini hesaplıyorlardı. Bu hesap tutmayınca bu kez Diyarbakır, Musul, Erzurum ve Bağdat eyaletlerinde alttan alta gelişmekte olan Kürt direnişini toptan yok etmeyi tasarladılar.

4 Nisan günü İttihat ve Terakki komitesi Kürt sorununu gizli bir gündem maddesi olarak görüştü. Talat Paşa bu sorunla ilgili detaylı bir bilgi verdi. Toplantıda bu sorunun sürgün, kan ve şiddet politikasıyla çözüleceği karar altına alındı.

Hükümet sekiz kişiden oluşan askeri bir mahkeme kurdu. Mahkeme başkanlığına İbrahim Paşa getirildi. Diğer üyelerden ikisi binbaşı, ikisi yüzbaşı, biri üsteğmen, biri de memurdu. Bu mahkeme tutukluların çoğuna idam cezası verdi.

İbrahim Paşa, Hizan ve köylerini yerle bir ettikten sonra, yanına yüzlerce esir alıp Bitlis'e getirdi. Esirlerin içinde Seyit Ali ve oğlu, Xirita köyünden Feqi Xelil, Xoroz köyünden Xurşidê Eli de vardı. Uzun bir süre Şeyh Şahabattin'in peşine düştü. Ancak yakalanamadı. Şeyh Şahabattin askerleriyle birlikte Rusya'ya geçip sığınmayı tasarlıyordu. 13 Nisan günü Diyadin yakınlarında on üç savaşıyla birlikte yakalanıp Bitlis'e getirildi.²²

Kayıtlara göre savaş sırasında Seyit Ali'nin 800 silahlı askeri mevcutmuş. Ama daha fazla kan dökülmesin diye teslim olduğu belirtiliyor. Başkaldırıdan sonra Seyit Ali'nin evinde yapılan aramada Rusya'ya gönderilmek üzere yazılmış bir mektup bulundu. Mele Selim'in el yazısı ile Rusya Konsolosluğu'na yazdığı mektubun altında bin kişinin imzası varmış.

Bu arada Bitlis eşraf ve şeyhleri İstanbul'a çektikleri telgrafta Mele Selim'i suçlayan ifadeler kullanıp devlete destek bildiriminde bulun-

Bitlis'ten bir görünüş

dular.

Öte yandan İhsan Paşa tedip ve tenkil hareketine devam ediyordu. Bitlis Kalesi tutuklularla dolup taşıtı. Rusya konsolosu bir raporda şunları yazıyor:

“... Dün, 10 Nisan günü bir Kürt’ü sapasağlam sorgu odasına götürdüler; odadan çıkarken yüzü gözü kan içindeydi. Üstü başı kireçliydi. Türklerin kanaatine göre kireç kanı durdurup baş ağrısını artırıyor.”

Bu kişinin suçu başkaldırı lideri Seyit Ali’yi evine yemeğe davet etmekmiş. Kalede bir subay, yaralı bir Kürt’e su yerine insan idrarını içirmiş. Başka bir Kürt’e dipçiklerle öylesine vurulmuştu ki yüzü artık tanınmayacak durumdaydı. Kalede yer kalmayınca, vali birçok yeri cezaevine çevirtiyordu. Şirkov’un deyimiyle Bitlis Kalesi, “aklı başında insanların girdiğinde delirdikleri bir yer”e dönüşmüştü.

İngiliz Hamaker ve Fransız Gibert o sırada İstanbul’dan Bitlis’e gelmişlerdi. Askerlere danışmanlık yapıyorlardı.

Köylülere uygulanan zulmü protesto etmek üzere 300 tutuklu eşi Bitlis’e gelip valiye taleplerini iletiler. Eşlerinin serbest bırakılmasını istediler. Bu sırada jandarmanın saldırısına maruz kaldılar. Başkaldırı liderlerini yargılamadan önce, hükümet, Rusya Konsolosluğu’na sığınan Mele Selim ve askerlerini oradan çıkarıp astırmak istiyordu. Vali konsolosluğa yakın bir eve 20 asker yerleştirmişti. Evlerin damı ve kapı önleri asker kaynıyordu. Geceleri konsolosluğun önünde askerler nöbet tutuyordu.

Şirkov çaresiz kalmıştı. 4 Nisan günü elçi, konsolosa şöyle yazıyordu:

“Mele Selim ve yanındakilerin Rus kimliği alması mümkün değil. En iyisi onları orada koru, ta ki kendileri çıkma kararı verinceye kadar.²³ Ne kadar kısa sürede çıkmaya karar verirlerse o kadar iyi olur.”²⁴

Konsolosun bu sözleri üzerine Mele Selim’in birkaç arkadaşı peyderpey konsolosluktan çıktılar; ama hemen yakalandılar. Konsoloslukta sadece Mele Selim ve üç arkadaşı kaldı.

Jön Türk hükümeti Rusya büyükelçisinin aracılığıyla konsolos üzerinde baskı kurmaya çalışıyorlardı. Osmanlı sadrazamı, Girs’e yaz-

diği özel mektupta Kürtlerin teslim edilmesini talep ediyordu. Elçi, Kürtlerin başkaldırısının temelinde siyasi nedenler olduğu için, içerdekileri teslim edemeyeceğini bildirdi.²⁵ Ertesi gün sadrazam Girs'i ziyaret etti. Bu görüşmede de Girs aynı yanıtı verdi.²⁶

Askeri mahkeme Mele Selim'in tutuklanmasını beklemeden 23 Nisan günü kararını açıkladı. On bir Kürt ölüm cezasına çarptırıldı. 7 Mayıs sabahında şehrin en işlek yerinde Gökmeydanı'nda darağaçları kuruldu. İdam edilenler: Şeyh Şahabattin, amcası Seyit Ali, kardeşi Şeyh Mehmet Şirin, Feqi Xelil (Xiritli), Mele Efendi (Korckanlı), Mele Muhyeddin (Gergerli), Elî Ağa (Xiwrizli), Xurşid (Xoroslu), Mecit (Korckanlı), Şeyh Xeyro (Kumaçlı) Mehmet Kırıklı (Bitlis'ten). 26-27 Nisan günü üç kişi daha asıldı. Bunlar, Süleyman Ağa (Hackanlı), Selim Feqi (Yakolu) ve Hacı Mirxan (Kumaçlı) idi.

İdamlardan sonra efsaneler üretilmeye başlandı. Yörede anlatılanlardan biri şöyle: Şeyh Şahabattin'in boynuna ip geçirileceği sırada ip kopuyor. Tam üç kez bu tekrarlanmış. Şer'i hükümlere göre idam sırasında eğer ip koparsa kişinin serbest kalması gerekiyormuş. Ama Osmanlıların bu kuralı işletmediğini halk dilden dile anlatır. Şeyh Şahabattin hem Kürtler hem de Ermeniler tarafından çok saygı gören biriydi.

Asılanların tabutu üzerine şunlar yazıldı:

"Hükümeti ilga etmek suçundan askeri mahkeme tarafından idamla cezalandırılmıştır. Karar Sultan tarafından onanmıştır."²⁷

İdam edilenlerin çevresinde jandarmalar bekliyordu. Şehir içinde asılanlardan söz etmek yasaklanmıştı. Asılanlara izinsiz yaklaşanlar tutuklanıyordu. İzinle tek tük kişi yakından bakmaya gitti.

Tutuklama ve sürgünler devam ediyordu. Sadece 12-25 Nisan tarihleri arasında Şatax, Hizan, Gevaş, Gerger, Korckan'dan Bitlis Cezaevi'ne 130 kişi getirildi. Kürtlerle birlikte Ermeniler de tutuklandı. Ermeni Hakop Kürtlere buğday verdiği için, Nexşo da Hakop'u evinde yatırdığı için tutuklanıp kaleye hapsedilmişti. 22 Mayıs günü Şeyh Cınan köyünden Mele Resul, Şirvan ilçesinde asıldı.

17 Nisan günü olaylara karışmamış 44 kişi serbest bırakıldı. Tutuklulardan 45'i Sinop Cezaevi'ne nakledildi. Bitlis eşrafından da çok kişi tutuklandı. Eski Milletvekili Sadullah Müftüzade, Şeyh Nasreddin ve

Nasrullah, Kadiri tarikatı mensubu Simekli Sadık, Cibranlı Cindi ve birçok kişi Musul ve Yemen'e sürgün edildi, yerleri de halktan saklandı.

27 Nisan günü hükümet Muş'ta bir ferman yayımladı. Fermana göre adı okunan şahıslar 1 Haziran'a kadar teslim olmazlarsa darıgacına çekileceklerdi. Adı geçenleri saklayan ve koruyanlar da aynı cezaya arptırılacaklar diye anons edildi.

Başkaldırıya katılan Til Şeyhi Mehmet Emin ve kardeşi Ahmet Han jandarma tarafından aranıyor, ama bir türlü ele geirilemiyorlardı. Birçok kere askerle çatışmaya girmiş, çatışmada askerleri öldürdükten sonra dağlara kaçmışlardı.

Bişarê Çeto ve kardeşi Cemilê Çeto da Türk askeriyle etin çatışmalara girdi. İksinin yakalanması için jandarma Garzan bölgesinde bulunan Güzeldere köyüne gitti. 9 Haziran günü çatışmada 8 subay ve asker öldü. Bişar, Siirt jandarma komutanı Hacı Kazım Bey'i iki jandarmayla birlikte esir alıp dağa götürdü ve orada idam etti. Vali tüm gücü seferber ederek Garzan'da operasyona girişti. Bişar ve Cemilê Çeto bu kez de askerlerin çemberini yardı. Askerler de bunun hırsını köylülerden çıkardılar, inanılmaz baskılar uyguladılar.²⁸

Askeri operasyonlar sürüyordu. Mayıs ayı başında başkaldırının aktif katılımcılarından Yusuf Kamil Bey Siirt'te yakalandı ve Beyrut'a sürüldü. Yolda Rusya konsolosuyla karşılaşılan Yusuf Kamil Bey başkaldırının erken başladığını, 15 Nisan'da başlaması gerekirken Mele Selim'in bir ay erken başlattığını²⁹, bundan dolayı yenildiklerini söyledi; ayrıca Mele Selim'in Türklere verilmemesini rica etti.

Jön Türkler, Kürt direnişçilere bu kadar zulmü reva görürken işbirliği yapan Kürtlere makam ve mevki sunuyorlardı. Bitlis eşrafından işbirliğine girenlere madalyalar dağıtıldı; 4. ve 5. dereceden Mecidiye ve Osmaniye'lerle taltif edildiler.³⁰

Kürdistan durulmuyordu, her yerde yeni gelişmeler oluyordu. Şir-kov, Bitlis Kürtlerinin Korckan, Şigran, Êzê, Mezrê köyleri, Varto, Mutki ilçeleri ve Kasım ile Musa Bey'e bağlı aşiretlerin yaşadığı Xoyut nahiyesinde yeni bir başkaldırının hazırlıklarını yaptıklarını belirtiyordu.³¹

Jön Türkler, Mele Selim'in peşini bırakmıyor, Sabah, İkdam, Tanin,

Stambul (Fransızca yayımlanırdı) ve diğer birçok gazete, Kürt direnişi üzerine sürekli makaleler yayımlayıp, Kürtleri desteklediği gerekçeyle Rusya Konsolosu Şirkov'u suçluyordu. Şirkov 24 Mayıs'ta yazdığı raporda bu yalan yanlış haberlere değiniyor:

"Kürt direnişinde yabancı parmağı arıyorlar. Burada direnişin nedenleri üzerinde durmak istemiyorum. Onlarca yıldır olan başkaldırıların nedenleri ne ise Bitlis'inki de odur. Sayın elçim bilmeli ki gazetelerde yazılanların çoğu mesnetsizdir. Buradaki bilinen yerel kaynaklar, kamuoyunu yanıltmak istiyor. Ayrıca üzerimizde baskı kurup konsoloslüğümüza sığınmış Kürtleri onlara teslim etmemizi istiyorlar."³²

Şirkov'un bahsettiği "Bilinen yerel kaynak" Vali Abdülhalik Bey idi. Vali, konsolosluğa sığınanların şeyh değil, şaki ve kaçakçılar olduğu söylentisini ortalığa yayıyor, Kürt direnişinin siyasi değil, talan üzerine kurulu olduğu havasını vermek istiyordu. Vali zorla Ermeni ve Kürt köylülere bazı belgeler imzalatırıyordu. Ermeni köylüler bu uygulamadan çok şikâyetçiydiler. Bu uygulamalardan haberdar olan konsolos 31 Mayıs günü Girsra'ya şunları yazıyordu:

"Öyle görünüyor ki Bâbâli bu imzalı belgeleri önünüze serecek. Bu belgelerin geçersizliğini şimdiden bilmeniz gerekir. Zaten hükümet direnişin en iyi tanımını astırdığı Kürtlerin tabutunun üstüne yazdırdı. Mahkemenin verdiği hükümler ve isnat ettiği suçlar valinin sağda solda yaydığı sözlerden çok farklı. Kürt direnişinin karakteri askeri mahkeme tarafından tarif edildi, üzerine münakaşa yapılamaz. Kürtlerin haydutluğunu ispatlamak beyhude bir çabadır. Olanlar ortadadır."³³

Hükümet valilere sürekli talimat gönderiyordu. Bitlis, Diyarbakır, Erzurum ve diğer vilayetlerde Kürt direnişinin önünün alınması için tedbirlere başvurulmasını emrediyordu. Kürdistan'a çok sayıda yeni askeri birlik sevk edildi. Kürt direnişi Doğu Beyazıt, Dersim, Süleymaniye ve Behdinan'da sürüyordu. Ama asker ağırlığını Bitlis'e veriyordu.

Bitlis valisi hükümetin gözüne girmek için, yolladığı telgraflarda 23 Age., sf. 364.

kendi vilayetinde Kürt sorununu tümünden çözdüğünü bildiriyordu. Bu konuda Şirkov, valinin bu asılsız beyanatları üzerine şöyle rapor tutmuş:

“Hükümetin tüm sürgün, idam uygulamalarına rağmen, vilayette asayişin sağlandığı söylenemez. Valinin beyanatları gerçeği yansıtmıyor, tam tersine bu kötü uygulamalar, Kürtlerin nefretini kazanıyor, alttan alta tepkiler çoğalıyor.”

Asker birçok ilçede birikmişti; askerin terk ettiği kimi ilçelerde halk hemen ayaklanıyordu. Mesela Mutki ve Garzan’a asker iki kez geri dönmek zorunda kaldı. Kuran köyüne gelen jandarmalar, hayvan vergisini ödemeyen köylülerin küçük baş hayvanlarına el koyup zorla satmaya kalkınca, köylüler ayaklanıp çatışmaya girdiler. Vali takviye olarak oraya 100 asker daha gönderdi. Muş’tan da iki tabur asker mitralyözleriyle birlikte yola çıktı. Bu şekilde köylülerin büyük ve küçük baş hayvanlarına el koydular ve Bitlis’e götürüp orada satıldılar.³⁴

Sadece Rusya değil, Almanya da bölgede gelişen Kürt direnişlerine ilgi duyuyordu. Osmanlı’nın eski dostu olan Almanya Jön Türk idaresi ile bağlarını güçlendiriyordu. Almanya; Rusya’nın Ermenistan ve Kürdistan üzerinde otoritesinin zayıflamasını bunun için de Jön Türk idaresinin güçlenmesini istiyordu. Almanya bu bakış açısından dolayı ezilen halkların kurtuluş mücadelesine karşıt bir konumdaydı. Zaten Almanya ve Osmanlı’nın işbirliği anlaşması vardı. İki ülkenin ekonomik alışverişi vardı. Ayrıca Alman askeri eğitimci, Türkiye askerini yetiştirme konusunda çok çaba harcıyorlardı. Kürdistan’daki gelişmeler Almanların işine gelmiyordu. Kürt aşiret liderlerinin Rusya ile ilişkileri Almanları endişelendiriyordu.

Almanya’nın Erzurum Konsolosu Anders bu konuya çok eğiliyordu. Anders 11 Haziran günü Harput ve Muş üzerinden Bitlis’e geçti. Orada üç gün kaldıktan sonra Van’a döndü. Van’da iki ay kalmayı

24 Age., sf. 368.

25 Age., sf. 370.

26 Age., sf. 374.

27 AVPR. Fond “Politarşiv”, 1914, bölüm 546, sf. 333

tasarlıyordu.

Erzurum'daki konsolosluğu bırakıp iki ay gibi uzun bir süreyi Van'da geçirmesinin nedeni neydi?

Van şehri iki açıdan Anders'in dikkatini çekiyordu: Birincisi, Van İran sınırına yakındı. İran-Türkiye arasında önemli bir yere sahipti. Sınırın iki yakasında olup bitenler Van'a tez ulaşıyordu. Konsolosun Van'da olması Rusya'nın bölgedeki etkinliğini azaltıp Jön Türkler'in işine yarayacaktı. İkincisi, Anders, Kürdistan sorununu yakından gör-

Bitlis Kalesi

mek, anlamak ve sınır bölgesindeki Kürtlerle yakın ilişki geliştirmek istiyordu.

Anders Bitlis'te bulunduğu günlerde bir kez Şirkov'u ziyaret edip Kürtlerin durumu hakkında bilgi aldı. Anders, Şirkov'un Mele Selim ile birlikte neler tasarladığını, Mele Selim'in akıbetini öğrenmek istiyordu. Anders, Mele Selim'in İran'a Abdüselam Barzani, Seyid Taha, Sımko ve Abdurrizaq Bey'in yanına götürülmesinden endişeleniyordu. Ermeniler açıktan açığa Ruslarla işbirliğindeydiler, eğer Kürtler de Rusların kontrolüne girerse Osmanlı devleti iyice zora girecekti.

Anders'in Bitlis'e gelmesi Ermenileri kaygılandırdı. Gerçi o üç günlük gezide Anders Ermenilerle bir araya gelmeyi çok istiyordu ama fırsat bulamadı; Ermenilerden de onu ziyaret eden olmadı.³⁵

Bitlis olaylarından birkaç ay sonra I. Dünya Savaşı başladı. Rus-

ya, Osmanlılarla savaşa girdi. Jandarmalar Rusya Konsolosluğu'na baskın yapıp Mele Selim ve askerleri konsolosluktan çıkararak idam ettiler.

Bitlis başkaldırısı hangi özelliklere sahipti?

Diğer başkaldırılarla kıyaslandığında, 1914 Bitlis başkaldırısının daha cılız olduğu söylenebilir. 5000 civarında silahlı Kürt direnişçisi Bitlis'e saldırdı, savaş iki gün sürdü; daha sonra da dağıldı. Ondan sonra Türk askeri köylere baskınlar düzenledi. Bu çatışmada Türk askerleri kayıp vermedikleri halde bu kadar hiddetlenmenin sebebi neydi?

XX. yüzyıl Kürt hareketi artık ulusal bir karakter kazanmıştı. Yavaş yavaş aşiret özellikleri terk ediliyor, ulusal özellikler ağır basıyordu. Mücadelenin önderleri ve aydınlar, direnişi planlı ve programlı yürütmek istiyorlardı. Direnişe tüm sınıf ve katmanlardan kişiler katılıyordu. Eğer Bitlis başkaldırısında Kürtler Ermenilere saldırsaydı, devlet Kürtlere bu denli acımasız yönelemezdi. Direnişçiler gitgide Rusya'ya yanaşıyorlardı.

Dünya savaşı kapıdaydı. Kürt direniş önderleri umutlarını savaşa bağlamışlardı. Asuri, Ermeni, Arap ve diğer halklar da bu kanaattedirler. Jön Türkler, en çok Kürt direnişinden endişeleniyorlardı. Bu nedenle büyük bir zulümle Kürt direnişini yok etmek istediler.

Bitlis başkaldırısı başarıya ulaşamayan onlarca Kürt direnişinden biriydi. Başkaldırı XX. yüzyılın başında başlayıp Bitlis ayaklanması na kadar süren bir süreçti.

28 Age., sf. 339-340.

29 AVPR. Fond "İstanbul Konsolosluğu", 1912-1914, bölüm 3573, sf. 421.

30 AVPR. Fond "Politarşiv", 1914, bölüm 546, sf. 334.

31 Age.

EMEK-ŞÜKRAN BORCU¹

Kürtçe alfabenin temeli Kürt halkının durumunun aynasıdır. Siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullar Kürtçe alfabenin halk arasında yaygınlaşmasına olanak tanımamıştır. Kürtler üç farklı alfabe kullanıyor: Latin, Arap ve Kiril alfabeleri.

Üç alfabenin hikâyesi birbirinden farklıdır. Üçünün de ömrü uzun sürmüştür. Ömürleri uzadıkça da birbirlerinden uzaklaşmışlardır. Farklı alfabelerin kullanılması, Kürt aydınlanmasına engel olmuştur. Çok kafa yorulması gereken bir konudur.

Her üç alfabenin Kürt tarihindeki rolünü detaylıca incelememiz gerekir. Bu konuda emek harcayan, vakit ayıran birçok araştırmacı vardır. Elbette ki bir milletin yaşaması için aydınlanması gerekir; aydınlanma da alfabeden başlar, okuma yazmanın temeli alfabedir. Bir millet en iyi şekilde kendi dilinde eğitilir. Kürtçe alfabeyi geliştiren entelektüellerin amacı, Kürtleri diğer dillerin hegemonyasından kurtarmaktır. Kürt halkı ve özellikle de Kürt aydınları Kürtçe alfabeyi geliştirenleri unutmamalıdır. Onlara minnet ve teşekkür borçluyuz.

Celadet Bedirxan ile ilgili çeşitli dergi ve gazetelerde okuduğum her makale beni müthiş sevindiriyor. Aydınlanmanın beyi Celadet Bedirxan, sadece Kürtçe alfabeyi oluşturmamış, bir ulusun yaratılması için tarihsel, edebi, ruhi ve diğer birçok konuda çalışmalar yapmıştır. İleride onunla ilgili daha birçok araştırma yapılacaktır. Sadece Mustafa Kemal Atatürk'e yazdığı o meşhur mektubu bile bir siyasi manifesto, bilimsel bir makale ve bugün bile güncelliğini koruyan bir analiz niteliğindedir.

Halkımıza hizmet eden aydın şahsiyetleri anmalıyız. Onları anlatan çalışmalar yapmalıyız ki aydınlanma emekçileri savaş tarihinin gölgesinde yitip gitmesinler. Tarih bilinci toplumların ufkunu açar, geleceklerini oluşturmada yardımcı olur.

32 Age., sf. 330-331.

33 Age., sf. 333-334.

Sovyet Kürtlerinin kültür tarihinden birkaç noktayı okuyucunun dikkatine sunmak istiyorum. Sovyet Kürtlerinin kültürü özgün süreçler yaşadı. Sovyet Kürtleri, yıllarca Kürdistan'ın coğrafyasından, gelenek, kültür, günlük yaşam ve ruhsal şekillenmesinden kopuk yaşadılar. Ama hiçbir zaman özden kopmadılar; bugünse bütünleşmeye doğru gidiyorlar.

Biz, Sovyet Kürtlerinin aydınlanma tarihini inceleyip ortaya çıkararak tüm Kürt halkına mal etmeliyiz. Beni bu makaleyi yazmaya iten üç ana neden vardır. Birincisi, Kürtler hâlâ üç ayrı alfabe kullanıyorlar, bu parçalı duruşları devam ediyor. Bu konuda atılması gereken pratik adımlara dikkat çekmek istiyorum. İkincisi, Sovyet Kürtlerinin alfabelerini oluşturma tarihi hakkında yanlış bilgilerin olmasıdır. Bu yanlış bilgiler tarih metodolojisini bilmemekten kaynaklanıyor. Üçüncüsü, Casimê Celîl'in arşivinde 1929 yılından kalma bir mektup bulunuyor; bu mektup bahsettiğim konuya ışık tutacağından yayımlanması gereken bir belgedir.

Sovyetler Birliği kurulduğunda, programına aldığı temel bir hedef; Rusya Krallığı zamanında azınlıkların yoksun olduğu dil, kültür ve edebiyatlarını geliştirmekti.

Sovyet cumhuriyetlerinde yüzü aşkın azınlık yaşıyordu. Bu halklardan biri de vatanlarından uzak Orta Asya'da yaşamak zorunda kalan Kürtlerdi.

1920'li yıllar Sovyet Kürtlerinin uyanış dönemleriydi. Yeni bir jenerasyon ortaya çıkıyordu. Azınlıklar için alfabe oluşturmak devletin gündemindeydi. Bu sorunun çözümünü Kafkasya cumhuriyetleri üstlenmişti. Dilbilimci, yazar ve değişik alanlarda uzman kişilerden oluşan Sovyetler Birliği Türkçe alfabe komisyonu oluşturuldu. Azınlıkların çoğu Müslümandı ve bir kısmı Turani (Türk) idi. Ama Kürt, Asuri, Oset gibi azınlıklar da vardı. Bu azınlıkların alfabe sorunu da oluşturulan komisyona bağlandı. Azınlık alfabelerini oluşturma ana komisyonu Latin alfabesinde karar kıldı. Geriye kalan, her milletin dilbilimcilerinin sese karşılık harfi tespit etmeleriydi.

Kürtçe alfabeyi oluşturmak için 1920 yıllarında tanınmış bilim adamları Orbeli ve N. Marr uğraştılar; ancak tamamlayamadılar. İsaahak Marogulov da bu konuda yoğun çalışıyordu. Latin Kürtçe yazım tarihi ve Kürt dilinin fonetiğini dikkate alarak Kürtçe bir alfabe hazırlayıp komisyona sundu. 1928 yılında Marogulov'un hazırladığı alfabe komisyon tarafından uygun görüldü. 1929 yılında Kafkasya cumhuriyetleri tarafından bu alfabenin Sovyet Kürtlerinin alfabesi olduğu resmen kabul edildi.

Ne yazık ki Sovyet Kürtlerinin yaşamında yer alan bu alfabe 1930 yılının sonlarına doğru iptal edildi ve onun yerine 1941 yılında Ermenistan tarafından alınan 909 sayılı kararla Kiril alfabesi kabul edildi.

Latin alfabesinden Kiril alfabesine zorunlu geçiş yaptırılan yegâne dil Kürtçe değildi. Latin alfabesi kullanan tüm diller Kiril alfabesine geçtiler. Amaç tüm dilleri Rusçaya yaklaştırmaktı.

Belki bu değişiklik birçok azınlık için fark etmedi ama Kürtler için büyük bir kayıp oldu. Çünkü diğer parçalardaki Kürtlerin büyük bir bölümü Celadet Bedirhan'ın hazırladığı Latin alfabesini kullanıyordu.

Kürtçe Latin alfabesinin kabul edilişinden dört yıl sonra, Eylül 1933 yılında "Riya Teze" gazetesi, kültür adamı İsaahak Marogulov'un ölümüne iki tam sayfa ayırmıştır. Bu iki sayfada birçok Kürt aydını Marogulov hakkında düşüncelerini beyan etmişlerdir. Onurlu yaşamı ve Kürt kültürüne yaptığı hizmetleri anlatıyorlardı.

1975 yılında Marogulov'un oğlu Victor, Ukrayna'nın Tiraspole şehrinde Erivan'a gelmişti. Kendisinden babasının yaşamını detaylıca yazmasını rica ettik. İsteğimizi yerine getirdi. Bir süre sonra yazdıklarını bize yolladı. "Riya Teze" gazetesinde yayımlanan makalelerden ve oğlu Victor'un bize yolladığı yazıdan onun çok zengin bir yaşama sahip olduğunu görüyoruz.

İsaahak'ın babasının adı Fahred'dir. 1868 yılında doğan İsaahak, köken olarak Asuri'dir. Babası XIX. yüzyılda İran'dan Ermenistan'a göç etmiş ve Erivan'ın Divin köyüne yerleşmiş. Beş yaşında iken annesini kaybeden İsaahak'ı, babası Fahred okutmuş. İsaahak öğretmen okulunu bitirmesinin ardından 1888 yılında Nahçıvan'ın Şaxtax-

te köyünde, daha sonra 1893 yılında Qemerli köyünde öğretmenlik yapmış. İsağak Marogulov daha çocuk yaştayken Kürtçe konuşmayı öğrenmiş. Her yıl ailesiyle çıktığı Elegez yaylalarında aylarca Kürt çocuklarla birlikte yaşadığı için Kürtçeyi anadili gibi konuşmuş.

1905 yılında milli eğitim müdürünün kararıyla tayini Zor köyüne çıktı. Sürmeli'ye bağlı bir Kürt köyü olan Zor'da Rusça dersini okuttu. Victor babasıyla ilgili şunları yazar:

“Kürtçe alfabe hazırlama düşüncesi, burada, Zor köyünde oluşmuş. O andan sonra artık sadece öğretmenlikle değil, aynı zamanda Kürtçe alfabe hazırlamakla da uğraşmış.”

Kafkasya cumhuriyetlerindeki yeni süreçten sonra, Marogulov Ermenistan'da kültürel çalışmalarda aktif bir rol aldı. Hızla Kürtçe alfabe hazırlama işine girişti. “Riya Teze” şöyle anlatır:

“...1925 yılından öldüğü tarihe kadar (6 Eylül 1933) o, Kürtçe (Kurmanca) alfabe ve Kürtlük dünyası için çalıştı. Hazırlayacağı alfabenin kusursuz olabilmesi için; kendinden önce yapılan tüm Kürdoloji çalışmalarını inceler, bulabildiği tüm tekstleri, belgeleri, transkripsiyonu yapılmış bütün Kürtçe metinleri gözden geçirir.

İ. Marogulov çalışmasını iyice toparladıktan sonra, ‘Doğu Kültürü ve Edebiyatı’ (Azınlıklara alfabe hazırlamak amacıyla yayımlanmış Rusça dergi) adlı dergide, ‘Kürtçe Alfabe’ adlı uzun bir bilimsel makale yazar. Bu makale dikkatlice incelendiğinde, hâlâ güncel ve bilimsel olduğu görülür.

Makale yedi bölümden oluşuyor. İrdelediği konular genel itibarıyla şunlardır: Kürt dili ve alfabesi tarihi; Lepisus, Kastern ve diğerlerinin alfabeleri; Kürtçe fonetiğin özellikleri; Kürtçedeki sesler, Latin Kürtçe alfabesinin gerekliliği ve temel prensipler.”

İ. Marogulov'un alfabesi, 1929 yılında Kürt ve Ermeni bilim adamlarından oluşan özel alfabe komisyonu tarafından uygun görüldü. Rus, Ermeni ve Azeri gazeteler alfabenin kabul edilmesini duyurdular. Alfabenin hazırlayıcısı ile röportaj yaptılar.

Alfabesi resmen tanındıktan sonra, Marogulov hızla alfabe yaygınlaştırma faaliyetlerine başladı. Kürt dili öğretmen-

lerine Latin alfabesini öğretebilmek için kurslar açtı. Hazırladığı birkaç Kürtçe alfabe kitapçığını Kürt köylerinde dağıttı. Kürt köylerinde halka Latin Kürtçe alfabesini öğretmeye başladı. “Riya Teze” gazetesi bu onurlu insanı şükranla anar:

“Yoldaş Marogulov son yıllarında hem Kürtçe ve Rusça dil dersi öğretmenliği yapıyordu, hem de alfabe hazırlıyordu. Başlangıçtan beri Kürtçe öğretmenlerini o eğitiyordu. Teknik yüksek okulda Rusça ve Kürtçe derslerini o veriyordu. Son yıllarında beş tane Kürtçe kitap yazdı.”

Sadece bununla yetinmeyen Marogulov’un Kürt kültür araştırma çalışmalarına da tanık oluyoruz. “Riya Teze” şöyle yazar:

“Marogulov Yoldaş son yıllarda, Kürtçe Eğitim Yüksekokulu’nda, Kültür Enstitüsü’nün Kurmancca seksiyonunda yeni Kürtçe alfabe oluşturma komisyonunda görev yapıyordu. O, birçok Kürtçe şarkı, destan, efsane ve daha birçok folklorik ürünler derlemiştir. Bugüne dek elinden kalem eksik olmadı ve 1929 yılında kabul edilen Kurmancca alfabesinin yaygınlaşması ve öğrenilmesi faaliyetlerine var gücüyle önderlik ediyor.”

Marogulov’un çalışması ürünlerini vermeye başladı. 1933 yılından sonra tüm Kürt köylerinde Kürtçe eğitim öğretim yapılan okullar açılmıştı. Kürt öğretmenler buralarda ders veriyorlardı. Üniversitede Kürtçe dil kürsüsü vardı ve “Riya Teze” gazetesi başarıyla yayımlanıyordu.

Marogulov’un ölümünden sonra Kürt aydınlanma dünyasının emekçileri, Kürtçe gazetesini temsilen bir karar aldılar:

1. Açılacak ilk Kürtçe okul onun adını taşıyacak.
2. Eşine maaş bağlanacak.
3. Yıllardır üzerinde çalıştığı arşivindeki yazıları basılacak.

Marogulov, bugüne dek henüz layıkıyla incelenip araştırılmadı. Hakkı teslim edilmedi. Onun Kürtlük dünyasına, Kürt dili, kültürü ve bilim dünyasına kattıkları yeterince bilinmiyor. Hatta ne yazık ki bazı Kürt yazarlar, onun hazırladığı alfabeyi tanınmış Kürt yazar ve aydın Ereş Şemo’ya mal ediyorlar. Ereş Şemo’nun Kürt dili, edebiyatı ve

kültürü için gösterdiği çaba, hizmet ve başarılarla gurur duyulur. Ancak ilgisi olmayan çalışmaları ona mal etmeye çalışmak onun anısına haksızlık olur.

Tarih çalışmaları belgelere dayanarak ve metodolojisine uyularak yapılır. Yüzyıllar da geçse belgeler değişmez, hep gerçeği vurgular. Onlarca belge Marogulov'un yaptıklarını tescil ediyor. O dönemin gerçekleri defalarca yazılmıştır.

Ermeni gazeteci "Xorhırdayin Hayatsan", Latin alfabesinin kabul edilışinden sonra İ. Marogulov ile çok uzun bir röportaj yapar. Gazeteci, röportajın girişinde, "Alfabenin sahibi İ. Marogulov" diye özellikle belirtmiştir.

Elbette ki Ereb Şemo Kürtçe alfabenin gündeme girmesi için devlet nezdinde girişimlerde bulunmuş, kamuoyunda uygun görülmesi için faaliyetlerde bulunmuştur. Alfabenin hazırlanması için sadece Ereb Şemo değil, birçok Ermeni ve Kürt yazar, araştırmacı Marogulov'a yardımcı olmuşlardır elbette.

Gerçek inkâra gelmez. Sovyet Kürtleri için Latin Kürtçe alfabeyi hazırlayan İ. Marogulov'dur. Marogulov'un ulusumuz için gösterdiği üstün çabaları, bir ömür boyu yaptığı hizmetleri takdir edip yüceltmek ve toplumun bilgisine sunmak Kürt aydınları için onur borcudur.

Belgeleri aşağıya alıyoruz. Belgelerden biri "Riya Teze" gazetesinde yayımlanan Cerdoyê Gêncô'nun 1933 yılında İ. Marogulov hakkında yazdığı bir anı-makaledir. Bu makalede, Marogulov'un 1925 yılında Kürtçe alfabenin oluşturulması için nasıl yanıp tutuştuğunu görebiliyoruz. İkinci belge, Marogulov'un 1929 yılında Casimê Celîl'e yazdığı mektuptur. 1929 yılında Latin Kürtçe alfabe kabul edildiğinde, Casimê Celîl Bakû'de askeri okulda öğrenciydi. Casimê Celîl, Kürtçe alfabenin kabul edildiğini duyunca, alfabeyi hazırlayana bir mektup yazıp teşekkürlerini sunar. Marogulov da ona yanıt verir. Verdiği yanıtta onun Kürt halkına duyduğu sevgiye tanık olmaktadır.

Belge No: 1

Cerdoyê Gêncô'nun "Kürt Kültürüne Can-ı Gönülden Hizmet Ediyordu" başlıklı anı-makalesi:

İ. Marogulov, 1925 yılında Kürt dili hakkında gerçekleştirilen bir konferansa, Erivan'dan delege olarak katılıyordu. Konferans başlamadan önce, biz birkaç Kürt dili aktivisti onunla sohbet edip yararlanmaya çalıştık. Yeni oluşturulan Latin Kürtçe alfabesinin ne durumda olduğunu öğrenmeye çalıştık. Daha önce böyle bir çalışmadan haberdardık. Ama kendisini görmemiştik, çalışmayı da uzaktan duymuştuk. Marogulov bizim ilgimizi ve Latin alfabesi taraftarı olduğumuzu görünce gözlerinin içi güldü, mutluluğu yüzünden okundu.

Konferansın yapıldığı köyün kenar bir semtinde, yeşillikler içinde oturmıştık. O, önce kendisinden söz etti. Otuz yıldır Latin Kürtçe alfabesi üzerinde çalıştığını söyledi. Ama bu projesini hayata geçiremediğini, çünkü bu ülkede Kürtlerin söz hakkının olmadığını vurguladı.

İshak Marogulov çantasından üç tane el yazma defter çıkardı. Yeni alfabenin harflerini önümüze koydu. Buyurun gençler, dikkatlerinize sunarım! Komünist Parti danışma kurulunun onayına da sundum. Donakalmıştık, gözlerinin içine bakıyorduk. O el yazma defterlerden birinden birkaç Kürtçe sayfa okuyunca Kürtçe alfabeyi ilk kez görüyor olmanın şaşkınlığını üzerimizden bir türlü atamadık. Yerimizde hop oturup hop kalkıyorduk. Ne yapacağımızı bilemiyorduk.

İki saate yakın sohbet ettik. Birçok delegenin dikkatini çekmiş ve onlar da yanımıza gelerek konuşmasına kulak kesilmişlerdi. Daha çok dinlemek isterdik ama ne yazık ki zaman yetmedi. Konferans başlayacaktı.

Üzerinden yıllar geçti. Artık tanışıyorduk. Sık sık bir araya geliyorduk.

İshak Marogulov

Marogulov'un alfabesi Komünist Parti'den onay gördü, basıldı. İlk kitabı Kendi Kendine Öğren öğretmenlerin el kitabıydı. Marogulov onlarca çalışmanın içinde yer aldı. Kürt kültürü için sonsuz hizmetleri oldu.

1929-1930 yıllarında Erivan'da ilk kez Kürtçe dersi öğretmenleri için kurs açıldı. Bu kurslarda görevli birçok öğretmen, derslerini verdikten sonra hemen çekip gidiyorlardı; ama birçok kez Marogulov gece yarısına kadar anlaşılmayan konuları tekrar ediyor, soruları cevaplandırıyor ve kursa katılan

öğrencilerden folklorik ürünler derliyordu.

Marogulov'un otuz yıllık çalışması Ekim Devrimi ve Komünist Parti sayesinde ilerledi.

Bugün Kürt dili ve kültürünün yorulmaz hizmetçisi, neferi o aziz insan aramızdan ayrıldı. Çok sevdiği ve yürekten bağlı olduğu çalışmasını geride bıraktı. Marogulov'un adı ve yaptıkları asla unutulmayacak. Kürt kültür ve aydınlanma emekçileri onu yaşatacaklardır. Binlerce Kürt kültür neferi onun mezarda müsterih ve rahat olması için dua ediyor.

Belge No: 2

İsahak Marogulov'un Casimê Celîl'e

Rusça yazdığı mektup:

Sevgili Casım Yoldaş!

Bugün, 8 Aralık'ta mektubunu aldım. Aceleyle yanıtını yazmaya çalışıyorum. Her şeyden önce, mektubunla yüreğimi şenlendirdiğini belirtmeyi bir borç sayıyorum. Mektubun benim çalışma şevkimi ve heyecanımı artırdı.

Sen, aziz Casım; yaptıklarını abartıyorsun. Bana profesör demekle fazla övüyorsun; lakin ben profesör değil, eğitmenim. Hepsi o kadar. Ama bana şükranlarını bildirmen yükümü daha da ağırlaştırdı. Böylece, karanlıkta kalan Kürt Kültürü ve dili çalışmalarına daha da bir kuvvetle sarılacağım.

İsteğin üzerine bazı çalışmalarımı sana aktarayım:

Kendi Kendine Öğren kitabı dışında, iki aşamalı öğrenme kitabı hazırlıyorum; yakında basılacak.

Bu kitaplar basılır basılmaz kendi ellerimle sana yollayacağım.

Ders kitapları dışında, çocuklar için hazırladığım 16 tane kitap baskıya hazırdır.

Bu kitapçıkların basımı kâğıt bulunamadığı için gecikiyor.

Tabii çalışmaların sonu yok; daha 3. ve 4. gruplar ve köylülerin eğitim, politika ve benzeri dersleri için materyal hazırlamaya çalışıyorum. Bunlardan sonra Kürt şarkı ve hikâyelerinden oluşan bir kitap yayımlayacağız.

Bu yıl, 15 Aralık'ta Erivan'da, Kürtçe dersi öğretmenleri için sekiz

aylık bir kurs düzenleniyor.

Seninle ilişkilerimizin sürmesi benim için sevinç kaynağı olacaktır. Tüm mektuplarını yanıtlıyacağıma da kendi adıma söz veriyorum. Rusça yazdığım için beni bağışla, lakin Ermenice okuma yazmam yoktur.

Senin ilk isteğine, yani fotoğrafım konusuna gelince; gerçekten ben öyle çok tanınmış biri değilim ki fotoğrafım odanı şenlendirsin. Buna rağmen en kısa zamanda sana fotoğrafımı yollamaya çalışacağım. Senden bir isteğim var; eğer Azerbaycan'da tanıdığın Kürt varsa alfabemizi onlara ulaştır.

Əlifbaje təzə kürmançî					
ՀԱՅԿԱՅ ԿՎԵՐԴԻՆԻՅ ԳՂԻՆՈՒՄԷՆ					
Aa	Bb	Cc	Çç	Çç	Dd
Ee	Əə	Ff	Gg	Ğğ	Hh
Ii	İi	Jj	Kk	Kk	Qq
Ll	Mm	Nn	Oo	Öö	Pp
Pp	Rr	Ss	Şş	Tt	Uu
Vv	Ww	Xx			
Zz					

İshak Marogûlov'un hazırladığı Kürt alfabesi

Böylece sana hep minnettar kalacağım.

İ. Marogulov 8.12.1929

Not: Mektuplarını şu adrese yolla...

Mektubun orijinali Casimê Celil'in arşivindedir.

IRAK KÜRT DEVRİMİ ÖNDERLERİNİN STALİN'E YAZDIKLARI MEKTUP¹

Sovyetlerin tanınmış Kürdoloğu Oleg Lyudvigoviç Vilçevskiy 1964 yılında vefat etti. O. L. Vilçevskiy'nin son yıllarda çalıştığı Petersburg Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü, onun arşivini koruma kararı aldı. Doğu Bilimleri Enstitüsü, kütüphanesini kızından satın aldı.

Ölümünün üzerinden bir yıl geçmişti ki kızına telefon açtım ve babasının kitaplığında var olan Kürtlerle ilgili belgeleri satın almak istediğimi söyledim. Bu şekilde anlaşılarak evinde buluşmaya karar verdik ve o akşam evine gittim. Ancak evde önemli bir şey kalmamıştı. Dergilerde yayımlanmış Kürtlerle ilgili bazı makaleler ve önemsiz mektuplar kalmıştı.

Yerde, çöpe atılmak üzere ayrılmış bazı kâğıtlar duruyordu. Uzak-
tan baktım, Arapça alfabesiyle yazılmış bazı yazılardı. Yakına gittim, çoğunun elle yazılmış Kürtçe metinler olduğunu gördüm. Onları satın almak istedim. Yazıların mahiyetini öğrendiğimde onlara verdiğim bedel sudan ucuz geldi. Çöpe atılacakların içinde, Kürdistan Demokrat Partisi'nin tüzüğü, Hejar'ın Mahabad Kürt Cumhuriyeti zamanında KHK (sayı 8), KHC (sayı 41) ve diğer dergilerde yazdığı birkaç şiiri vardı. Başkaca üç-dört sayfa da vardı, ama çok düzensizlerdi ve Rusça yazılmışlardı. Onları okudum; Irak Kürtlerinin Stalin'e yazdığı mektubun çevirisinin karalamasıydı. Vilçevskiy'nin kızından o kâğıtları istedim, hayır demedi.

Topladıklarımın içinde, kurşun kalemle yazılmış ve rengi solmuş üç sayfa benim çok dikkatimi çekti. Alelacele yazıldığı belli oluyordu. Irak Kürt Partisi liderinin Stalin'e yazdığı mektuptu.

Bu karalama neden Vilçevskiy'nin arşivinde bulunuyordu?

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yenilgiye uğrayan Barzanilerin devrimci lider kadrosu İran'a gitmek zorunda kalmıştı. Orada Stalin'e mektup yazmışlardı.

Bu mektubun orijinali ne Kürdistan'da ne de Rusya'da bulunabil-

di. Tarihsel değeri olan bu mektubun orijinalini bulmak gerekir.

Mektubun orijinali iki dilde yazılmıştı. Arapça ve Kürtçe. Elimdeki belge, Rusçaya yapılmış çevirinin karalamasıydı.

Mektubun Rusça çevirisi Stalin'e ulaştırılmıştır. Viļçevskiy'nin bu çevirinin karalamasını yıllarca arşivinde saklamasının nedeni, bu belgeye verdiği önemden kaynaklanmaktadır.

II. Dünya Savaşı'nda Rus askeri batı devletlerinin askerleriyle birlikte İran'ı işgal etti. Sovyet askeri kuzeyden, batı askerleri güneyden girdiler. Savaşın bitiminde İran Azerbaycanı toprağında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Kürdistan toprağı üzerinde de Mahabat Kürt Cumhuriyeti kuruldu. O sırada İran Kürtleri ile Rusya arasında ilişkileri kuran Kürdolog ve İranolog Viļçevskiy idi.

1930'lu yıllarda Viļçevskiy Kürtlerin ekonomik yapısı, dili ve kültürü hakkında birçok makale yazıp Rus bilim dergilerinde yayımlattı. Savaş yıllarında bizzat pratik sahada, Ortadoğu ve Yakındoğu'da bulundu.

Irak Kürt devrimi yenilgiye uğradıktan sonra, devrimin kadroları topluca Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nin hizmetine geçti; ama Irak Kürt devriminden de umutlarını kesmediler. Rusya'nın desteğıyle Irak Kürdistanı'nı özgürleştirmek istiyorlardı. Irak Kürt devrimcileri adına Stalin'e özel bir mektup yazıp Sovyetlerin İran temsilcisine verdiler.

Bilindiğı gibi Viļçevskiy o yıllarda İran'da bulunuyordu. Bu nedenle Rusçaya çevrilmesi için mektup ona verildi. Daha sonra mektubun orijinal hali Rusça çevirisi ile birlikte Moskova'ya gönderildi. Viļçevskiy, bu mektubun karalamasını yanında tutup daha sonra arşivine koymuş.

Mektubun Stalin'in eline geçip geçmediğı bilinmiyor. Bu mektup Kürt halkının savaşını günümüze ulaştıran küçük bir belgedir. Bu mektupla, halkımızın tekrar büyük devletlere aşırı derecede güven duyduğunu öğrenmiş bulunuyoruz.

Kürtler hâlâ bu özelliklerini koruyor, yani başkasına aşırı güven duyma ve onlara dayanma. Bu özellik ona çok kaybettiriyor. Özgürce güven duyması en doğrusudur oysa.

Irak Kürtlerinin Stalin'e Yazdığı Mektup

Dost General Stalin Yoldaş'a!

Biz Irak Kürdistan devrimi üyeleriyiz. İran Azerbaycanı'na göç etmek zorunda kaldık. Kızıl askerlerin egemenliğindeki sahaya geldik. Biz Irak Kürdistanı'ndan subay, aydın, siyasi kadrolar olarak faşizme ve uluslararası gerici emperyalizme karşı mücadele vermek üzere Kürdistan Demokrat Partisi'ni kurduk. Bu nedenle ölüm kararımız alındı ve her yerde aranıyoruz.

Kürt halkı sen büyük biraderden yardım bekliyor. Demokratik, ekonomik ve ulusal haklarımızı alıp özgür yaşamak için yardımınıza ihtiyacımız var.

Nüfusumuz az, ülkemiz çok büyük değil, ama halkımızın ve ülkemizin özgürlüğü için çok mücadele ettik, çok bedel ödedik, çok şehit verdik. En büyük direnişimiz Barzanilerin son direnişidir.

Ezilen halkların dostları yoktur. Kürt halkının umudu sizsiniz. Ulusal ve sosyal özgürlüğümüz için, emperyalizmin boyunduruğundan kurtuluşumuza katkı sunacağınızı umuyoruz. Hedefimiz, demokratik bir rejime sahip ulusal devletimizi inşa etmektir.

Stalin Yoldaş, sizden büyük beklentilerimiz var. Ölüm kalım mücadelemizde sizden çok umutluyuz.

25.01.1946 (Kanuni Evvel 1365)

Mustafa Xoşnav

Mir Hac Ahmed

Hemze Ebdule

Irak Kürdistan Demokratik Devrimi ve Barzani direnişinin temsilcileri

Casimê Celil ile Cerdoê Gêncô, 1930.

13

EBULQASIM LAHÛTÎ Ordîxan Celîl, Celîlê Celîl

Birkaç yüzyıldır Avrupalı gezginler doğuyu dolaşıp memleketlerine döndükten sonra anılarını yazarlar. Bu seyahatnamelerde birçok kere Kürtlerin misafirperverliğinden, cesaretinden, halk edebiyatlarının zenginliğinden sıkça söz edilir. Bazıları da negatif anlatımlara yer verir. Kürtlerin medeniyet yoksunu olduklarını yazanlar da vardır.

Komşu halkların aydın ve bilginleri egemen bakış açısıyla hep Kürtleri hor ve aşağı görmek istemiş, öyle lanse etmişlerdir.

Birçok komşu ülke devletleri “bilgin” ve “aydın”larına çeşitli paye ve ödüller vererek onlara Kürtlerle ilgili yalan yanlış bilgiler üretirmişlerdir. Bu yalan yanlış bilgileri dünya halklarına da yutturup “Kürt” diye bir şey olmadığını, Kürt dili ve edebiyatının olmadığını benimsetmeye çalışmışlardır. Kürtlerin etnik yapısı inkâr edilmiştir.

Bu şekilde davranan Kürtleri işgal altında bulunduran devlet ve egemen çevrelere söylenecek pek söz yok. Bu duruma ancak üzülnür. Ama bazı Avrupalı sözümona araştırmacılar hâlâ Kürtlerin varlı-

ğını tartışmaya açıyorlar.

Kendini profesör olarak tanıtan Erick Geigil adında bir Avusturyalı, Kürtler, Tarih ve Bir Halkın Kaderi (Die Kurden, Geschichte und Schicksal eines Volkes, München, 1995) adıyla Kürtler üzerine 286 sayfalık uzun bir kitap yazmıştır. Kitap Kürtlere düşmanlık yapanların üslubu ile yazılmıştır. 3. sayfada Kürtler göçebe bir ulus oldukları için mimariden yoksundurlar diye yazar. 41. sayfada Kürtlerin kale, burç ve harabelerden yoksun olduklarını yazar. Sözü, Kürtlerin bir uygarlık yaratmadığına, göçebe olduklarına ve kendi ülkelerinin yerleşik bir halkı olmadığına getirmeye çalışıyor.

Kitabının tümü okunduğunda, Viyana'da yaşayıp kitabını Münih'te bastıran, Avrupa'da profesörlük payesi olan biri olunca söyledikleri es geçilemez ve tezlerinin yanlışlığını ispat etmemek olmaz. Son iki yüzyılın tarihini incelediğimizde Almanya'dan, Fransa'dan, İtalya'dan ve onun ülkesi Avusturya'dan onlarca subay, gezgin, diplomat Kürdistan'dan döndüklerinde yazdıkları makale ve kitaplarda, Kürt beylerinin yaşadıkları saray ve konaklardan heyecanla söz etmişlerdir. Kalelerin, saray ve konakların kolayca düşman eline geçmemesi için sarp kayalıklara inşa edildiğini anlatırlar. Bu saray ve konakların nakış ve motiflerini öve öve bitirememişlerdir. Türk askerlerinin bu saray, kale ve konakları topa tuttıklarını, yakıp yıktıklarını, orada yaşayanları sürgün ettiklerini ve oraları yaşanmaz hale getirdiklerini hayflanarak anlatmışlardır.

Bunları anlatanların çoğu Kürdistan'a gezi amacıyla gitmemiştir; orada görev yapan subayların, bir kısmı Türkiye ve İran ordusuna danışmanlık yapmak maksadıyla hazır bulunanların anlatımlarıdır bunlar.

Sadece 1830-1840 yıllarında Osmanlı ordusu, Reşit ve Hafız Paşalar komutasında Kürdistan'a sefer düzenleyen özel kuvvetler Kürdistan'ı yakıp yıktılar, taş üstünde taş bırakmayarak Kürt Beyliklerinin egemenliklerine son verdiler. Bu seferler sırasında yüzlerce konak ve saray yerle bir edildi. Ortadan kaldırılan bey konaklarının ihtişamını Avrupalı gözlemcilerin kaynaklarından öğrenmekteyiz.

Mareşal Helmut Moltke'nin yazıları iyi okunmalıdır.

Günümüzün Avrupası kale, saray vb binalarıyla turistlerin dikkatini çekmektedir. Avrupalı, feodallerin yarattığı şaheserlerle böbür-

lenip gurur duyuyor. Ya Kürdistan'daki beylerin konakları, sarayları nerede? Kürdistan'a ait kale ve sarayların ancak kalıntılarını görebiliyoruz ya da kitaplarda haklarında yazılan bilgileri okuyabiliyoruz.

Kürtleri egemenlikleri altında bulunduran devletler, onların ülkelerini viraneye çeviriyor, sonra da Kürdistan mamur ve uygar değil diyorlar. Kürtlerin maddi ve manevi bütün zenginlikleri; şarkılar, masallar, atasözleri, gelenek ve görenekleri, kıyafetleri, dilleri yasaklanıyor, talan ediliyor, asimilasyona tabi tutuluyor ve dejenere ediliyor; şairleri, aydınları, ozanları öldürülüp sürgün ediliyor, ondan sonra Kürtlerde aydın, ozan, şair yetişmiyor deniyor.

Akademisyen Orbeli'nin Kürtlerin kaderi ile ilgili sözlerini bir kez daha hatırlatmakta yarar vardır:

"Bu halk birçok evladını, şairini, ozanını Türklere, Araplara, Farslara ve Ermenilere kaptırmıştır."¹

Avrupa'nın kütüphanelerini dolaşın; nerede Uzakdoğu ve Orta-doğu halklarının dilleriyle yazılmış el yazma eser varsa, onların kataloğunu açıp okuyun; yazılan el yazma eserde mutlaka Kürtlerin dini, felsefesi, edebiyat ve dili ile ilgili bir şeyler bulacaksınız. Bu yazıların çoğunun sahibinin Kürt olduğunu kimseler söylemez. Arap, Fars ve Türk olarak bilinirler.

Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti zamanında Azerbaycanlı şairler ve aydınlar da kabul ediyordu ki yazar, şair ve aydınların yarısından fazlası Kürt'tü. Ama ne yazık ki Kürtlüklerini vurgulama cesaretini gösteremiyorlardı. Gerçi çoğunun Kürt olduğu eserlerinden hemen-
cecik belli oluyordu. İşledikleri konu, motifler vs Kürt tandanslıydı.

Bu konuda sadece bir kişiyi örnek olsun diye alıp inceleyeceğiz. İran ve Sovyetler Birliği'nde çok tanınmış bir aydın olan ama Kürtlüğü hiç bilinmeyen Ebulqasim Ahmetzade Lahûti'yi ele alalım.

Lahûti özellikle Tacikistan'da çok tanınıyor. Tacik edebiyatının klasiklerindendir. Tacikler onunla çok böbürlenirler ve onlarca eserini basmışlardır. Sovyetler Birliği'nde çok tanınmış bir aydındır Lahûti.

1 Makale Armanc gazetesinde Kürtçe yayımlanmıştır, 1992, sayı 128.

Rusların, Taciklerin ve diğer Sovyet halklarının tüm kütüphanelerinde ve ansiklopedilerinde onun adına rastlamamak mümkün değil.

Lahûti, diğer bir deyişle Ebulqasim Lahûti, Kermanşahi İran'da da çok meşhurdur. Divanları İran'da defalarca basılmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra şiirleri İran Kürdistan Demokrat Partisi üyeleri tarafından çok dağıtıldı. Dünya sanat ve edebiyat tarihinde birçok paradoks mevcuttur. Bazen ak olan kara olabiliyor. İnanılması güç şeyler bir baktın mı gerçeğe dönüşüyor. Bu paradokslardan biri Kürt Lahûti'nin Tacik yapılmasıdır. Tacikler, adlarını hayatında sadece bir kez duyan bir şahsiyetin tüm eserlerini kendilerine mal ettiler. Lahûti, "Tacik" adını ömründe bir kez, gençken İran'da Sadi'nin bir şiirini okurken duyduğunu söylüyor. Sadi şiirinde Taciklerden şöyle söz eder:

"Gözlerinin derinliğinde kan dökücü Türkler
Tacikler'in kanını dökerler sanırsın"

Lahûti anılarında bu olayı anlatırken, Tacik kelimesini araştırdığını ve bir yerde bir aşiret adı olarak gözüne çarptığını ve Türkçe sözlükte de Fars ve Pers olduğunu söyler.² Lahûti Sovyetler'e çalışmaya gelirken ikinci kez "Tacik" sözcüğü ile karşılaşır. Bir makalesinde bu kelimeyi ikinci duyuşunu şöyle anlatır:

"1923 yılında Moskova'ya yeni geldiğim sıralarda, bana telefon açtılar ve Tacikistan Komünist Partisi devrim sekreteryaşının temsilciliğinin benimle görüşmek istediğini söylediler. O an düşündüm 'Tacik' kelimesi bana yabancı gelmedi. Ama nerede duydum? Birden yirmi yıl öncesine gittim. O an Sadi'yi, Tacik kelimesini ve sözlüğü hatırladım. Tacikler eski bir kavimdir."³

O görüşmeden sonra Lahûti'nin kaderi değişti. Artık Taciklerin ünlü bir şahsiyetidir. Paradoksa bakın..!

Ünlü şair Ebulqasim Ahmetzade diğer adıyla Lahûti, 31 Aralık 1887 yılında Kermanşah'ta doğdu. Yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası ayakkabı tamircisiydi. Köşker Ahmet'in oğlu gençlik yıllarında şiir yazmaya başladı. Otobiyografisinde 1907 yılının şiir yazmaya başladığı yıl olduğunu belirtir. Dini eğitim gördü. Lahûti, mazlumların hakkını savunmayı yaşam felsefesi olarak kabul

etti. Bir biyografi yazarı olan İranlı Fazıl Zohrabpur, Lahûti'nin lirik şiirlerinden oluşan bir divanının önsözünde Lahûti'yi anlatırken Kürtlüğünü kabul etmez. Lahûti'nin ulusal kökeniyle ilgili sadece bir cümle yazmıştır: "Lahûti'nin babası ayakkabı tamircisiydi, annesi Kilxaniyan aşiretinden bir Kürt'tü."⁴ Bu cümle çok komik durmuştur. Babası da Hz. Ali'nin yolunda olan Kilxani aşiretinden olan Lahûti'nin bu şekilde çarpıtılarak sözümona milliyetinin muğlak bırakılmak istenmesi bilimsel araştırma adabına aykırıdır. Lahûti'nin babası şiiri çok severdi; kendisi de şiir yazmıştır.

Lahûti, tahsilini Kermanşah Medresesi'nde tamamladı. Medresede ayinlere katıldığı için burnu kaniyordu. Bu yüzden babası onu medreseden aldı ve bir dostunun yardımıyla Tahran'a yolladı. Tahran'a tahsil için giden Lahûti siyasal çalışmalara katılıp birçok kere bildiri dağıttı.

Lahûti'nin şairlik ve kültürel yaşamı iki döneme ayrılır: Birinci dönem (1904-1922) Sovyetler'e gelmeden önceki hayatı ve Sovyetler'e geldiği ilk dönemi; ikinci dönem ise ölümüne kadar olan süreyi (1922-1957) kapsıyor.

Birinci Dönem: XIX. yüzyılın başlangıcı İran için kaos, karmaşa ve kriz dönemidir. Özellikle Batı İran; Rusya, Almanya, İngiltere ve Türkiye'nin egemenlik için kıyasıya yarıştıkları bir alan durumuna gelmişti. Türkiye, İran'ı güçsüz bir durumda görünce aniden sınırlarını ihlal edip içerilere girdi.

1905-1911 yılları arasında Batı İran'da, Şah rejiminden rahatsız olan halk ayaklandı. Sovyet tarihçileri bu dönemi burjuva demokratik devrimi olarak niteler. Bu ayaklanmaların merkezi Tebriz'di. İran'daki ayaklanmaların Kafkasya'ya da sıçrayacağından korkan Rusya, Türkiye ve İran arasında olan bölgeyi koruma bahanesiyle kuzeyden güneye doğru olan tüm sınıra asker yerleştirdi ve burayı kontrol altına aldı.

Azeri ozan Sabır (1862-1911) Lahûti'yi çok etkilemiştir. Sabır satirik tarzıyla devrimci şiirler yazıyordu.

O dönem İranlı işçilerin Rus halkıyla sıkı ilişkileri vardı. İran'dan Bakü ve diğer şehirlere çalışmaya giderlerdi. Bu nedenle birçok İranlı işçi sosyalist fikirleri benimsemişti.

Irak Kürtlerinin Stalin'e Yazdığı Mektup

Керектегісиз Күрсөтүү
и Үлөттөрү

Но Президенти
Министрлеринин Т. Өлөттөрү.

Мен, Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Жеринин Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн

Жеринин Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн

К. Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн
Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн Өлөттөрүнүн

Sosyal demokrat eğilime sahip olan İranlı ilginç kişiliklerden biri de Ebulqasim Ahmetzade Lahûti idi. Lahûti 1905-1911 İran ayaklanmalarına katılanlardan biriydi. İşçi değildi ama siyasi bir aktivistti.

İran zulmünden dolayı Lahûti 1912 yılında İstanbul'a gitti ve üç yıl orada kaldı. İstanbul'da bir okulda Fars dili öğretmenliği yaptı.

I. Dünya Savaşı başladıktan sonra bazı Avrupalılarla birlikte ülkesine dönüp çok sevdiği şehri Kermanshah ve Xaneqin'de siyasi faaliyetler sürdürdü.

1916 yılında Kermanshah'ta demokrat fikirlere sahip "Bistun" adında bir gazete çıkardı.

Rusya'da Ekim Devrimi olunca, İngilizler İran'daki askerlerinin sayısını artırıp Kermanshah'ı da işgal ettiler. Bunun üzerine Lahûti ülkesini terk edip ikinci kez İstanbul'a yerleşti. O sıralarda İstanbul, İranlı ve Rus muhacir kaynıyordu. İstanbul'da siyaset ve gazetecilik çalışmalarını sürdürdü. "Pars" adında Fransızca ve Farsça bir dergi yayımladı.

1920 yılından sonra İran'daki siyasal karmaşadan dolayı İran şahı zayıflayınca Kürtler nefes almaya başladılar. Daha önceki dönemlerde Rusya çarlığı İran Kürt hareketini Türkiye'ye karşı koz olarak kullanıyordu. Devrimden sonra ortaya çıkan boşluğu İngiltere doldurmak istedi.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'daki siyasi hareketler birçok değişim geçirdi. Jön Türk hükümeti savaştan yenik çıktı. Osmanlı İmparatorluğu dağıldı ve birçok Arap devleti kuruldu. Kemal Atatürk, İngiliz ve Fransızlara karşı savaştı ve sırtını Rusya'ya verdi. İngilizler Kemalistlerin politikasına karşı Kürtleri destekler gibi davrandılar. Bu karmaşanın içinde Tebriz'de sosyal bir çalkantı oldu ve ayaklanma başladı; tarihe "Lahûti Han Başkaldırısı" olarak geçti. Bu başkaldırının lideri Kermanshahlı Lahûti Ebulqasim idi. Direniş kırıldı; Lahûti ve arkadaşları silahlarıyla birlikte Sovyetler'in Azerbaycanı'na geçtiler. Daha sonra Lahûti Moskova'ya gidip yerleşti.

İkinci Dönem: Lahûti Moskova'ya yerleştikten sonra, düşüncesi, ilişkileri açısından Ruslar tarafından bilinen biriydi. Moskova'da sıcak karşılandı. Moskova'da ona yakışır bir iş verdiler. SSCB merkezi basimevinde 1923-1925 yıllarında çalıştı. Daha sonra Tacikistan'a

geçti. Ondan sonra Lahûti'nin yaşamında yeni bir sayfa açıldı.

Lahûti 1924 yılında Komünist Parti'ye üye oldu. Etnik kimliğini unutup artık amansız bir komünist savaşımçı oldu. Gerçi daha önceki yıllarda da sınıfsal mücadeleyi esas aldığı için kimliği geride kalıyordu ve o yıllarda Pan-İranizm'in tesirindeydi. İran'ı tüm halkların vatanı sayıyordu. Ulusal bağımsızlık ilkesini tüm uluslar için geçerli sayıyordu; sadece kendi etnisitesi için değil. Tabii bu düşüncesi enternasyonal düşünceden kaynaklanıyordu. Zaten bu düşüncesinden dolayı Tacikistan'ı vatanı kabul etti.

Tacikistan'da yeni yaşamın öncüsü, uzmanı oldu. Farsça yazıyordu. Bu nedenle dili Fars edebiyatına, çalışmaları Taciklere mal oldu. Farsça yazdığı şiirleri İran'da da çok okunuyordu.

İnsanın ruhsal şekillenmesi, kültürü, anadili ve benzer özellikleri kişiliği üzerinde ciddi izler bırakır. Bir sanatçı veya yazar eserlerini yaratırken farkında olmadan bu özellikleri yansıtır. Bu özellikler ürünlerinin motiflerini oluşturur. Lahûti Farsça yazan büyük bir şair olmasına rağmen, yaratımları bir Fars şairinkilerden ayırt edilebiliyordu. Yazdığı bir makalede bu konuya değiniyor. O makalesinden anlıyoruz ki Lahûti hâlâ Kürt kimliğini içinde diri tutuyor. Lahûti'nin kişiliğinin oluştuğu dönemde dinlediği Kürt şarkıları, mitosları, efsaneleri, tragedyaları; Kürdistan coğrafyası daha sonraki dönemlerde tüm ürettiklerini etkilemiştir. Lirik şiirlerinde Kürt motifleri çok belirgindir.

Tacikistan'a gittiği ilk yıl Milli Eğitim Bakanlığı yardımcılığı yaptı. Tacik Şair ve Yazarlar Birliği başkanlığına seçildi. Sovyet Cumhuriyetleri Yazarlar Birliği'nin birinci kongresinde delege olarak Tacikistan'ı temsil etti. Bu kongre Sovyet kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu kongrede Tacik edebiyatının geldiği noktayı vurgulayan bir sunum yaptı.

Şiirleri lirikti ama konular ağırlıklı olarak Bolşevik yanlısıydı. 1923 yılında Moskova'da yazdığı ilk şiiri Kremil yıldızının parlamasına yol açtı. Şorişa Sor (Kızıl Devrim) adlı divanı onu Sovyetler'de iyice meşhur etti.

Şiirlerinde kullandığı güçlü dil, derinlik, lirizm, Ortadoğu felsefesinin bakış açısı onun sanat gücünü ortaya koyuyor ve kalıcılaştırıyordu.

Şiirleri iki bölüme ayrılır. Lirik, destansı şiirleri doğunun felsefesi

ve mitolojisinden esinlenen, alegoriden istifade ederek yazdığı şiirlerdir. Bazı destan-şiirleri; Sefer (1932), Bê Sînfê Afarîtgâr (1933), Kuh we Eyne (1933), Seferê Frangistan (1934), Wetenê Şadî (1935), Quran û Beyreq (1935), Merdêstan (1941), Destanê galabayê tanya (1942), Xemseferan (1943).

Lahûtî Kürt ve İran destanlarından olabildiğince yararlandı. Zulme karşı başkaldırının sembolü olan “Demirci Kawa” efsanesine yabancı değildi. Kürtler için hâlâ aktüel olan Kawa, Lahûtî için de iyi bir semboldü. Kawayê Esenger adıyla 1939 yılında bir destan yazdı. Bu destanı opera için malzeme oldu ve bu destan ile opera Tacikistan’da çok ses getirdi. Bu opera ve Lahûtî’nin şiirleri Sovyetler Birliği’nde Tacikistan’ın sembolü oldu.

Şiirlerindeki lirizm, doğu felsefesinin izleri ve benzeri özelliklerden dolayı bazı eleştirmenler tarafından zaman zaman eleştiriliyordu, ama halk destansı şiirlerini seviyor ve sahipleniyordu.

Lahûtî kendisine yapılan bu eleştirilerden sonra Moskova’ya yerleşti. 1948-1953 yıllarında hiçbir ürününü yayınlamadı.

Sovyetler’de önemli bir edebiyat ansiklopedisi sayılan Kısa Edebiyat Ansiklopedisi adlı eserde, –ki biz de bu makaleyi yazarken yararlandık– Lahûtî’nin biyografisini hazırlayan M. İ. Zend şöyle der:

“1953 yılının sonunda Lahûtî’nin adı aniden Sovyet basın dünyasından, edebiyat yayın organlarından kesilip şiirleri Afganistan’da, İran’da, Hindistan ve Pakistan’da Farsça okurlar arasında popüler olunca, bazı dış basın ve ajanslar onun Pakistan’a kaçtığını iddia ettiler. İran’da anılarından oluşan bir kitap iki kere basıldı; güya kaçtıktan sonra bu anıları kaleme almış ve anıların tümü Sovyet karşıtıymış. Bunun üzerine bu iddialara 1954 yılında iki şiirle yanıt verdi. Biri, Provokatörlere Yanıt, diğeri İran Gericiliğinin Düzenbazlığı.”⁵

Bu dönemde Lahûtî’nin üç tane şiir kitabı yayımlandı. M. İ. Zend’in aktarımlarına göre, Lahûtî son yıllarda anılarını yazıyormuş. Bu makaleyi birlikte yazdığım Ordixanê Celîl şöyle der:

“50’li yılların sonuna doğruydu, Lahûtî yeni vefat etmişti. Moskova’da, Lenin kütüphanesinde bir dostla karşılaştım. Bu kütüphanede

1 İ. A. Orbeli, Predislovya, ve Vdeniye, “Rustevli Dönemi Heykelleri Kitabına Önsöz”, Seçme Yazılar, Erivan, 1963, sf. 574.

çalışan bir bayandı. Kürt olduğumu biliyordu. Zaten daha önce adımı duymuş ve ilk tanışmaya geldiğinde bunu belirtmişti. Bahsettiğim bayan, ünlü ozan Lahûti'nin kızıydı. Babasının Kürt olduğunu belirttikten sonra, 'Annem seni çok görmek istiyor' dedi. Lahûti'nin eşinin bir Kürt ile özel bir meseleyi konuşmak istediğini anlamıştım. Moskova'ya bir sonraki gelişimde görüşeceğime söz verdim. Ne yazık ki kısa bir süre sonra Moskova'ya gitmek bana nasip olmadı."

Lahûti Fars ve Tacik dillerine yaptığı çevirilerle de çok hizmet etmiştir. Dünyanın ve Rusya'nın birçok klasiğini Farsçaya ve Tacikçeye çevirmiştir. Shakespeare, Puşkin, Mayakovski, A. S. Gribayedov vb.

Şehname'nin altı cildini eşiyile birlikte Farsçadan akıcı ve şiirsel bir Rusçaya çevirmiştir.⁶

Tacikistan'daki kültür ve aydınlanma çalışmalarından dolayı Sovyetler Birliği tarafından Lenin Nişanı'yla ödüllendirildi. Bu Sovyetler'de en üstün nişandır. Eserleri Sovyetler'deki birçok dile çevrilmiştir.

Eserleri Ortadoğu halkları arasında çok sevilmiştir. A. Diyakov Rusça bir makalesinde şöyle der:

"Gazel ve dörtlükleri çoktan halka mal olmuştur. Pamir'de halk ozanları onun şiirlerini besteliyor; ama kime ait olduğunu bilmiyorlar."⁷

Lahûti şiirlerini önce iki dilde, Kürtçe ve Farsça yazmıştır. Elimizde Kürtçe yazdığı şiirlerden sadece iki tanesi mevcuttur. Bunlar: Le ber rohi kurdê biçûkan ve Bo nejada Kurd. Bir şiirinin altına Lahûti, diğerinin altına Lahûti-Xan imzasını kullanmıştır. Lahûti bu şiirlerini İstanbul'da ikinci kez sürgün olarak kaldığı sırada, 1919 yılında Kürtçe yayımlanan "Jin" dergisinin 23. ve 25. sayılarında Soranice yazmıştır. Biliyoruz ki o dönem demokratik siyasi faaliyetler içindeydi. Jin dergisinde yazdığı şiirlerden de anlıyoruz ki, o dönemler Kürt hareketleriyle de bir teması olmuştur.

Bu iki şiirde Lahûti Kürtlerin sorunları üzerine genel düşüncelerini

2 Laxûti G. Taciksaya Literatura (Tacik Edebiyatı) I. Sovyet Yazarlar Kongresi'nde sunum, Moskova, 1934, sf. 5.

3 Age., sf. 6.

beyan ediyor. Görüleceği üzere iki şiirin konusu da Kürtlerdir. Özellikle de Kürt çocuklarına ithaf etmiştir. Okuyucunun Lahûti'nin Kürt sorununa yönelik çözümleri konusunda bilgi sahibi olabilmesi için şiirlerini buraya almakta fayda gördük.

Şiirlerini yazdığı dönemi hatırlamak gerekir. Lahûti I. Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'a yerleşmişti. O zamanlar İran'da müthiş kargaşa vardı ve dünya devletleri bir rekabet içindeydiler. Sımko ve diğer Kürt kuvvetleri o zaman İran'a karşı başkaldırmışlardı. Lahûti ise bir solcu olarak daha çok sosyal direnişleri önemsiyordu. O, işçi-köylü ve yoksul halkın birliğinde kurtuluşu görüyordu. Bu inancıyla dolayı İran'ı bir bütün olarak, tüm ulusların ülkesi olarak görüyordu. Kürtlerin İran'dan ayrılma isteği onun düşüncesiyle çelişiyordu. O anki enternasyonalist bakışı gereği İran'daki tüm ulusların birlikte özgürce yaşaması gerektiğine inanıyordu. Tabii ki Fars solcuları Lahûti gibi düşünmüyorlardı. Çoğu şovenist bakış açısına sahipti ve Kürtlerin ulusal haklarına karşıydı. Kısacası Lahûti'ye göre, "İran Kürtlerin vatanydı ve Kürtler de İranlı bir millettir."

Medler ve Kürtlerin tarihi, ki onlar kral soyludurlar
Bu gerçek tüm Avrupalılar ve Frenklerce biliniyor

İran bir yüzeydir ve Kurmanclar oraya tabi bir el gibi
Bedenden ayrılan el, artık ölü ve cansızdır

Ebulqasim Lahûti

Lahûti'ye göre Kürt'ün düşmanı Arap ve Rom'dur (Türkler).

İran Savaşı ve Türklerin zulmü
Aşağılıkça işgal ettiler birçok kez

Lahûti'ye göre İran'ın güçsüzlüğü Kürt, Fars, Lor ve diğer milletlerin arasına giren nifaktan kaynaklanmaktadır.

Yeniden bir birlik oluştursunlar

4 Muntexebe eşgar Ebulqasim Lahûti (Eşqnaha) Bı entexab Fazil Zohrabpur, Tahran, 1375 (1996) (Lahûti'nin seçme şiirleri).

İran adıyla bir ulus oluştursunlar

Öyle bir birlik oluşturalım ki

Hem Arap'ı hem Türk'ü korkutalım

Lahûtî'nin en büyük açmazı Kürtlerin ayrı bir ulus olduğunu; dil, toprak, ruhsal şekillenme ve kültür olarak Farslardan ayrı olduğunu görmemesi veya ideolojik duruşu gereği görmek istememesidir. O, Farsların da Kürdistan'da diğerleri gibi işgalci konumda olduğunu kabul etmemiştir. Bu bakış açısı elbette ki eserlerine ve tüm tercihlerine yansımıştır. Eğer öyle olmasaydı, zaten İstanbul'daki Kürt aydınlarının birliğinden ayrılmaz, o doğrultuda diğer Kürt siyasi önderleri ve aydınları gibi hareket ederdi. İdeolojik görüşleri ağır basmış, tercihini o yönde kullanmış, Kürt halkının acil sorunu olan özgürlük konusunu ihmal etmiştir.

Ortadoğu'da İran, Irak, Suriye, Türkiye ve diğer komünist, sosyalist ve sosyal demokrat parti ve kuruluşlar aynı açmazı yaşamışlardır. Eleştiri konusu olan bu konu hâlâ güncelliğini ve yakıcılığını korumaktadır.

Lahûtî'nin yazdığı iki Kürtçe şiir:

KÜRT ÇOCUKLARININ RUHUNA⁸

Kürt halkı onur savaşına amadedir
Ey Kürt milleti, uyan şu uykudan

Nebiler der ki: Vatan sevgisi dindendir
Onun aydınlığı elbette ayın on dördüdür

Hem tembellik hem izzet ve ikbal birlikte olmaz
Bu iş, bu kervan bu şekilde yürümez

Kürtler ki tümü Medler'in ve kralların soyundandır
Onları böyle değiştiren nedir?

Ey Kürt çocukları, tarih okuyunuz
Ki soyunuzu bilesiniz, geç bile kaldınız

İran Kürtlerin vatanıdır ve Kürtler İran milletidir
Vatan toprağının düşmanı utanç ve zillettir

Her kim ki suç işleyip İran'dan ayrıldıysa
Ya Kürt hainidir ya da deli divane

Med ve Kürtlerin tarihi ki onlar kral soyludurlar
Avrupa ve Frenk halklarınca bu tespitlidir

İran bir bedendir Kürtler onun eli
Bedenden ayrılan el, ölü ve cansızdır

Lahûti zevk ve sefadan çok iyi anlar
Amma ve lakin vatandan ayırdır o, çevresi çok dar

KÜRT ULUSU İÇİN⁹

Vatan derdinden ciğerim yanıktır
Yaşlarım akar, gözlerim ağlar

Sinemin derinliklerinden kıvılcımlar saçılır
Gözlerimin kuyusundan şebnemler dökülür

Varsın öleyim bu ateş ve dertle
Sürekli keder, sürekli acı

İran iki ulusla şendi
Bu kadar ateş sevdalısı değillerdi

Ey adalet, ey adaletsizlik, Kürtler otoritesiz değillerdir
Tembel bir ulus değiller

Felek düzenlerini bozdu
Sistemleri altüst oldu, hükümleri geçersiz oldu

Biz ki ulu ırktık nasıl yarsız kaldık
Esirler gibi perişan ve rüsva olduk

İran tüm dünyaya hükümdardı
Tüm alemde hükmü geçerdi

Adalet, merhamet, ihsan ve acıma
İnsanlık ve bağışlama, din ve mürüvvet

İlim ve şecaat, kanun ve kerem
Bilgi, beceri, mürekkep ve kalem

Vefa ve muhabbet, misafirperverlik
Açık sözlülük, ikiyüzlülük değil

Gerçekçilik ve doğruluk, yalana düşman
Hak ve hakkaniyet, adalet
Zalimleri yok etti, yalanı rezil etti
Mazlumların derdine derman oldu

Gaflet ve nifakın sonunu getirdi
İttifaksız ve dayanışmasızlardı

Herkesi gafletten uyandırdı
Felek onları birbirinden ayırdı

Ki birlik bozulunca
O zaman araya nifak girdi

Arapların ateşi, Türklerin zulmü
Perişan bir hale girdiler

İranlılar topyekûn yığittir, düşmanına düşman
Savaş meydanında iyi savaşırılar düşmana karşı

Şansları yaver gitmeyince
Bazı bedbahtlara esir oldular

Bölünen bir beden misali
Artık parçalanmanın haddi hesabı yok

Öyle rezil oldu İran ulusu
Kürtler, Lorlar ve Farslar

Asıllarını unutunca
Cehaletleri düşmana yaradı

İran bir beden gibiydi
Kürt, Lor ve Fars birer parçası

Eğer bedenden ayrılrsa azalar
Elbette ki o beden yok olur

5 Kratkya Literaturnaya Ensiklopediya, cilt 4, Moskova, 1967, sf. 70-71.

6 Firdevsi'nin Şehnamesi, cilt 1 (Başlangıçtan Zohrab'a kadar), Moskova, 1957; cilt 2 (Zohrab'dan Çin Hakanına kadar), Moskova, 1960; cilt 3 (Rüstem -Çin Hakanı savaşı), Moskova, 1965; 4. cilt (Loxraspta döneminden İskender dönemine kadar), Moskova, 1969; 5. cilt (İskender'den Yezdgerd'in oğlu Behram Gur'a kadar), Moskova, 1984; 6. cilt (Yezdgerd'in oğlu Behram Gur'dan dönemi ve sonuç bölümü), Moskova, 1989.

Her gittikçe eğer perişan olsalar
Düşmanın elinde sıradan bir esire dönüşürler

Tekrar bir birlik kuracaklar
İran ile tekrar aynı ulus olacaklar

Öyle bir birlik oluşturalım ki
Hem Arap'ı hem Türk'ü korkutalım

O onurlu ve kadim Kürtler
Bu yetimliğe nasıl razı olurlar

Kürtler İranlıdır, İranlı Kürt
Kürt'ün anlamı "kurt"tur

İran'da birinci sınıflar
Tüm dünya tarihi buna şahittir

İmdat ey Kürtler, ey şanlılar
Ey kadim ulus, İran soylular

Bu esaretin sebebi ayrılık gütmektir
Esirliğin derdi birliksizliktir

İmdat ey Kürtler, sözlerinin erleri
Düşmanda hile hurda ve oyunun bini bir para

Kürtler İran'ın has çocuklarıdır
Medler'in evlatlarıdır, kralların şehzadeleri

İmdat ey Kürtler, ey aslanların nesli
Kral tohumu, yürekliğin evlatları

Der ki Lahûti siz kulak verin
Nifak tohumunu kurutun

7 Ebulqasim Lahûti, Seçme Destanlar, Farsçadan çeviri, A. Dyakov'un önsözü, Moskova, 1937, sf. 10.

Başarısızlık istemiyorsanız
Asla birliğinizi bozmayın¹⁰

Lahûtî Xan

Bu şiirlerden sonra Lahûtî'nin Kürtçe yazdığını görmüyoruz. Sanırım o da, kendinden öncekiler gibi, Türkçe, Farsça ve Arapça yazmanın daha kıymetli olduğu biçiminde tezahür eden hastalığı kaptı. Kürtçe kabul gören bir dil değildi. Zaten egemen devlet ve uluslar onu aşağı görüyordu. Bu dilde gazete, dergi ve kitap da neredeyse yok denecek kadar azdı. O halde Kürt aydınlar yaşadıkları toplumda egemen dili çok iyi kullanmalılardı ki bir yere gelebilsinler.

Taciklerin klasik edebiyatlarının en büyüğü olarak dünyaya tanıtıkları Lahûtî'nin kimliği hakkında sizleri aydınlatmak için uğraştık. Onun zamanında Kürt aydınlarıyla ilişkiye girdiğini, hatta Kürtçe şiir bile yazdığını belirttik. Enternasyonalist düşüncesi onu Kürtlüğü inkâra götürmemiş, ancak eksik bakış açısı nedeniyle kimlik sorununu önemsememiş, ertelemiş ve zamanla unutmuştur.

Kürdistan tarihini, Kürt edebiyatını, Meleyê Cıziri'yi, Nailî'yi, Ahmedê Xani'yi iyi biliyordu.

1923 döneminin Rusya'sında devrim daha oturmamıştı. Ekonomik kriz ve iç savaş devam ediyordu. O dönemler Rusya dışı açılmamıştı. Rus diplomatlar henüz Ortadoğu'ya el atmamışlardı. O sırada Lahûtî Kürtler hakkında, "Kürt ve Kürdistan" başlıklı detaylı bir makale yazdı. Makale "Noviy Vostok" (Ortadoğu) dergisinde Rusça yayımlandı.¹¹

Bu makale bugün bile güncelliğini koruyor. Gerçi makale o dönem yaygın olan Bolşevik fikrinin tesiri ile yazılmıştır. Daha çok Kürdistan'daki İngiliz çıkarlarına dikkat çekmiştir. İngilizlerin tüm siyasetlerini, emperyalist emellerini Kürtlerin aleyhinde değerlendiriyor. Kürtlerin bağımsızlık savaşını tümenden reddetmiyor, uzun uzadıya bu konuya değiniyor.

Batı devletlere karşı Sovyetler'le sıkı bir ilişki içinde olan Mustafa Kemal'in Kürt karşıtı siyasetini onaylamaması da ilginçtir. Bu makalede Türkiye'nin aldatıcı siyasetini eleştiriyor. Jön Türkler'in ve ardıllarının Kürdistan ve İstanbul'da yaptıkları tahribatları açıkça teşhir ediyor. Kürt aydınlarının sadece İngilizlerin denetiminde olan yerlerde

faaliyet gösterebildiklerini vurguluyor.

Makale yazılırken Rus aydın, araştırmacı, diplomat ve diğer okur-

lar ondan çok yararlandılar. Makalede Kürtlerin tarihsel özelliklerine,

kültür ve uygarlıklarına kısa ama özlü cümlelerle değinilmiştir.

Bu makalenin tümünü okura sunmayı gerekli gördük.

8 Li ber rohê Kurdê biçûkan, Jin dergisi, İstanbul, 1918-1919, cilt 5, Uppsala, 1989, sf. 976-977; Bo nîjada Kurd; age., sf. 1043-1045.

Kürtler ve Kürdistan

Türkiye Kürdistanı, şu ara Türkiye ve İngiltere arasında Musul petrolleri yüzünden üzerinde savaştıkları bir paylaşma sahası olmuştur.¹ Bu konuda her iki taraf da Kürtleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için ellerinden geleni ardına koymuyor. İngiliz eliyle alevlendirilen Kürt ulusalcılığı ve ayrılıkçılığı, İngilizlerin kozu gibi duruyor. Bu kozu Mezopotamya'da Türklerin çıkarlarını baltalamak için kullanmayı düşünüyorlar. Şeyh Mahmut Berzenci'nin bağımsız Kürdistan devleti, İngilizlerin, Türkiye ve İran arasında inşa ettikleri bir senaryodur. Ama son gelişmeler, bu planın gerçekleşmesinin güç olduğunu gösterdi. Şeyh Mahmut Berzenci'nin İngilizlere güveni iyice sarsıldı. Şeyh Mahmut son zamanlarda tüm Avrupa devletlerine yolladığı telgraflarda İngilizlerin Kürdistan'da uyguladığı zorbalıklardan söz etmektedir. Şeyh Mahmut'un Süleymaniye'den çıkması ve İngilizlerin bölgedeki başkomutanıyla ilişkilerinin kopması bu siyasetin iflası anlamına gelmektedir. Demek ki Kürtlerin siyaseti yeni bir sürece girmiştir. Türkler, bu halde İngilizlerin kartını ellerine alıp Güney Kürdistan'a öncü kuvvetlerini yerleştirerek Kuzey Mezopotamya'daki etkinliklerini artırabilirler. Türkiye Kürdistanı'nın ikiye ayrılıp bir bölümünün İngilizlerin, bir bölümünün Türklerin egemenliğine geçmesi, Kürt sorununun bu parçada yeni bir durum arz ettiği ve gelecekte buralarda yeni bir mücadelenin başlayacağı şimdiden seziliyor. Önünde sonunda ilgileneceğimiz ve gündemimize girecek olan Türkiye Kürdistanı ve Kürtlerin sorunu ile ilgili şimdiden bilgilerimizi artırmalıyız.

Türkiye ve İran Kürdistanı'nın sınırlarını tarif edersek; güneyde Musul, kuzeyde Lazistan batıda İç Anadolu ve doğuda da Kirmanşah, Mahabad ve Ararat'a kadar uzanır.

Kürt tarihçi Şerefhan, Şerefname'de Kürtlerin İrani bir kavim olduğunu, zamanında dağlara sığındıklarını, Kürdistan dağlarına sığındıkları andan beri bağımsız devlet kuramadıklarını yazar. Birçok

9 Lahûtî'nin iki şiirini de M. Emin Bozarslan, Arap Kürtçe alfabesinden Latin Kürtçe alfabeğe çevirmiştir.

tarihçi, Kürtlerin İran'ın dağlarından göç edip bugünkü Kürdistan'a yerleştikleri konusunda hemfikirdir.

Kürtlerin İrani bir ulus oldukları filoloji aracılığıyla da ispatlanabilir. Gramer, kullanılan sözcükler itibarıyla Farsça ile benzerlikler göstermektedir. Elbette ki komşu halklardan da kelimeler almıştır: Arapça, Türkçe, Ermenice... Gelenek ve görenekleri, bayramları da İrani halklarıinkilerle ortak noktalar taşımaktadır. İslamın tesir edip değiştiremediği, güneşe tapma geleneğinden kaynaklanan bazı motifler; "Newroz" ve "Mehreâne" gibi günler artık Farslarca önemsenmiyor ancak Kürtler tarafından bayram gibi kullanılıyor.

İran ve Türkiye taraflarındaki Kürtler birçok sebepten ikiye bölünmüşler. Muhtemelen bu ayrılık inançlarına göre gerçekleşmiştir. İran'daki Kürtlerin büyük bir kısmı Şii'dir. İran'daki Sünni Kürtler ise son zamanlarda oraya göç edenlerdir. Aslında İran'daki Kürt aşiretleri arasında Ortodoks Şii olanlar sadece Kelhor ve Kolyayi aşiretleridir. Geri kalan İran Kürtleri Ali-İlahi'dirler.

İran Kürt aşiretleri yarı göçebe dirler. Göçebe olanlar bile yılda bir kez toprağı ekerler. Türkiye'deki Kürt aşiretleri hayvancılıkla uğraşırlar ancak tarımla uğraşmayı pek sevmezler. Bu nedenle günlük yaşam, kültürlerini de etkilemiş.

Türkiye Kürtlerine nazaran İran Kürtlerinin giyim kuşamları daha çok şehir kültürünün izlerini taşır. Türkiye Kürtlerinin dili İrani özünü korumuştur; ancak diğer dillerden çok etkilenmiştir.

Kürt aşiretleri birçok ana kola ayrılırlar. Ana kollar da "Ber" yani kabilelere ayrılır. Büyük olan aşiretleri sayalım. İran'daki Kürt aşiretleri: Kelhor, Sêncabi, Kêlxani, Nêyriji, Cêvan rûdi, Caf, Dêrazi, Cîrai, Seqizi, Baneyi, Avromani, Kêrêndi, Mukri, Mameş, Şıkakan ve Maku aşiretleri. Her aşiret belirli bir mıntıkada yaşıyor. Değişik yerlere serpiştirilmiş aşiretler de vardır; bu aşiretler Safeviler döneminde dağıtılmışlardır.

Türkiye'deki Kürt aşiretleri: Baban, Caf, Suveydi, Berzenci, Zêngen, Hemawend, Baztiyan, Şıkak, Nomêran, Bililyan, Pazûki, Biradost, Rojki, Radkani, Mami, Mukri, Xaldeyi, Berzan, Tilyakû, Gûrkili, Pirûz, Bêlbasi, Valisi, Heyderan, Reşvan, Mehmûdi, Mêxayili, Basaki, Doudi, Reşi, Marawi, Çêkwanî, Şêkari ve Yezidiler.

Bu aşiretlerin çoğu göçebe dir ve hayvancılıkla uğraşır, et ve süt

ürünlerini satarak geçinirler. Az sayıda olan yerleşikler ise tarımla uğraşır. Tüm Kürt aşiretleri silah kullanma konusunda ustadır. Doğa koşullarına ve açlığa karşı çok dirençlidirler, bu nedenle uzun süreli direniş hareketlerine katılabilmişlerdir. Savaş zamanında keçi ve koyun derisinden yapılmış torbalarına koydukları undan yapılmış peksimetleriyle aylarca beslenebilmişlerdir.

Tarımı çok ilkel yaparlar. Mısır, buğday, tütün ve pamuk ekerler. Buğdayı sadece aşiretin reisi için ekerler. Kürtlerin pazarda para getiren ürünleri tütün, yün, pamuk ve halıdır. Tüccarlık yönleri gelişmiştir. Sadece ürünlerini şehre getirip takas trampa yaparlar. Evde kullanmak üzere gerekli malzemelerle değiştirirler ürünlerini: iğne, iplik, düğme, çay, şeker... Şehirdeki Yahudi çerçi-tüccarlar çoğu kez köye gelirler. Bu çerçilere "Soudeger" denir. Erkeklerin giydiği ulusal giysileri Kürtler kendileri ilkel metotlarla örerler. Aşiret ile şehri birbirine bağlayan bağ tüccardır. Bu nedenle tüccarlar aşiretler üzerinde etkilidir.

Kışlaklardan sıcak bölgelere dönen aşiretler bazen mısır ve buğday eker. Kürt aşiretlerinin çoğu Yezidi, Gêlbegi, Pencwani, Gûran, Cewanrûdi Manadomi ve diğerlerinin kadınlarının giydikleri elbise, bir araya getirdikleri yamalardan oluşur. Bazen giysiler silsile yoluyla toruna kadar geçer.

Ataerkil bir yaşam sürerler. Her aşiretin bir lideri vardır. Aşiretin lideri hanedandan gelir. Hanedan soyundan gelmiyorsa bile kadın olarak bir bağ oluştururlar. Ataerkil sistemde din de siyasi otoriteye bağlıdır. Kürtlerde de böyledir. Yetkilerin aşiret liderinde olduğu gerçektir, ancak "kethüdaların" (Starostane)² etkisi daha fazladır. Tüm önemli kararlar yaşlı ve itibarlı olanlar, kethüda ve reisin bir araya gelmesiyle alınır. Aşiret lideri bu heyete saygı duymak zorundadır.

İmamlar tümüyle aşiret liderinin denetimindedir. Ama görünürde imamlar öndedir.

Her aşiretin seyit ve bilgeleri vardır; gelenek ve dini kuralların uygulanmasından onlar sorumludur. Peygamberin varisleri olmalarından dolayı seyitlere daha çok değer verilir. Kürdistan'da birkaç belirgin ve saygın tarikat vardır. Bunlar Kadirilik ve Nakşibendilik tari-

10 Lahûti, Kurd û Kürdistan (Kürtler ve Kürdistan), Noviy Vostok Dergisi (Yeni doğu) 4.

Kitap, Moskova, 1923, sf. 58-71.

katlarıdır. Kadirilik, Şeyh Abdülkadir Geylani'den; Nakşibendi adı da Said Nakşibendi'den gelir.

Kürtlerin dört ayrı dini inanışları vardır. İlk iki grup Sünni ve Şiiilerdir. Sünniler dört mezhebe ayrılır; Hambeli, Maliki, Şafii ve Hanefi. Bu mezheplerden Şafiiler hariç diğerleri Şii'lere aşırı düşmandır. Bu nedenle çoğu kez Şiiler Şafii kisvesine bürünürler. İslami olmayan Kürt grupları Yezidiler ve Ali İlahi'lerdir. Yezidilik kendine özgü bir tapınmadır. Diğer dinlerle ilgisi olmayıp dualitecilikten kaynaklanır. Bu nedenle Kürtlerde kendi başına bir aşiret olmuşlardır. Çok sağlıklı bir aşirettir, aralarında çok uzun yaşayan insanlara rastlanır. Müslümanlardan korunmak için bazen Müslüman olduklarını söylerler. Mesela mezarlarına bu yüzden Müslümanlara ait ayetler yazdırırlar.

Doğru, "Ali İlahi"ler İslamdan kopmuşlardır; Müslümanlıkla ilgileri kalmamıştır. Bu inanış eski İran dini motifleriyle örülmüştür. Onlara göre Tanrı insanın içinde veya suretindedir. Bir nevi Ali'yi Tanrı kabul ederler. Muhammed'in Ali sayesinde bir yere geldiğini söylerler. Ancak Ali'yi dinlemediği için istediği başarıyı yakalamadı ve doğru yoldan saptı derler.

Bu inanışın merkezi İran sınırları içinde, başı sürekli karlı olan "Dalaxû" dağındadır. Sasanilerin son komutanı, Ali anısına o dağın en yüksek yerine bir kümbet inşa ettirmiştir. Kutsal kümbetin bulunduğu dağ, Kermaşah'ın güneybatısındadır. Burası onların en kutsal ve merkezi mekânıdır. İnanışlarına göre, Ali hâlâ sağdır ve her seferinde değişik bir insanın ruhunda belirmektedir. Bu inançla her dönem bir seyit veya pir, onlar tarafından en üst mertebede kıymet görür. En üst mertebedeki seyitleri Brak'tır. Onun sülalesi İran Ali İlah'ları arasında önemli bir role sahiptir. Türkiye topraklarında Kerkük yakınlarında yaşayan Seyit Rüstem böyle bir rol oynuyor.

Kürt toplumunda, özellikle göçebe aşiretlerde kadınlar çok önemli bir rol oynar. Aşiret liderlerinin eşleri daha aktif ve rol sahibidir, örtünmeden rahat ve özgür dolaşıp aşiretin tüm sorunlarında fikir beyan eder. Misafirlerin ağırlanması ve protokol onların işidir. Eşleri uygun olmadığında; işten atma, yargılama, cezalandırma ve diğer tüm sorunları onlar çözer. Diğer aşiretlerle ve devletle ilişkilerde,

savaş ve barış kararlarında erkekle eşit derecede oy kullanır. Tarımla uğraşmayan aşiretlerde en büyük yük kadının omuzlarındadır; erkekler savaş, avlanma ve talan işini yapar, geri kalan işin tamamını kadınlar yapar.

Kürt aşiretleri içinde Nesturi dinine mensup aşiretler de vardır. Bu topluluğun merkezi Musul-Kerkük arasındadır. Yerleşiktirler ve tarımla uğraşırlar. Bu sayede kültürleri gelişmiştir.

Kürtler Fars şiir tarzını örnek alırlar. Bu şiir kalıpları içine aşiret yaşam tarzını, göçebe olan renkli yaşamlarını sığdırırlar. Kürtlerin şiirleri içerik bakımından Fars şiirinin şehirli özelliklerinden uzaktır. Birkaç örnek verebiliriz.

Fars şair Sadi'nin şiiri:

Akşam ve yar; yemek, içki ve güzellik
Ne iyi olur bu anda dostları görmek

Bu şiirdeki yaşam ancak bir bahçede veya evin avlusunda yaşanabilir.

Kürt şiiri ise bu yaşam tarzından uzaktır. XIX. yüzyılın Kürt şairi Nali'ye bakalım:

Ay ışığının umurunda mıyım
Aşiret halkının uykuya dalmasını beklerken

Şair burada gece yarısını beklemektedir. Gece yarısı aşiret uykuya dalınca, şair sevgiliyle gizlice bir yerlerde buluşacaktır. Ama ay bir türlü batmıyor, karanlık olmuyor ki yarla buluşsun. Çünkü Sadi kadar rahat davranamaz Kürt şairi. Töreler buna müsait değildir.

Caf aşiretinden bir Kürt şaire kulak verelim:

Benler için geldim, zülüflere takıldım
Şehirli bir kuş değildim, kural bilmezdim

Şiirde doğa, avcılık vb vardır. Çünkü o anki Kürt yaşamının izleri şiire yansıyor. Kürt coğrafyasının zenginliği, canlılığı Kürt şiirine renk katmıştır. Bazı şairlerde ise yerleşik yaşamın motifleri görülüyor.

Kermanşahlı Şair Mir Yakup'tan bir dize alalım:

Kirpiklerimle göğsünü sürdüm, sevda tohumlarını ektim
Kaşlarının orağıyla beni biçip yüreğine serpdim

Şiirde ekip biçme, tarım kültürü motif olarak alınmıştır. Ayrıca Kürt şiiri savaş, talan kültürünü de çok işlemiştir. Kürt şairi sevgilisinin bakışlarını, silahlı savaşçıların ticaret kervanlarını soymasıyla karşılaştırmıyor:

Kömür gözlerin, kirpiklere ferman çıkarıyor
Ey kanlı savaşçılar ilerleyin, talan vaktidir!

Kürtler üzerine araştırma yapanlar bir konuyu hayretle tespit ederler. Kürtlere çok yakın olan toplulukların bile günlük yaşayışları çok farklıdır. Kürtler komşu halklara nazaran sosyal yaşam açısından çok canlı ve hareketlidirler. Kadınları çok rahat ve özgürdür. Tüm mevsimlerde, yeter ki hava güzel olsun, Kürt genç yaşlı, kadın erkek toplanırlar; bir curcunadır başlar; müzik eşliğinde halay çekerler. Halay başı oyuncuların ortasında ayrı durur, elinde iki mendil bulunur; enstrümana, davul zurnaya karşı çeşitli figürler sergiler. Ne İran’da ne de Türkiye’de kadın erkek herkesin katıldığı böylesine özgür ve canlı bir eğlenceye rastlamak mümkün değildir.

Şimdi belli başlı Kürt siyasetçilerin tümü İngiliz siyasetinin etkisindedir. Bunun sebebi İngilizlerin bölgedeki tarihsel rolleri ve geçmiş olan Kürt-İngiliz ilişkileridir. Elbette Jön Türk siyaseti de Kürtleri buna mecbur etmiştir. Jön Türkler’in ırkçı Pan Türkçü siyasetleri Jön Kürt akımları doğurdu. Arnavut, Arap ve Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer milletlerindeki milli uyanışların nedeni de Jön Türkler’in bu tavrıdır.

Daha önce Türkiye eğitim sistemi ümmet felsefesi üzerine kuruluydu. Bu nedenle millet ayrımı ve çelişkisi yoktu. Tabii zamanla İmparatorluğu idare edenler dini ve ümmetçiliği bir araç gibi kullandılar. Buna rağmen Sultan İslamiyetin sembolü gibi görülüyordu. Ancak Jön Türkler ırkçı bir eğitim sistemi getirdiler. Bu değişim tüm milletlerin tepkisini çekti ve karşıt milliyetçilik gelişti.

İttihat ve Terakkiciler yüksek öğretmen okulları açtı. Buralara alınan öğretmenler birer parti üyesi gibi yetiştirildi ve daha sonra bu öğretmenlerden ırkçı, Türkçü ve Pan-Türkist bir nesil yetiştirmeleri istendi. Bu eğitim sisteminin temel amaçlar kısmında, “Ülkede yaşayan herkesi

1 Bkz. Mihail Pavloviç, Borba za Aziyu i Afriku (Asya ve Afrika için Mücadele), Moskova, 1923, sf. 230.

Türkleştirmek" yazıyordu. İstanbul'da tahsil gören birçok Kürt genci bu akıma duydukları tepki yüzünden Kürtçü oldu. İşte İngilizler de bu durumdan yararlanıp Kürt siyasi hareketleri ile bağlarını güçlendirdiler. Bu şartlarda Kürt özgürlük komitesi oluştu. Bu komiteyi oluşturan Kürt gençlerinin amacı İmparatorluktan otonomi talep etmekte. I. Dünya Savaşı başlayınca Jön Türkler'in programı ve "Türk Ocağı" gibi kurumlara Pan-Türkist çalışmalar Yakındoğu ülkelerinde örgütlendi. Kürt gençleri de gizli örgütlenme çalışmalarına başladılar. Kürt gençlerin kontrolü dost geçinen İngilizlerin eline geçti daha sonra. Wilson'un 14 prensibinden sonra, Kürtler açıktan açığa İstanbul'un göbeğinde artık Kürtlerin bağımsızlığını savunur oldular. "Kürt Teali Cemiyeti" ve "Kürdistan İstiklal Cemiyeti" kuruldu. Birçok Kürt dergi ve gazetesi İstanbul'da yayın hayatına başladı; "Jîn" (Yaşam) ve "Kürdistan" gibi. Birkaç tane Kürtçe kitap yayımlandı.

O dönem Kürt kamuoyunda Kürt sorununun çözümü için birkaç yöntem öngörülüyordu:

1. Kürdistan bağımsız olmalı diyenler. Bu aydınların programıydı.
2. Türkiye'ye bağlı Otonom Kürdistan'ı savunanlar. Bunlar azınlıktaydı.
3. İran'a bağlı otonom Kürdistan'ı savunanlar. Bunu savunanların bir kısmı İran bayrağını tanıyalım, bir kısmı İran'ın bayrağı değişsin, sadece güneş yerinde kalsın diyorlardı. Birkaç tanınmış Kürt lideri bu görüşü savunuyordu, grubun geri kalan üyelerinin çoğu diplomattı. İçlerinden en tanınanı Şerif Paşa idi. Şerif Paşa İmparatorluk içinde iyi bir diplomat olarak tanınıyordu. Versailles Kongresi'nde Türkiye delegesiydi. Ama kongre başlayınca Türk delegeliğinden istifa edip Kürtleri temsil ettiğini beyan etmişti. Şerif Paşa o arada İran Dışişleri Bakanı Müavir'ül Mamelek ile temaslara başlamıştı. Türkiye Kürdistanı'nın İran'a bağlanması konusunda görüşmeler olumsuz bitti. İngilizlerin etkisindeki İranlı yetkililer bu projeyi kabul etmediler.

İngiliz himayesinde kendi bayrağı, resmi dili olan bağımsız Kürdistan fikri tek çıkar yol olarak kabul görüyordu. Şeyh Abdülkadir ve Kürt Mustafa Paşa bu grubun en önde gelen kişileriydi. Grup İstanbul'da okuyan Kürt gençleri arasında örgütlendi. Grubun varlığını duyan İngilizler, ilişki kurmak için İran'da da bulunmuş, Farsça'yı mükemmel konuşan ve İran'da zamlı tüccarı kisvesiyle dolaşıp Şirazlı

Hacı Ali olarak bilinen Mr. Son'u yolladı. 60.000 nüfusu olan Caf aşiretinin yaşadığı Halepçe'de dostları olan Mr. Son, bu nedenle oraya, aşiretin sevilen lideri Mahmut Paşa'nın yanına yerleşti. Mr. Son Kürt aydınları ve Jön Kürtler'le sıcak ilişkiler geliştirdi. Bağdat İngilizlerin eline geçtikten sonra Mr. Son orada "Têgihiştin" (Kavramak) adlı bir gazete yayımlamaya başladı. Gazete tüm Kürdistan'da dağıtılıyordu. Bu gazete Kürt ulusal uyanışında önemli bir rol oynadı. İstanbul'daki Kürt gazeteleri etkin değildi; içerik de zayıftı. Mr. Son'un elinde zengin bir arşiv vardı. Geçmiş Kürt hareketleri üzerine kapsamlı yazılar yayımlanıyordu. Türkiye'nin geçmişte uyguladığı zulüm politikaları alenen teşhir ediliyordu "Têgihiştin" gazetesinde. Özel dosyalar hazırlanıyordu, idam edilen Kürt büyükleri hakkında olayın tanıkları ile röportajlar yapılıyordu. Kısacası Kürt özgürlük mücadelesi tüm ayrıntılarıyla gazetede işleniyordu.

Bir süre sonra İstanbul'daki bütün yayın organları ve dernekleri kapatıldı, tahrip edildi. İstanbul'daki Kürt gençlerinin tüm çalışmaları yasaklandı ve bastırıldı. Kürtler sadece İngilizlerin denetiminde olan bölgelerde faaliyet yapabildiler. Kürt siyasi hareketi içinde yer alan birçok kişi Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldı.

O dönemler dini şahsiyetlerin Kürt siyasi hareketleri içinde ağırlıkları vardı. Şu an İngilizlerin denetiminde olan Kürdistan'ın güneyi Türkiye'ye karşı savaştan ve İngilizlere yakın duran Seyit Taha'nın etrafında toplanıyordu. Seyit Taha'nın ünlenmesiyle muhalifleri ortaya çıktı. Türkiye ile sıkı ilişkileri olan ve Kuzey Kürdistan'da Kürtlere önderlik yapmaya soyunan Seyit Abdülkadir, Seyit Taha'nın muarızlarından biriydi. Seyit Abdülkadir'in sayesinde Türkiye birkaç kez Seyit Taha'yı esir alıp İstanbul'da ikamet etmeye mecbur etti. Amaç Kürtlerle bağlarını koparmaktı. Çünkü Seyit Taha Güney Kürtleri arasında çok etkin ve saygındı. Seyit Taha 200 kişilik bir Türk süvari tarafından takip edilerek Musul'a götürülmek üzere yakalanmak istendiğinde, Kürtler askerlere saldırıp silahlarına el koydu. Böylece ilk takibattan liderlerini kurtardılar. Daha sonra Türkler, 400 asker yollayıp Seyit Taha'yı esir aldı. Ama bu kez de olayı duyan Kürtler askerlerin etrafını sarıp onu serbest bırakmaya zorladılar. Askeri komutan, eğer

Kürtler silah patlatırsa, kendi elleriyle Seyit Taha'yı vuracağını söyledi. Seyit Taha Kürtlerin dağılmasını emretti. Seyit Taha'yı Musul'a götürdüler. Kürtler arasında huzursuzluk baş gösterince, Musul valisi onu serbest bıraktı. Bu tür durumlar Seyit Taha'yı Türkiye'ye yeminli düşman yaptı. Böyle olunca İngilizler onun duygularından yararlandı. Seyit Taha, Sımko Ağa ile İngilizleri Bağdat'ta bir araya getirip aralarında ilişki sağladı.

Bazı Kürt Liderleri

Şeyh Mahmut Berzenci en ünlü Berzenci seyitlerindendir. Hem Şii hem de Sünni Kürtler arasında saygınlığı vardır. Babası Seyit Resul, Şehrezor bölgesinde etkindi. Halepçe ve Süleymaniye'den ta Kerkük'e kadar etkinliği vardı. Kürtler Şeyh Mahmut'u kutsal olarak görürler. Zamanında Türkiye, Berzencileri sindirmek için klasik metoda başvurdu; Seyit Resul'ü kırk yakını ile Musul'a davet etti. Aslında ortadan kaldırmak için bu daveti yapmışlardı; ama nedense vazgeçti. Fakat bu sefer Musul'da Kürtlerle Araplar arasında çatışma çıkarak Arapların Kürtlere saldırmasına neden oldu. Bu saldırıda Kürtlerin hemen hemen tümü öldü; Şeyh Mahmut sağ kurtulabildi. O zaman on yaşındaydı. Bir yakınıyla birlikte kıyafet değiştirerek Kürdistan'a ulaştı. Bu olaydan sonra Kürtler tüm Musul'u yok etmek için yemin ettiler ve şehrin etrafını sardılar. Türkler barış kuvvetleri yolladılar. Sonuçta anlaşma sağlandı. Şeyh Mahmut bu zulmü bizzat yaşamasına rağmen, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında, Fransızlara karşı savaşmak üzere Suriye sınırına 1000 kişilik askeri kuvvet yolladı. Daha sonraki dönemlerde Türklerle bir ihtilafı olunca onu Musul'a çağırdılar. Babasının kalleşçe öldürüldüğü Musul'a gitmek istemedi. Onu Süleymaniye'de tutuklayıp cezaevine koydular. 1917 yılına kadar cezaevinde kaldı. O dönem İngilizler, Arapları Türklere karşı yanına çekiyordu. Baharda İngilizler Musul'a doğru ilerleyince, 6. Kolordu Komutanı İhsan Paşa, Kürtlerle yakınlaşma politikası güttü ve Şeyh Mahmut'u salıverdi. Süleymaniye savunmasını da ona devretti. On gün sonra İngilizler Musul'u ele geçirdi. Şeyh Mahmut İngilizlere karşı kahramanca savaştı ve esir oldu. Onu Basra'ya sür-

düler. Basra'da iki yıl zorunlu ikamete tabi tutuldu.

İngilizler Sımko Ağa eliyle Kürdistan'ı birleştirmek istediklerinde, Şeyh Mahmut'u serbest bırakıp "Kürdistan Kralı" sıfatıyla Süleymaniye'ye yolladılar. Şeyh Mahmut 1923 yılının Şubat ayında İngilizlerle ilişkisini kesti ve 3 Mart günü şehir sakinlerinin çoğu ile birlikte şehri terk edip İran sınırına yakın bir mevkiye yerleşti. İngilizlerden uzaklaşınca uzun bir süre Türklerle Kürdistan'ın otonomisi için görüşmeler yaptı.

Şeyh Abdülkadir, meşhur Şeyh Ubeydullah'ın torunudur. Şemdinlililer olan Şeyh Ubeydullah da Kürtler arasında çok etkindi. Kürtler onu peygamber derecesinde görürlerdi. Ulusal bilinci gelişmiş biriydi. Türkiye devleti, etkinliğini azaltmak için sürekli ona karşı sefer düzenledi. Seyit Abdülkadir'in İstanbul'da tutularak Kürtlerden uzaklaştırılması amaçlandı. Seyit Abdülkadir devletin birçok önemli mevkisinde görev yaptı. Seyit Abdülkadir'in Şemdinli'deki temsilcisi Şeyh Abdullah, Seyit Abdülkadir'in emriyle Seyit Taha ailesine sert bir tavır takınmıştı. Seyit Taha da etkinliğini artırmak için bu tavra karşılık vermişti.

Kürt mücadelesinde yer alan iki kardeş; Şeyh Hüsamettin ve Necmettin unutulmamalı. Kürdistan'daki en yüksek ruhani otorite onlardı. Kürtlerin gözünde kutsaldılar ve şah olarak sayılırdılar.

Sımko³, İran Kürtlerinin lideridir. Ama sürekli Türkiye Kürdistanı için de önemli bir rol oynamıştır. Şıkaka aşiretindendir. Urmiye'den Salmas'ın güneybatısına, oradan Türkiye sınırına kadar uzanan bölgede yaşar bu aşiret. Dedesi Şıkaklı Ali Ağa, Nasreddin Şah zamanında Ubeydullah ile birlikte Sünni Kürtlerin Şiilere karşı savaşı adı altında İran Azerbaycanı'ndan Tebriz'e kadar olan geniş toprakları ele geçirdiler. Daha sonra Ali Ağa İran tarafından asıldı. Sımko Ağa'nın babası da İran devleti tarafından öldürüldü. Sadece bu olaylar bile Sımko Ağa'nın İran'a yeminli düşman olmasına yeter ve artar bile.

Sımko, I. Dünya Savaşı başlangıcında Kürt siyasi hareketine katıldı. Rusların desteği ile Türklere karşı giriştiği başkaldırı tarihi çok karışıktır. Türkiye-Almanya bloğu daha savaş başlamadan önce Kürtler arası bir savaşın temelini oluştuyordu. Aynı zamanda Kürtleri Rusya'ya ve İran'a saldırtmak için hazırlık yapıyorlardı. Emir Haşmet bir İran şovenistini Kürtlere lider tayin etmişti. Amaç o lideri Ruslara karşı

kışkırtmaktı. Sımko, Emir Haşmet'in etkisinde kalmadan Ruslarla ittifak kurmak istiyordu. Sımko dünya savaşının uzun sürmesini lehine çevirmeyi becerdi. Arada bir taraf değiştiriyordu. O aralar İngilizlerle ilişki kurdu. İngilizler Kürt kuvvetlerini Türk ve Alman kuvvetleri önünde bir diken gibi yerleştirmek istiyordu.

Rusya, Ekim Devrimi'nden sonra askerlerini çekince Sımko yalnız kaldı. Bu arada İran kuvvetlerine karşı savaştı. Kemalistler iktidar olduktan sonra birçok Türk askeri geri dönmeyip Sımko'nun ordusuna katıldı. Seyit Taha, Sımko'yu İngilizlerle ilişkilendirince artık çok sayıda mühimmat ve silah sahibi oldu. Ordusu güçlendi. Bu arada girdiği bir çatışmada sekiz ağır top, birkaç ağır makineli tüfek ve 3000 piyade tüfeğine el koydu. Bu olaydan sonra Kürdistan'ı kurduğunu ilan etti, armasını da çizdirdi. İç içe geçmiş iki top etrafında "Bağımsız Kürdistan" yazısını yazdırdı. 1922 yılının baharında ağır bir yenilgi aldı. Makamının olduğu Çarikkal mıntıkası ele geçirilince, Türkiye tarafına geçmek zorunda kaldı. Van'daki Kürt aşiretlerini etrafında toplamak istedi ama Türkiye'yi karşısında buldu. İngilizler Kürdistan'da galip geldikten sonra, Kemalistler İngilizlere karşı Kürtlerden oluşan bir cephe kurabilmek için Sımko ile Şeyh Mahmut'tan yararlanmak istediler. O ara Sımko İran ve Türkiye Kürtlerini bir araya getirip toplantı düzenledi. Bundan sonrasını tam çözebilmiş değilim. Anladığım tek şey, Türkiye Kürtlerinin mücadelesi İran Kürtlerini de etkileyecektir. İran Kürtleri sağdan soldan, basından Türkiye Kürtlerinin otonomi kazanacağını, İran'da ise devletin Kürtleri silahsızlandırdığını, onları merkezi otoriteye bağlı birer asker haline getirdiğini duyup Sımko hareketine katılıyorlar. Bu durum İran Azerbaycanı için tehlike oluşturunuyor.

Van'da yapılan Kürt liderleri toplantısı, İran Kürtleri üzerinde çok etkili oluyor. Onlar bu toplantıdan büyük gelişmeler ümit ediyor.

